

תוכן עניינים

הקדמה א

פרק א': הגדרת שיעור כזית ג

פרק ב': היאך נמדד בנפח או משקל ג

פרק ג': הסוברים שכזית הוא זית כפשוטו ה

(א) רב שרירא גאון ה

(ב) גאונים ז

(ג) הריטב"א ז

(ד) הרשב"א ז

(ה) ר' ישראל ב"ר יוסף מטוליטולא ז

(ו) תלמיד מהר"ם מרוטנבורג (ר' שמשון מדורין) ח

(ז) ר' חיים מוולוז'ין ח

(ח) האבני נזר ט

(ט) החזון איש ומרן הגר"ח"ק ט

(י) הראב"ד י

(יא) הרמב"ם יא

פרק ד': ראיות שהזית כרבע ביצה יב

(א) הרשב"א במשמרת הבית יב

(ב) שיעור כותבת הגסה יג

(ג) שיעור בית הבליעה יד

(ד) שיטת הגר"א בנשיאת פנים לישראל כד

(ה) קרישת רביעית דם כז

(ו) קמיצת הכהן לא

(ז) פתיית המנחות לד

(ח) גודל העובר לז

(ט) סוגית הגמ' בברכות דף לח ע"ב לט

(י) שיטת ספר החינוך מא

(יא) זן הג'לט מג

פרק ה': ראיות לכזית קטן יותר מו

(א) תלמיד מהר"ם מו

(ב) נפח מטלית ג' על ג' מו

(ג) תאנה שיש בה 11 כזיתים מז

(ד) קרצית שיש בה כזית מז

(ה) מטבעות הנבללים מח

(ו) כמה זיתים בביצה - ירושלמי מח

(ז) ראש צפור מט

(ח) ראש בן יונה מט

ט) גיד הנשה מט
 י) זית כלשהו נ
 יא) שיעור אבנים לבית הכסא נא
 יב) גודל הזית הסורי נג
 יג) שיעור בית הבליעה בבליעת דבר שלם נד
 פרק ו': הסוברים שהזית חצי ביצה נו
 א) סתירת הסוגיות שהעמידו התוס' נו
 ב) מחלוקת ר"ת ור"י ביישוב הסתירה נו
 פרק ז': דברי מרן השו"ע נז
 א) דברי מרן בהלכות פסח נז
 ב) דברי מרן בשאר מקומות נח
 פרק ח': דעת האחרונים נט
 פרק ט': סוף דבר סב
 סיכום סג

הערות נחוצות במהות השיעורים סה

א) הגדרת בינוני בדעתו של רואה, דור דור ושיעוריו? סה
 ב) הדיוק בשיעורים בשיטת הגאונים סח
 ג) הדיוק בקביעת השיעורים ומדידתם בפועל ע

הקונטרס נכתב בדרך לימוד, גם במקום שמשתמעת הלכה

הערות והארות יתקבלו בברכה

מירון יוחאי

052-7155383

רחוב הצבי 15 קרית הרצוג, בני ברק

mtyohai@gmail.com

אדר תשפ"ג

הקדמה

איתא במסכת ברכות (דף מא.): "ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש וכו' ארץ זית שמן אמר ר' יוסי ברבי חנינא ארץ שכל שיעוריה כזיתים. כל שיעוריה סלקא דעתך והא איכא הנך דאמרן, אלא ארץ שרוב שיעוריה כזיתים". ופרש"י "שרוב שיעוריה. אכילת חלב דם נותר ופיגול".

ואכן עיקרם של דברים הוא בזמן הבית, שנהגו שיעורים אלו למעשה לחיוב קרבנות ומלקות. אך גם בימינו אנו, עדיין נכונה הדרשה "ארץ שרוב שיעוריה כזיתים", שאין לך שיעור שאותו פוגש האדם באופן יום-יומי יותר משיעור הכזית. בשיעור ברכה אחרונה, לדין קידוש במקום סעודה בשבתות וימים טובים. לאכילת חובה בסוכה בלילה הראשון, וכמובן – בחג הפסח למצות מצה החביבה ולמצות מרור.

אולם למרבה המבוכה, לא רבים הם העוסקים בבירור שיעור הכזית. וחלק נרחב מהציבור ירא ה', ובתוכם גם ת"ח, מכירים את הסוגיא באופן שטחי למדי. רבים גם חושבים כי הנושא 'יבש', ומה כבר אפשר לחדש בו? וכמו בכל נושא שלא נלמד לעומק, הדבר גורר חומרות מפליגות מחד, וקולות גדולות מנגד.

גדולי עולם עסקו בנושא זה, והידועים ביותר בדורות הקרובים הלא המה החזו"א והגרא"ח נאה. אולם אין בית המדרש בלא חידוש, וכמו בכל הדורות, יצירה תורנית של אדם גדול לא סותמת את הגולל על הנושא, אלא להיפך – משמשת כמקפצה לבאים אחריו. כך היה עם יצירתו הכבירה של הרמב"ם, כך עם השלחן ערוך, כך עם המשנה ברורה, וכך צריך להיות גם עם קונטרס השיעורים לחזו"א ושיעורי תורה לגרא"ח נאה.

בדורנו, ת"ח מופלגים עסקו בנושא, וביחד העמידו את הנושא על הרגליים, כשכל אחד מוסיף משלו. כמו בכל נושא, אין תמימות דעים בין כולם. יש הסוברים שגודל הזית הוא חצי ביצה, ויש כשליש ביצה. יש המקטינים לכרבע, ויש המקטינים עד לזית כפשוטו. כל צד מביא ראיות לדבריו, מהם קלושות ומהם חזקות ואיתנות. כך שהמצב הוא שבעצם יש ראיות חזקות לכמה שיטות, אך אליבא דאמת בהכרח שרק צד אחד צודק.

בקונטרס זה, אספתי את הראיות שהביאו הצדדים לדבריהם, והוספתי מעט ראיות חדשות. בזה אינני איש בשורה, כי המחפש את דבר ה' זו הלכה, ימצא את הדברים בספרי הת"ח העוסקים בנושא. מטרתו העיקרית של הקונטרס היא להתמודד עם הראיות שכנגד. לא לטיח ולא להתעלם. לבחון את הראיות בכור השכל והביקורת, ולא רק להביא ראיות לצד אחד ותו לא.

עיקרו של הקונטרס הוא פרקים ד' ו-ה', בהם נידונו כ-25 ראיות מש"ס וראשונים. יש ראיות שיש בהם הכרע לצד אחד, ויש ראיות שעולות יפה לכמה צדדים. אך כל ראיה נידונה בכובד ראש הראוי, ועד כמה שידי מגעת – ללא הנחות שאינן מבוססות או השערות בעלמא.

ניסיתי לפשט את הסוגיות ולהנגישם ללומדים. אך ככלות הכול, לא יובנו הדברים למי שרוצה רק 'לקרוא מלמעלה', אך יועילו מאוד בעז"ה לחפץ לדעת את הנושא באמת.

לא הגעתי להוראה, ואף לא סמוך ולא נראה. מטרתי בקונטרס זה היא להציף את הנושא, ולהביאו לשולחן הת"ח שיעסקו בו. אספתי את תמצית הנידונים הפזורים במספר ספרים וקבצים תורניים, לקונטרס קטן אחד, כדי שכל ת"ח שרוצה לעסוק בנושא באמת ובעיון הראוי, יוכל לקבל את המכלול כאן, ולקיים בעצמו שומע ומוסיף. והיה זה שכרי.

פרק א': הגדרת שיעור כזית

רבים חושבים כי שיעור כזית גדול הוא, ואף גדול מאוד. וכשאומרים להם כי שיעור קטן הוא – כזית ממש – מרימים הם גבה ותמהים: "כזה קטן? לא יכול להיות!". אמירה זו נובעת מחוסר הבנה בהגדרת שיעור כזית. וכפי שיבואר בקונטרס זה בעז"ה דעת רוב רבותינו הראשונים, וגדולי הפוסקים, ועל צבאם מרן השו"ע, ומרן החזו"א והגר"ח מוולוז'ין, שאין שיעור זה גדול כלל וכלל.

שיעור כזית, במהותו כשיעור, הוא שיעור קיצוני. שיעור כותבת הגסה הוא השיעור המינימלי שיש בכוחו ליישב את דעתו של האדם, ועל כך חייבים ביוה"כ. שיעור גרוגרת הוא השיעור המינימלי שיכול להחשב כמאכל חשוב, לענין הוצאה בשבת. שיעור כמוציא רימון הוא השיעור המקסימלי של נקב שלא מבטל שם כלי מקערה של בעה"ב. כמו"כ שיעור כזית הוא שיעור מינימלי, השיעור הקטן ביותר שיכול להקרא "אכילה". מי שאכל פחות מכן, לא אכל אלא טעם ותו לא. אך מי שאכל כזית, אותו כבר ילקו אם אכל איסור, והוא זה שיצא כבר ידי חובת אכילת מצה בפסח – שכן אכל מצה! ברור לכל בר דעת ששיעור זה אמור להיות קטן (וסימנך (ברכות דף נב:)), "פירורין שיש בהן כזית" ... ויעויין בהגהות מהר"א אזולאי על הלבוש בסימן ק"פ). כשאדם לוקח גרעין חמניה בחנות הפיצוחים ומכניס לתוך פיו, לא ניתן לומר עליו ש"אכל" גרעינים. אך אם יקח סוכרית טופי בחנות הממתקים, אפילו אחת, השכל הישר מורה שאכל הוא מאכל גנוב. כמו"כ באכילת מצה, לא יעלה על הדעת שאדם שאכל חצי מצת מכונה רק "טעם" מצה ולא "אכל".

טעות שורשית זו נובעת מניתוק בין החיים המציאותיים לשיעורי ההלכה. ברור ומוסכם במוחנו כמושכל ראשון ששיעור אכילה של כזית, שמצטבר בליל הסדר לארבעה או חמשה זיתים, הינו גדול מאוד, עד כדי כך שבשולחן ערוך אין לנו פה לאכול מאימת אכילת כזית אפיקומן על השובע אך לא באכילה גסה, ולמחמירים שני כזיתים...

הבנה של הגדרה זו, שיעור אכילה מינימלי, יקל על הבנת המשך הדברים, ויקרב השיעור אל השכל.

פרק ב': היאך נמדד בנפח או משקל

"וששאלתם כמה שיעור גרוגרת הגסה וגרוגרת בינונית וכן זית גדול וזית קטן וזית בינוני. הרי אילו שיעורין ואיך יהי שיעור לשיעור? ואם תאמר במשקל, לא פירשו רבותינו משקל ולא דיקדק הקב"ה עמנו במשקל, וכל אחד בעשותו לפי דעתו הרי יצא ידי חובתו, ואין צריך ללמוד שיעור מאחר דתנן ר' יהודה אומר מביא גדולה שבגדולות וקטנה שבקטנות ונותן לתוך המים וחולק את המים אמר ר' יוסי מי מודיעני אי זו היא גדולה שבגדולות ואי זו היא קטנה שבקטנות?

אלא הכל לפי דעתו שלרואה", תשובות הגאונים (הרכבי) סי' רס"ח. ודברים אלו פשוטים וברורים, והאריכו בזה המחברים טובא.

אולם בענין אחר המבוכה רבה, והוא האם למעך מאכלים אוריריים, כדוגמת במבה וכד'. ובפשטות משנה מפורשת היא בעוקצין (ב' ח') "פת ספוגנית משתערת בכמות שהיא (בלא מיעוך. ר"ש), אם יש בה חלל ממעך את חללה. בשר העגל שנתפח ובושר זקנה שנתמעט משתערינ בכמות שהן". וז"ל הרמב"ם (בתרגום קפאח, שהוא מדויק טפי מהנדפס): "...וכן לחם שחלקיו מחולחלין כמו ספוג והוא פת ספוגנית, משערינ אותו כמות שהוא אלא אם כן היה שם בתוכו חלל, שממעכין אותו ביד". הרי להדיא שמשערינ עם הנקבים הקטנים שבמרקם הפת.

אלא שבשיעורי תורה הוציא לכאורה המשנה מפשרה, וכתב (עמ' קפ"ב): "אבל אם נפרש פת ספוגנית שיש בו נקבים כספוג, קשה להבין הטעם שהנקבים מצטרפים, וליישב דברי רבותינו מוכרח לפרש כוונתם דנקבי הספוג הם כ"כ דקים שאינם נראים לעין כלל, ואלו הנקבים הדקים שאנו רואים בפת ספוגני הם באמת דינם כחללין שאינם מצטרפים וכו' ואני שקלתי לחם רך שנתתי אותו לתוך כוס בדוחק עצום והי' משקלו כמשקל המים".

ומלבד מה שהדברים נסתרים לכאן מיניה וביה במשנה עצמה, "אם יש בה חלל", והרי זו כל מהות פת ספוגנית לדבריו – שיש בה חללים קטנים! והו"ל למימר פת ספוגנית ממעך את חלליה. כמו גם מדברי הר"ש שכתב בלא מיעוך, שלדבריו שמדובר אחר מיעוך הנקבים הנראים שבעצם מרקמה "בדוחק עצום", על מה כתב עוד הר"ש "בלא מיעוך", מה עוד ניתן למעך? עוד חזינן פה שוב את אותה הסתכלות הנ"ל של ריחוק בין שיעורי תורה למציאות היומיומית, שברור ש"לפי דעתו של רואה" הוא בלא מיעוך אויריים ובטח שלא "בדוחק עצום", שמי יכול לשער כמה יחידות ביסלי או במבה כתושות עד דק יכולות להכנס בקופסת גפרורים?¹

ודבר זה אין צריך לפנים והאריכות בו אך למותר. ולאחרונה י"ל קונטרס "לא תעשו עול במשפט במידה ובמשקל" להג"ר מנחם אביטן שלא השאיר שום פתח לטעות בדבר, גם בדברי הכה"ח, שהמידה היא יתד ולא תימוט. ואציין פה גם לשיטת הזרע אמת, שרבים הבינו בו כי סובר למעך האוירים הקטנים שבמרקם הפת. ובספר כזית בזמנינו לרב זמיר כהן סימן ד' ביאר

¹ וכתב שם (עמ' קפ"ד) "וכן בשאר איסורין דשיעורין בכזית ופת ספוגנית משתערת כמות שהיא, מוכח ג"כ דאין בפת ספוגנית שום חלל הנראה, דמחלל ממש אין הנאת גרונו ולא הנאת מעיו, אפילו נימא שאינו מתמעך בלעיסה, ולמה יצטרף להשיעור?". אך באמת כל אדם יכול להווכח שאינו כן, שגבר ממוצע אוכל בד"כ 2 כריכים בארוחת בוקר מלחם פרוס לבן (4 פרוסות), וע"פ המדידות שבספר כזית השלם נפחן 400 סמ"ק ומשקלן 150 גרם. ובלחם מלא אוכל בד"כ 3 פרוסות בנפח 300 סמ"ק ומשקלן 135 גרם, ופיתה אוכל בד"כ אחת בנפח 180 סמ"ק ובמשקל 100 גרם, ושבע באותה מידה, אע"פ שהכניס כמות "חומר" שונה בכל ארוחה. שהשביעה באמת בנויה מדחיסות המאכל שכלל שיותר דחוס שובע מפחות "חומר", וכן מלחות האוכל, וכגון "קרב קרקר" שמשקלו הסגולי כמו הפיתה (0.55 ממשקל המים), ובעקרון לפי משקל הפיתה גבר ממוצע היה צריך לאכול לארוחה 14 קרקרים, אך בפועל כשבררתי אצל כמה וכמה אנשים אמרו שאוכלים לכל היותר 7-9 קרקרים ושבעים, וכנראה משום שהקרקר יותר יבש מהפיתה. א"כ לא רק המשקל הוא הגורם לשביעה. ונפק"מ גדולה לשיעור סעודה בפת הבאה בכיסנין, ואכ"מ.

כונתו שלחם שאחר אפיתו נתפח מחמת מים שספג, רק בכה"ג אמרין שיש למעכו לצורתו המקורית כיון שאין המים חלק מהמאכל. שכן דיבר על "פת סופגנין שקורין ביצקוטו"² (ביסקוטו) שהוא עשוי כספוג, שנתפח (במים) עד שאין האוירים שבו נרגשים בחוש". ושיטת הז"א היא לשער בלא תפיחת המים אך בתפיחת הפת באפייתה.

והרב אביטן בקונטרס הנ"ל ביאר כונתו על פת שנתפחה כולה בצורה טובה ואיכותית עד שאין האוירים שבה נרגשים ונראים כמו חללי הירקות שהם אויר ממש, אלא רק מרקם המאכל הוא כעין ספוג. ושיטתו של הז"א שאין לשער בתפיחה זו אלא בלעדיה.

ובלשון הזרע אמת בפנים, נראית יותר כונתו כפי שביאר הרב אביטן בדבריו, יעו"ש היטב. אך יעו"ש בשיד חמד אסיפת דינים מערכת ברכות פ"א אות ז' שנראה שהבין הוא ועוד פוסקים שהביא כדברי הרב זמיר כהן הנ"ל.

פרק ג': הסוברים שכזית הוא זית כפשוטו

באופן מפליא, במקום שהמושכל ראשון בסוגית הכזית יהיה להביט בפשטות אל הזית המצוי, ברור הדבר בעיני רבים שאין מ"ד כזה כלל. וידועות רק שתי שיטות – שיטת התוס' שהזית חצי ביצה, והשיטה המיוחסת לרמב"ם שהזית כשליש ביצה. אך הרבה פוסקים ראשונים ואחרונים במפורש הקטינו השיעור מהנ"ל, וישנן סוגיות שלא ניתן להבין אלא בכזית קטן מאוד, ובעז"ה נפרט ונבאר הדברים.

(א) רב שרירא גאון

כתב האשכול (בהוצאת אלבק, הלכות חלה דף קכה ע"ב. והובאה גם בתשובות ופירושי רב שרירא גאון סי' ס'):

"ובשאלה לרב שרירא בהאי לישנא. וששאלתם לפרש לכם אם יש משקל לגרוגרת ולזית ולכותבת ושאר שיעורים במשקל כספים של ערביים, ופירשתם שמר רב הילאי גאון ז"ל פירש לכם משקל ביצה ששה עשר כסף ושני שלישי כסף, ואם אין לשאר [המינים] משקל, מאי טעמא ביצה יש לה משקל.

הו' יודעים שאין לאלו שיעורים משקל כסף, לא במשנה ולא בתלמוד שלנו כל עקר, ואילו בקשו לתת שיעור משקל מן הדינרים היו עושין מעקרא, אלא שנתנו השיעור מקטנית ופירות שמצויין תמיד ואין לומר שנשתנו, וכך שנינו (כלים פ"ז מ"ו) כביצה שאמרו לא גדולה ולא קטנה אלא בינונית, ר' יהודה אומר מביא הגדולה שבגדולות והקטנה שבקטנות ונותן לתוך המים

² לבירור סוג פת זו, יעו"ש בספר מטה יוסף (לר' יוסף בן יצחק יקואל), בסימן א' שכתב שמקמח במשקל 3.5 דרהם אחר הלישה והאפייה לפת הבאה בכיסנין הנקראת בישקוג'ו מקבלים פת במשקל 3 דרהם. ומשקל הקמח הוא כשיעורו 2/3 ממשקל המים. ולפי"ז משקלה הסגולי של הביסקוטו הוא כ-0.56 ממשקל המים. בהחלט פת תפוחה מאוד במושגים של פעם.

וחולק את המים, אמר ר' יוסי מי מודיעני איזה גדולה ואיזה קטנה, אלא הכל לפי דעתו של רואה. הא למדנו משנה שלימה שאין לביצה משקל ידוע שלא להוסיף ושלא לגרוע.

וסלקא דעתין, ר' יהודה ור' יוסי דקאמרי האיך משערים בביצה לא היו יודעין לקוץ לה משקל ידוע? וכי מר רב הילאי גדול וחכם מר' יהודה ור' יוסי היה? אלא כמתניתין עבדינן הכל לפי דעתו של רואה. ומר רב הילאי כך היתה דעתו, שהמשנה חייבה כל אדם לפי דעתו, והרי פירש לכם מה שראה הוא לפי דעתו, או מה שראו משלפניו ולמדוהו. אם חפצים אתם לעשות כמוהו ולסמוך עליו או על חכמים שלפניו ששערו כן לפי דעתם עשו, ואם לאו שערו אתם, ולפי דעתו של רואה יעשה אם חסר אם יותר. וכן לענין כזית וכגרוגרת הרי פורש לכל אחד מהן בזו משנתנו לא גדול ולא קטן אלא בינוני, וגם הוא לפי דעתו של רואה. והאי דקצת רבנן שערו לפי דעתם ביצה ולא שערו כזית וככותבת וכגרוגרת, משום דביצה תלויין בה מילי נפיש קב וסאה ואיפה ועומר כולהון משתערין בביצה לפיכך שערוה לפי דעתם, אבל הני שיעורים שבקינן לפי דעתו של רואה".

כמו"כ בספר האשכול (חלה דף קכח ע"א) הביא תשובת הגאונים, ונמצאת גם בתשובות הגאונים ליק (צ"ה). בתשובות הגאונים שערי תשובה (סימן מ"ו) מייחסים אותה לרב האי:

"ונשאלו הגאונים ז"ל בדבר זה איזהו שעור מדוקדק, והשיבו כי ודאי שיעור חלה מ"ג ביצים וחומש ביצה וכמפורש בשמעתא דאימריא בעירובין בפרק כיצד משתתפין כי אתא רב דימי אמר שיגר לו בן בוניוס לרבי מודיא קונטרסא דמן נאוסא וכו', ומההיא שמעתא שמעינן דשעור חלה מ"ג ביצים וחומש ביצה.

ולכן נתנה תורה שעור בביצים ובפירות, שדברי סופרים נתנו על הר סיני כדכתיב ועליהם ככל הדברים, לפי שהביצים והפירות נמצאות בכל מקום, כי גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שישראל עתידין להתפזר בין האומות, ומשקליהם ומדותיהם שהיו בימי משה ושהוסיפו עליהם בארץ ישראל אין נשמרין להם, והמדות משתנות בדורות ובמדינות, שבכל דור ודור היו מחדשין חכמים מדותיהן, כדמפורש בכמה מקומות וכו'. ונשתנו כל המדות הללו שהם מזמן קרוב ואינן ידועות כלל, וכל שכן מדורות הראשונים שאינם ידועים מדותיהן כלל, הלכך תלו חכמים ז"ל המדות בפירות ובביצים שהם קיימות ואינן משתנות, מיהו שיעור הביצים (והפירות) תלו אותן לפי דעתו של רואה. והן המידה ישרה ע"ב אוקיות.

[תוספת זו היא מדברי האשכול:] ויש מי ששיער משקל ידוע בה' רבעים קמח ועוד ע"ב אוקיאות, כך עלה בדעתו וכך ראה שיעור הביצים. והרבה מרבואתא ששערו נמי כשעור הזה. וחכמי אספמיא ששערו נמי מ"ד אוקיאות כך עלה בדעתם וכך ראו בשעור הביצים והחמירו בדבר, וחייבין לעשות כפי שיעורן כי הכל לפי דעתו של רואה. ויש נמי מי ששיער משקל ידוע בה' רבעים קמח ועוד ואמר שהמשקל תש"כ זוזים".

ב) גאונים

תשובות הגאונים הרכבי סי' רס"ח, הובאה לעיל באות ב':

"וששאלתם כמה שיעור גרוגרת הגסה וגרוגרת בינונית וכן זית גדול וזית קטן וזית בינוני. הרי אילו שיעורין ואיך יהי שיעור לשיעור? ואם תאמר במשקל, לא פירשו רבותינו משקל ולא דיקדק הקב"ה עמנו במשקל, וכל אחד בעשותו לפי דעתו הרי יצא ידי חובתו, ואין צריך ללמוד שיעור מאחר דתנן ר' יהודה אומר מביא גדולה שבגדולות וקטנה שבקטנות ונותן לתוך המים וחולק את המים אמר ר' יוסי מי מודיעני אי זו היא גדולה שבגדולות ואי זו היא קטנה שבקטנות? אלא הכל לפי דעתו שלרואה".

ג) הריטב"א

כתב הריטב"א (שבת דף עו: במהדורה שניה) שבגרוגרת "יש בו כמה זתים", והרי הריטב"א, כרוב הראשונים (יבואר בהמשך) סובר שהגרוגרת שליש הביצה, ולשון "כמה זתים" מסתבר שלפחות שלושה, וא"כ שיעור הזית הינו לכל היותר כתשיעית הביצה. אגב, בהלכ' ברכות כתב "ולעולם אין שום ברכה לאחר שום דבר באוכל פחות מכזית בינוני הוא וגרעינתו, ולא בשום משקה פחות מרביעית שהוא קרוב לשתי אוקיות", הרי שלא ראה צורך לפרש מהו זית בינוני שלא כמו ברביעית.

והעירני חכם אחד שא"א לדייק כלום מכת"י זה המלא בטעויות ושיבושים, ומסתבר שהיה כתוב ב' זתים ונתחלף לכ' וטעה המעתיק וחשב שהוא 'כמה'. ולא ידעתי מה ענין שני זתים לגרוגרת. וגם לו יהי כדבריו, יהיה הזית שישית ביצה. ויעו' בבירור שיטת הריטב"א בשיעורי הנפח (פרק ז' אות ד') שמשקל האוקיה בזמנו היה 29-33 גרם. ולפי"ז משקל הרביעית שהיא כשתי אוקיות היא כ-58-66 גרם, ונפח הביצה 38-44 סמ"ק – כאשר המסתבר זה 44. ואם הזית שישית ביצה הגענו לכ-7 סמ"ק.

ד) הרשב"א

במשמרת הבית להרשב"א (בית רביעי שער ראשון) מוכח שהזית קטן מרביע הביצה. וכיון שצריך אני להאריך בראיה זו, אדון בה בפרק הבא.

ה) ר' ישראל ב"ר יוסף מטוליטולא

כתב ר' ישראל ב"ר יוסף מטוליטולא (תלמיד הרא"ש, חתום עמו על פסק דין בשו"ת הרא"ש כלל ד' סי' י') בספר מצות זמניות (הל' פסח שער רביעי): "וכשנרצה לשער שיעור הזית, ר"ל כזית אגורי, והוא מן זיתי ארץ ישראל, והוא כגדול שבזיתים אשר בארצנו זאת (ספרד)³".

³ ראיתי לנכון להביא כאן את דברי המצדדים שהזית חצי ביצה, ואומרים שמשערין דוקא בזית א"י, ודבר ידוע הוא שבזמן הבית נתברכו פירות א"י, וא"כ לא יפלא שהזית היה חצי ביצה. וכדי שלא יטעה הקורא להבין כן מדברי ר' ישראל הנ"ל, אומר

ו) תלמיד מהר"ם מרוטנבורג (ר' שמשון מדורין)

בקובץ מוריה סיון תשל"ח, הביאו כת"י מתלמיד מהר"ם מרוטנבורג, מרדכי הקצר, ובין חידושיו נמצאת תמיהת ראשוני אשכנז היאך הלל הזקן היה אוכל הכורך (דיש בו ג' זיתים: כזית פסח, כזית מצה, וכזית מרור) בבת אחת, והרי איתא ביומא דף פ. שאין בית הבליעה מחזיק יותר מביצת תרנגולת, ובכריתות יד. שאין בית הבליעה מחזיק יותר משני זיתים, כלומר הזית חצי ביצה, וג' זיתים הרי הם כביצה ומחצה והיאך בלעם יחד הלל? וז"ל: "כורכן בבת אחת ואוכלן, פי' כזית מצה חרוסת ומרור. ושיעור כזית חצי ביצה, וקשיא היאך מחזיק בית הבליעה כל כך, הא אמרינן שיעור בית הבליעה כביצה? וי"ל כשהאוכל מרוסק מחזיק יותר מכביצה. ולי הכותב אינו קשה כי ראיתי זיתים בא"י ובירושלים, אפילו ששה אינן גדולים כביצה"⁴.

והעירני חכם אחד שהא קמן שכל הראשונים האחרים לא ס"ל הכי מכך שלא כתבו כן. אך באמת אין זו טענה לענ"ד, שראשוני אשכנז באמת לא כתבו כן כי לא היה להם בנמצא זיתים, וכדברי תלמיד מהר"ם הנ"ל. ומראשוני ספרד גם אין ראיה, שהרי סו"ס לא כתבו כלל את תמיהת התוס' בזה (שלא כדרכם להביא בד"כ את דברי התוס' ולדון בהם או לתרצם בפנים אחרות). ושתיקה רועמת זו הרי היא כלפרש שלדידהו לא קשיא כלל קושייתם.

ז) ר' חיים מוולוז'ין

בספר שערי רחמים (מנהגי הגר"ח מוולוז'ין, אות נ"א) כתוב: "ראיתי לרבינו שנתן לאחד שקדש בביתו שחרית של יו"ט שליש כף מצה מבושלת בחלב לאכול משום קידוש במקום סעודה, ואמר שיש כאן כזית. והכף היתה של מתכת בינונית". ודאי שאיננו יכולים לדעת בדיוק את גודל הזית לדבריו, אך זה ודאי לא שיעור של $1/2$ או $1/3$ ביצה.

כי הדבר פשוט כי נשתער בפירות רגילים המצויים תמיד, וכדברי הגאונים שקיימים לעולם, דאל"ה נפל שיעורא בבירא כדברי החזו"א (ומש"כ החזו"א בקנ"ה השיעורים שהכונה שהמין ישנו לעולם, אך אין הכונה לגודלו, הוא לכא' דוחק עצום, ולא נכנס כלל בלשון הגאון). ומלבד זה, אין מייסדים הלכה על דברי אגדה. ועוד מוכח הוא מתוכו במסכת כלים: "כגורגרת שאמרו וכו' בינונית, רבי יהודה אומר הגדולה שבארץ ישראל היא הבינונית שבמדינות (ותמיהת המלאכת שלמה, סו"ס רביה לא הגיה כדבריו), כזית שאמרו וכו' בינוני זה אגורי (וכי הגרגרת נתקללה ונתקטנה והזית 'שרד' החורבן?), כעדשה שאמרו וכו' בינונית, זו מצרית (!), ואע"פ שהמין נקרא כן, ואפשר שגדל גם בא"י כדכתב במשנה אחרונה שם, מ"מ ודאי שגדלו גם במצרים, והיאך גודלם זהה? וכו'. סוף דבר, דעה זו צ"ע להבינה.

⁴ והנה טענה זו הובאה בתוספת למנהגי מהרי"ל בסדר ההגדה אות ל"ג, ז"ל: ואמרו לפניו שכתב הר' שמשון (מדורין) שראה זיתים בירושלם קטן מאוד. ואמר מהר"י סג"ל דאינו כן, כי הוא ראה בעיניו זית גדולה כמעט כשיעור ביצת תרנגולת בינונית משלנו, מסתמא הר' שמשון איירי באותן שרגילין לכושן שהם קטנים מאוד". ידוע כי ר' שמשון מדורין חיבר קיצור להלכות מרדכי, וכנראה הוא הכותב הנ"ל. והנה בשיעורין של תורה (פרק י' אות ג') כתב שלפי שיעור חלה ממהרי"ל – ג' זיידליך (קווארט) – הביצה עולה לכ-40 סמ"ק. ובמידושת (פרק י"ג ה') כתב שהפינ"ט הוא 2003 סמ"ק, ושיעור חלה מעט פחות מכך מביא לביצה בנפח כ-45 סמ"ק. אולם בספר המידות והשיעורים בהלכה כתב שהזיידל בעירו של מהרי"ל היתה מידת יין בשיעור של כ-714.1 סמ"ק, ולפי"ז שיעור חלה הוא מעט פחות מ-2140 סמ"ק, והביצה כ-48.5 סמ"ק. וא"כ דברי מהרי"ל לכא' תמוהים, דאין שום זית בעולם שמתקרב לגודל ביצה בינונית. אולם יעויין לקמן בהערה 27 זן זיתים הגדל בדרום איטליה המגיע לגודל מופלג, וכנראה כונת מהרי"ל לזן זה.

ה) האבני נזר

כתוב בספר הליכות שלמה לגרש"ז אורבך (פסח עמ' רי"ג בהערה): "והיה רבנו מספר לשואלים בענין זה את אשר שמע מהרב ר' שלמה קאליש ז"ל (חתן הגאון בעל חלקת יואב ז"ל) שהעיד שהיה נוכח אצל בעל האבני נזר ז"ל כשנשאל מהו שיעור כזית (לענין ברכה אחרונה) והשיב להשואל כמתמיה "וכי לא ראית זית מימך", והחזה באגודלו על ראש אצבעו, עד קרוב לפרק הראשון".

ט) החזון איש ומרן הגר"ח

ובאמת זוהי גם שיטת החזו"א, כמו שנראה בדבריו בריש קונטרס השיעורים אות ב', יוע"ש, וכמוש"כ בארחות רבינו ח"א עמ' קעב, ז"ל: "ולענין שיעור כזית העיקר כפסק הגר"ח מואלזין זצוק"ל שמשערים כזית ממש של זמנינו ורק לחומרא אומרים כחצי ביצה או שליש ביצה".

ובעמ' שכא: "אמר לי מו"ר שמרן החזו"א אמר לו שמעיקר הדין שיעור הכזית הוא כזית של זמנינו וכן בשיעור הגרונרת הדבר כן לענין עירובי חצרות דבעינן ח"י גרונרות אלא שלמעשה אנו מחמירים בשיעור יותר גדול ולוקחים לפי השיעור של ביצים".

ובח"ב עמ' פז: "מו"ר זצוק"ל אמר לי שמרן החזו"א הי' מחלק למסובים עמו בסדר מרור (חריין) שגודלו לפני שפררו הי' בערך כשליש ביצה של היום ואינו זוכר מו"ר אם מרן החזו"א לקח עבור עצמו קצת יותר ואמר לו מרן למו"ר שמעיקר הדין כזית הוא כגודל זית בינוני של היום וכן היו נוהגים בדורות הקדמונים רק אח"כ התחילו למדוד כזית לפי חלקי ביצה ומזה נתעוררו החומרות של גודל הזית שיהי' כגודל ביצה שלנו לסוברים שנתקטנו הביצים וכו' והוסיף מו"ר שכן הוא נוהג בעצמו כמרן זצוק"ל לחלק שיעור מרור חריין לבני ביתו, אבל מו"ר לעצמו לוקח כזית יותר גדול (שני שליש ביצה של היום) ולכורך נותן לב"ב חריין פחות מהשיעור הנ"ל במרור ונותן להם כשיעור כזית בינוני שלנו כגר"ח מואלזין זצ"ל, וכן מו"ר לוקח לעצמו לכורך שיעור קטן".

ושם בעמ' קעג: "סיפר לי הגר"ח ק שליט"א שאכל ג' ענבים גדולים ופסק לו אביו מו"ר שיברך מעין ג' והסתמך ע"ז שמעיקר הדין הכזית שיעורו כזית של זמננו כשיטת הגר"ח מואלזין זצ"ל".

אך לכאן לאו ראייה מעליא היא, דלפי המדידות שבספר כזית השלם ב-4 ענבים גדולים יש כ-28 סמ"ק, וכן ב-6 בינוניים. ואם נניח שהמדובר בענבים מעט יותר קטנים מהגדול שם בספר, הגענו לשיעור שליש ביצה. אולם בסוף ספר כזית השלם כתב במכתב ששלח למרן הגר"ח ק ששמע מאחד מבני משפחת מרן זצ"ל שכשגמרו השידוך נתן לו 4 שקדים וצוה לו לברך ברכה אחרונה. וב-4 שקדים יש לכל היותר כ-5 סמ"ק.

ובספר הדורי המדות עמ' 47 הביא מעשה מפי בעל המעשה שמרן הביא לו לאכול 3 שקדים, וחייבו לברך ברכה אחרונה בלי לאכול עוד. יעו"ש.

וכן הוא במכתב הגרי"י קנייבסקי שבסוף ספר הלכות חג בחג (פסח, לרב משה מרדכי קארפ).⁵

(י) הראב"ד

עוד יש לי להוכיח כשיעור הקטן בשיטת הראב"ד. דאיתא בגמ' בפסחים (מד.) שתי קדרות אחת חולין ואחת תרומה ולפניהם שתי מדוכות אחת חולין ואחת תרומה ונפלו אלו לתוך אלו, תולין שתרומה נפלה לתרומה וחולין לחולין, ומותרות הקדירות באכילה. ושאלה הגמ', ואי אמרת כזית בכדי אכילת פרס דאוריתא, היאך תולין לקולא? והשיבה הגמ' הנח לתרומת תבלין דרבנן.

והקשה הראב"ד בהשגות כתוב שם, שגם אם נאמר שכזית בכא"פ לאו דאוריתא, עדיין לא מובנת הבריתא שתולה לקולא, דסו"ס טעם כעיקר דאוריתא הוא אף אם אין כזית בכא"פ, ולכ"ע קשיא בריתא, דהתבלין נותן טעם בקדירה וספיקא דאוריתא הוא דילמא תבלין זה תרומה הוא?

וכתב ע"ז ז"ל: "ומה שהקשה משתי מדוכות ושתי קדרות בשאין בהם בנותן טעם קאמר, דמכל מקום הרי יש בהם כזית בכדי אכילת פרס. דאי יש בהם בנותן טעם לכולי עלמא איסור מן התורה אית בהו (דטעם כעיקר)". כלומר, שהמדוכות שנפלו לתוך הקדירות לא נתנו בהן טעם, אע"פ שיש בהן כזית בכא"פ.

ויש להקשות מהגמ' בשחיטת חולין דף צז: פלפלין ותבלין אפילו באלף לא בטלים, ופרש"י "פלפלין נותנים טעם באלף כמותן". והיאך אמרינן שאין מדוכות התבלין נתנו טעם בקדירות? וז"ל תוס' רבינו טודרוס בנזיר דף לו: "אפי' איכא כזית בכדי אכילת פרס אם נפלה תרומה לתוך חולין, דאיכא מדוכה דתבלין דלא עדיפי (י"ג חריפי) כולי האי ואית בהו האי שיעורא" (אולם יל"ע שבהמשך העמיד שיש בנותן טעם). א"כ עמד על הקושי, וכתב שיש תבלין שנותן טעם אפי' באלף, ויש תבלין שטעמו חלש יותר ולא נותן טעם כולי האי. ובר"ן בשחיטת חולין דף צח: איתא: "ואין לך איסור בתורה שיתן טעם בששים ויש בהם הרבה שאפילו בי' ועשרים (י"ג שאפילו בציר מעשרים) אין נותנין טעם".

⁵ וסיפר לי חבר שהיתה תקופה בה היה הרבה בקרבת הרב אביגדור נבנצל שליט"א ושאלו בענין זה: פעם אחת שאלתי אותו מה זה שיעור כזית, ושאל אותי חזרה: לא ראית זית בחיים שלך? ראה גם במכתבו של הרב נבנצל בהידורי המידות (עמ' 76), ז"ל: "... אבל גם לקוצר דעתי שיעור כזית מדינא הוא בגודל זית גדול המצוי אצלנו היום". וכן שמעתי בשם כמה מורי הוראה. כמו"כ שאלתי למו"ר רה"י שליט"א על שיעור כזית, והשיבני שפשוט שמשערים בזית בימינו, ובחז"ל אין כלל הקבלה בין זית לביצה. בעלי התוספות הם הראשונים שחישבו ע"פ ביצה, כיון שלא ראו זיתים במקומם (קר שם מיד). ושאלתיו אם מברך ברכה אחרונה על 5 סמ"ק. ואמר לי שלא עד כדי כך, שלא ברור מהו זית בינוני, וגם קשה לשער בדיוק 5 סמ"ק, אך על 7-8 סמ"ק משתדל שלא להכנס לספק, אך אם קרה ונכנס מברך על שיעור זה ברכה אחרונה. בכזית מצה בפסח מחמיר יותר, אך ודאי שזהו עיקר הדין.

ונחזי אנו, אי הפרס 4 ביצים והזית חצי ביצה, הרי שיחס התבלין לקדרה הוא $1/7$, ואי שליש ביצה לשלש ביצים היחס הוא $1/8$. ובשיעור זה אף מאכל רגיל ודאי שנותן טעם, ק"ו בן בנו של ק"ו שתבלין – ואפ"י אינו חריף – יתן בהרבה פחות מכך, דאי לאו הכי לא בשם תבלין יכונה. ואם נשער הזית בכ-5 סמ"ק, שפיר מיירי שנפל כזית תבלין שטעמו חלש לשיעור פרס תבשיל, ובטל טעמו בכ-40 או כ-30 (מסתבר 30, שנראה שסובר שהפרס ג' ביצים). ולכאן' ראייה מוכחת היא, ואף לפירוש המהר"ם חלאוה שלא מיירי בתבלין.

וסמך גדול מצאתי בדברי הרשב"א בשחיטת חולין דף צח: שציטט מאיסור משהו להראב"ד ז"ל: "תלתא גוני איכ' בנותן טעם וכו' והשני טעמו ולא ממשו כגון אחד במ' או בחמשים שאין כזית איסור בכדי אכילת פרס אסור ואין לוקין עליו". הרי שכדוגמא לכמות שאין בה כזית בכא"פ נקט $1/50$ או $1/40$, אך בכמות גדולה יותר, כגון $1/30$, משמע שיש כבר כזית.

ומאיידך, אי נימא שבאחד ממ' בפרס אין כזית אך ביותר מזה למשל אחד מ-30 יש, בהכרח הזית גדול מ-4 סמ"ק וקטן מ-5.3 סמ"ק. אולם העירני חכם אחד שאינו מוכרח, ונקט רק קרוב לאחד בששים, והראיה שכתב א' בנ' או במ', אבל אה"נ גם בא' בכ' אין בו כזית בכא"פ. ובאמת צדקו דבריו שאין זה מוכרח בדבריו, אך לא הבאתי זה אלא לסמך בעלמא ועיקר סמיכתי היא על החשבון בהשגותיו בפסחים.

אך הרב עידוא אלבה דחה ראייה זו, דשפיר יש תבלינים שטעמם אינו מורגש גם ב-30 כגון כשנפל התבלין בקדירה מתובלת. וגם נראה שבאמת היחס בין כזית למה שנאכל באכילת פרס אינו דוקא פי שמונה או פי שש. כי כדי אכילת פרס הוא שיעור של זמן של אכילת כ-150 גרם לחם שהוא 6-9 דקות, ויש דברים שנאכלים בזמן כזה בקלות יותר ובפרט כשהם רכים יותר מלחם ולכן הם יכולים להיות בכמות גדולה בהרבה יותר מ-8 זיתים. אלו דבריו, וצדק בזה.

ויעויין גם בספר זית רענן עמ' קכב שדן להביא ראייה מסוגיא זו.

יא) הרמב"ם

כמו"כ מייחסים את השיטה שהזית שליש ביצה לרמב"ם. אך לא במפורש כתב כן, אלא מכללא איתמר, שפסק (פ"ח שבת ה"ח) וגרוגרת אחד משלשה בביצה, וכיון שהזית קטן מגרוגרת (שבת צא.), א"כ הוא פחות משליש ביצה. הרי שאין ראייה מדבריו שהזית הוא שליש ביצה, אלא רק שפחות מכך.

אולם משום מה אצל רבים קבוע כי שיטתו היא "שליש ביצה", אך זאת מנלן? הרי הרמב"ם ראה זיתים בא"י ובמצרים, בדיוק כמו הרשב"א והריטב"א ותלמיד מהר"ם, ואפוי פלוגתא לא מפשינן. ומסתברא שהרמב"ם סובר שהזית כעשירית ביצה, כאשר כן הוא באמת – ואכתי זה פחות משליש!

עוד הוסיפו בספר מידות ושעורי תורה (במאמר בסופו) ובהידורי המידות (עמ' 138) שהרמב"ם כתב ספרו להבנה פשוטה, ואם כזית אינו באמת כזית, איזו משמעות יש למידה זו? כמו"כ טרח למדוד ולבאר את שיעור הרביעית, האגודל, השקל וכל השיעורים שהם למעשה, ורק את שיעור הזית – שרוב שיעורי תורה נאמרו בו, "שכח"? אלא ודאי כונתו שיש למדוד בזית המצוי בינינו (ראה לדוגמה בפ"ד ממאכלות אסורות ה"א "כל איסורי מאכלות שבתורה שיעורן בכזית בינוני". משמעותו לזית המצוי פה עמנו היום).

פרק ד': ראיות שהזית כרבע ביצה

הנה בעבר היו ידועות רק שתי שיטות לכזית, חצי ביצה, ושליש ביצה. הראיות נגד שיטות אלו הן רבות, ויובאו בפרק זה ובפרק שאחריו, וחלק מהראיות הן ממש תיובתא שאין עליה תשובה. כיום בין הת"ח העוסקים בנושא יש כמה שיטות, בטווח של בין 5 ל-13 סמ"ק. לכל צד יש ראיות, ותשובות לראיות שכנגד. והאמת אומר, שככל שנקרב את השיטות, כך יקשה עלינו להביא ראיה חותכת, והראיות לצדדים לענ"ד הן בבחינת דעת נוטה, שאפשר ללמוד כך ואפשר כך, ומהמכלול כולו ננסה להגיע למסקנה מסוימת.

א) הרשב"א במשמרת הבית

כתב הרא"ה בבדק הבית (ה:): בענין ביטול ברוב "והוי יודע דכי משערין ברוטב, רואין ביצה ומחצה שלו שהוא רביעית לוג – לכזית. והלכך צריך תשעים ביצים רוטב לבטל כזית חלב שנפל בו, וכן לפי שיעור זה. והכי מוכח בריש פרק המוציא יין". כלומר, בדיני ביטול ברוב רביעית לח שוה ושקולה לכזית יבש.

וכתב ע"ז הרשב"א במשמרת הבית (בית ד' שער א'): "ועוד תדע דמאי דאמר (הרא"ה בבדק הבית שרביעית לחה משתערת בכזית יבש) חומרא דאתי לידי קולא כיצד חתיכת בשר שחוטת שיעורה כעשר זיתים שנפל עליה כזית רוטב של נבלה לא אסרה, שהרי יש בחתיכה עשר רביעיות שהן חמש עשר ביצים שהן הרבה מששים זתים, ורביעית רוטב אינו נחשב בלחותו אלא לכזית בלבד ונמצא בטל ביתר מששים".

וראיתי לרב יוסף מלמד שהאריך בכמה מאמרים באור תורה (כסלו תשס"ד סי' כד) להוכיח שהזית הוא כ-13 סמ"ק, כלומר מעט ממש מרבע ביצה, וציין לדברי הרשב"א הנ"ל, וביאר שכיון שאיירי בעניני תערובות "שייך לומר על כ-65 זיתים 'הרבה' מששים זיתים, שזהו ביטול בששים בשופי" (חישב לפי נפח ביצה 57 סמ"ק, וא"כ 15 ביצים הם 855 סמ"ק, ורבע ביצה הוא כ-14 סמ"ק, ואם הזית 13 סמ"ק, הרי שבטל ב-65 בתוך הט"ו ביצים). ולא הבנתי דבריו, שאין זה בשופי כלל, ומוזמן הקורא להניח בקערה אחת ששים זיתים ובשניה ששים וחמשה, ויראה כי לא שייך בשום אופן לקרוא על זה הרבה.

הרב עידוא אלבה כתב לפרש את דברי הרשב"א "שהן הרבה מששים" שכונתו לומר "שהם יותר מששים", כלומר שזה בטל בששים. אך אין כוונתו שהם הרבה יותר מששים. אך לענ"ד לפרש הרבה מששים כיותר מששים ותו לא, הוא דוחק עצום.

והעירני חכם אחד להוכיח מדברי הרשב"א שהזית הוא כרבע ביצה בדוקא, שלא בכדי נקט הרשב"א חתיכה שיש בה עשר רביעיות, אלא מפני שרצה להגיע לכך שיש בה (לפחות) פי ששים מהכזית איסור, ואם הזית כ-5 סמ"ק, אזי שבביצה 10 זיתים, ודי היה בחתיכה שיש בה 4 זיתים, ששקולים לרא"ה ל-4 רביעיות, שהן 6 ביצים, ובסה"כ שקולה החתיכה ל-60 זיתים בלח. שכן הרשב"א מחזור למצוא רבותא של קולא העולה לפי דברי הרא"ה, וע"כ מיניה וביה שבתשע רביעיות לא סגי להרשב"א להגיע לששים זיתים, ומוכח שאין ביצה אחת מגיעה לשיעור 4.5 זיתים. ע"כ דבריו.

והנה הערה נכונה היא, ורצה לומר מחמת כן שבביצה יש 4 זיתים, והזית כ-12-13 סמ"ק. אך לפי"ז אין החתיכה עולה אלא למעט יותר מששים זיתים. וגם אם יש 4.5 זיתים בביצה יעלה ל-68 זיתים. אי נימא שבביצה 5 זיתים, יעלה ל-75 זיתים, ועל זה מתחיל להישמע נכון לומר "הרבה מששים זיתים", וא"כ הזית גודלו כ-10 סמ"ק ומטה, ואין ראיה לפחות מכן. אך אין לשלול שהזית באמת פחות מזה, ומה שנקט עשר זיתים לקלות הדוגמא נקט.

ויש צד לומר שגם אם נקבל דבריו, הזית יותר קטן מכך. וזאת, ע"פ מסורת ר"י אבן שועיב שהרשב"א שתה בקידוש כשתי אוקיות, ז"ל בדרשה לפרשת צו: "ומורי ז"ל היה מברך אכסא דקידושא ואכסא דברכת המזון ושותה ממנו ב' אוקיות והוא רביעית של תורה או רוב רביעית", עכ"ל. כוונתו ברביעית היא לשיטת חכמי ספרד הראשונים ששיעור רביעית בשיעור של כ-66 סמ"ק (או לפי הרב אלבה 68) (במה שאמר רוב רביעית כנראה כוונתו לשיטת הרמב"ן ששיעור רביעית בנ"א ארגינ"ן – כ-90 סמ"ק. האריך בביאור שיטותיהם הרב דורון אדלר בספר (מהדורת ביקורת) המידות והשיעורים בהלכה). לפי השיעור המקובל בספרד עד הרמב"ן נפח הביצה הוא כ-44 סמ"ק, ומסתבר שנקט את השיעור הרווח (שכנראה היה רווח גם אחר הרמב"ן, כפי שמשמע ברשב"א הנ"ל לענ"ד, וכפי שנקט הריטב"א למעשה בארבע כוסות לקולא, וכן החינוך לקמן) גם אם נאמר שיש רק 5 זיתים בביצה, הגענו לנפח של פחות מ-9 סמ"ק.

ב) שיעור כותבת הגסה

עוד הוכיח הרב מלמד שהזית הינו כרבע ביצה מהגמ' במסכת כריתות דף יד. שדנה באוכל אכילה אחת ומתחייב עליה ארבע חטאות ואשם אחד: טמא שאכל חלב נותר מן המוקדשין ביוה"כ. שואלת הגמ' ונתני חמש חטאות, ונוקמה כגון דאכל [גם] כזית פיגול... בכזית אחד קמיירי בשני זיתים לא קא מיירי. ולא? והקתני יוה"כ, וביוה"כ כותבת דמחייב, וכותבת אית בה שני זיתים!

כותבת היא מעט פחות מביצה בלא קליפה (ביומא פ' איתא למסקנה שהיא פחות מביצה, והרמב"ם כתב שהיא קרוב לביצה). וע"פ שיטת המהרי"ל, איך שהבינו האחרונים את דבריו, שהקליפה היא בנפח של רבע ביצה, לביצה בקליפתה בשיעור 57 סמ"ק, הגענו לנפח כותבת של כ-40 סמ"ק. באחרונים בכריתות שם הבינו בהמשך הסוגיא שהכוונה היא שבכותבת יש שני זיתים זה רק לאפוקי שלוש, וא"כ הרי לנו שהזית הוא מעט פחות משליש כותבת – 13 סמ"ק. ע"כ הוכחת הרב מלמד.

[יש להעיר שנקט את נפח הביצה ע"פ חישוב הגרא"ח נאה ברמב"ם, שהוא על בסיס הדרהם הטורקי הכבד יותר. לפי החשבון המדוקדק ברמב"ם, הדרהם הוא כ-2.975 גרם והביצה כ-52 סמ"ק. כמו"כ במציאות נפח ביצה קלופה הוא 0.9 מביצה בקליפתה, כלומר 47 סמ"ק]

אולם לענ"ד נראה כי דברי הגמ' שבכותבת יש שני זיתים הם לאו דוקא, שעל השאלה שניתן להעמיד את המשנה בחיוב יותר חטאות ע"י הוספת עוד כזית איסור באותה אכילה, דחתה הגמ' שבאכילה אחת הכוונה לכזית אחד. ועל זה משיבה ואומרת שהרי המשנה דיברה על חיוב מצד איסור אכילה ביוה"כ, וליוה"כ בעינן ככותבת ולא כזית, ובכותבת יש שני זיתים ושוב חוזרת השאלה למה עצרה המשנה בארבע חטאות. באמת יש בכותבת יותר משני זיתים, אך עצם הדיון בגמרא כעת הוא על אכילת שני זיתי איסור ומספיק מה שיש בכותבת שני זיתים ודאי⁶ (וכפי שאכן ביאר הפרי חדש בסימן תפ"ו).

ג) שיעור בית הבליעה

אולם יש לדון בהמשך דברי הגמ' שם. לאחר שהגמ' מעמידה את האפשרות שמיירי בשני זיתים, וא"כ קשה למה לא אומרת המשנה שיתחייב בחמש חטאות כשיאכל גם כזית פיגול, מביאה הגמ' שלושה תירוצים:

"א"ר זירא כגון שאכל כליה בחלבה. רב פפא אמר כגון דמלייה בתמרי. רב אדא בר אחא מתני ה' חטאות, ומתריץ לה כגון דאכל כזית פיגול ולא משני כהני שינויי דקא משנינן. וניתני שש חטאות ונוקמה כגון דאכל כזית דם? בחדא אכילה קא מיירי ושיערו חכמים דאין בית הבליעה מחזיק יותר משני זיתים".

1. גודל כותבת הגסה

אחד מהחייבים שלו הוא משום יוה"כ, וא"כ מיירי בבולע ככותבת הגסה. ועל זה אומרת הגמ' שאין בית הבליעה מחזיק יותר משני זיתים, כלומר לא מחזיק ג' זיתים. יוצא לפי"ז בחשבון כי הזית הינו מעט יותר משליש כותבת!

הרב עידוא אלבה (ירחון האוצר נא עמ' שמה) הוכיח מגמ' זו שהזית הוא כ-13 סמ"ק. ע"פ ביצה בנפח של 48 סמ"ק (יעו"ש שיטתו בזה), וע"פ דברי הר"ן ביומא שהביאם השו"ע להלכה שביוה"כ מאכילים את החולה עד שני שליש ביצה בינונית (לפי ביצה 48 סמ"ק, בניכוי הקליפה, 28.8 סמ"ק), העמיד את הכותבת על כ-30 סמ"ק לכל הפחות. וא"כ הזית שהוא גדול משליש כותבת, הוא יותר מ-10 סמ"ק.

ובביאור העובדה שוודאי בית הבליעה מכיל יותר משלוש זיתים כאלו, סה"כ 39 סמ"ק, שהרי ניתן לבלוע אפילו כביצה, כתב לבאר (שם עמ' שמא) ע"פ שיטת ר"ת שהובאה בתוס' ביומא דף פ ע"א (ד"ה ושערו חכמים): "דגרוגרת בלא גרעינין קאמר הכא (ביומא לגבי אוכל הנאכל בבית אחת ששיעורו כביצה) ונמעכות ונדרסות טפי ונוחים להשימן בבית הבליעה, וזיתים יש בהם גרעינין וקשין הן ועגולין ואינן נדבקיין בבית הבליעה, ולכך הוי שיעור ב' זיתים קשין כשיעור ג' גרוגרות ועוד, דרכין ונוחין לאכול, וכותבת הגסה עדיפא מכזית וגרוגרת ובצירא מכביצה. ולא

⁶ דוגמת זה מצינו בב"ק דף נא בשור שנפל לאמת המים שעומקה ו' טפחים, שנקטה הגמ' שיש לדונו כנפולה כיון שמכריסו לקרקע ד' טפחים, וא"כ בצירוף עומק אמת המים גופו נפל מגובה י'. וכתב הרשב"א שם "הא דקאמר מכריסא לארעא כמה הו"ד – לאו דוקא, דטפי מד' ודאי איכא. אלא משום דאריאת דדלאי עמיקא ששה ולהכי קורין לה אמה – שעמוקה אמה, ואמה בת ו' טפחים, די לו אפילו כי ליכא מכריסא ועד ארעא רק ארבעה. כנ"ל", והראיה: בספר הידורי המידות עמ' 328 כתב שגובה כרס השור הוא בממוצע 68 ס"מ (כניכר בחוש). ואם הוא בדוקא, הטפח הוא 17 ס"מ!

נהירא לר"י, דגרוגרות אין בהן גרעין שהם תאנים שנדרסו, וההיא דכריתות נמי דאין בית הבליעה מחזיק יותר משני זיתים, בבשר איירי, דלא שייך בזה גרעין וקשה ועגולין".

תמיהת ר"י היא כה עצומה, שלא ניתן לקבל את דברי ר"ת כפשוטם. וכתב ע"ז הרב אלבה (לפי מה שכתב לי עתה תיקונים למה שכתוב במאמרו בגליון נא): "לענ"ד אכן ר"ת לא התכוון בדוקא גרוגרת, אלא שלדעתו הגמרא ביומא מדברת על שיעור אוכל כמו בגרוגרות ששיערו בהם את הככר, כי פת נבלעת כמו גרוגרת. בעוד שבגמרא בכריתות מדובר על אוכל קשה שמושווה לזיתים. ואמנם כך נראה, שיכולת הבליעה תלויה בסוג המאכל. אם כזית הוא כ-13 סמ"ק אפשר לבלוע ביחד שני כזיתות של חלב, אף שמשמע שמדובר בחלב שאינו מהותך שאינו מחליק כ"כ בחיך, כי אם הוא מהותך הרי הוא משקה ושיעורו רביעית אבל שני כזיתות כאלו עם דם קרוש אי אפשר", ע"כ דברי הרב אלבה.

ראשית, יש להביא את דברי הר"ן ביומא בשלימותם: "ובגמרא שקלינן וטרינן בשיעורא דככותבת הגסה, דאיכא מ"ד דשיעורא דכותבת הגסה יתירה מכביצה, ומסקנא דכותבת הגסה פחותה מכביצה. ואע"ג דלא איתפרש בגמ' כמה היא פחותה ממנה, מסתברא שיש לנו לכיון שאינה פחותה ממנה אלא מעט דכיון דחד אמורא אמר יתירה מכביצה לא מפלגינן מיניה מאן דפליג עליה ואמר פחותה מכביצה אלא פחות שבשיעורין, ונמצא שיעור ככותבת הגסה פחות מעט מכביצה, וכן דעת הרמב"ם ז"ל בפרק שני מהלכות שביתת עשור".

אח"כ כתב: "ונמצינו למדין בשיעורין שמאכילין את החולה ביוה"כ דכיון דשיעור אכילה ככותבת הגסה שהיא פחותה מעט מכביצה כמו שכתבנו למעלה, כל שהאכילוהו שני שלישי ביצה בינונית אין כאן איסור כרת ומלקות". ע"כ דברי הר"ן.

פירש הר"ן דבריו היטב, מכח המחלוקת בסוגיא, שהצדק עם הרמב"ם וכותבת הגסה היא רק מעט פחות מכביצה. ומה שנקט שני שלישי הוא הרחקה ע"ד חומרא, בבחינת החלק הגדול הכי קטן שאפשר לומר בביטחה: יותר מ-1/2, כלומר 2/3. אך ברור שזו חומרא, כי לומר שלמ"ד אחד כותבת היא 30 סמ"ק, ולמ"ד שני כותבת היא כ-50 סמ"ק לפחות, פי יותר מ-1.5, זה ממש לא למעט במחלוקתם. כמו"כ יעויין בהמשך בדברי החינוך שנראה שהחמיר בגודל הכותבת למעשה עד לחצי ביצה, וכי נחשב חשבונות של סוגיות לגבי גודל הכותבת בגמ' על בסיס חצי ביצה? מעט פחות מכביצה, או כדברי הרמב"ם קרוב לכביצה, זה כפשוטו ממש, כ-40 סמ"ק⁷.

ובביאור המחלוקת ביומא על גודל כותבת הגסה, לומר שחכמי בבל לא ידעו כלל את גודל הכותבות הוא רחוק בעיני. וגם אם גדלו רק בארץ ישראל⁸ (כפי המסתבר בעיני, וכן במחקר ובמקורות

⁷ ואע"פ שיש חילוק מהותי בגדר בין ביצה שמשביעה לבין כותבת שרק מיישבת את הדעת, אין צורך מחמת כן להפליג השיעורים זה מזה, שישב הדעת זה ענין של הגדרה (כפי שניכר היטב בכך שאמרינן בגמ' שמיישב גם דעתו של אדם גדול כעוג מלך הבשן), ובאופן מעשי גם 5 סמ"ק יכולים להשפיע על כך.

⁸ לבירור הזן המדובר בסוגיא זו, אין שום ענין לדון בזנים הידועים כיום בארץ, כגון המג'הול, שמקורו הוא מצפון אפריקה והובא לארץ במאה הקודמת למטרות מסחר. לפי המקורות ההיסטוריים היו בארץ כ-15 זני תמרים, לחים, יבשים וחצי יבשים (ראה במאמר תולדות ענף התמרים בארץ ישראל. קתדרה 166. ובהרחבה בעבודת המוסמך של עקיבא לונדון לאוניברסיטת בר אילן "מטעי התמר בארץ ישראל בתקופת בית שני המשנה והתלמוד"), כאשר לפי תיאורי היסטוריונים יוונים "יש גדולים מאוד, שארבעה מהם אורכם אמה, ויש קטנים שגודלם כגרגר חמוס" (שם עמ' 19). כאשר הזן הגדול ביותר היה הזן המכונה בלשון המשנה "נקלס" (מסכת ע"ז דף יג: "אלו דברים אסורים למכור לגוי... ר"מ אומר אף דקל טב וחצב (י"ג חצד) ונקלס (או נקליבס) אסור למכור

ההיסטוריים ידוע שתמרי ארץ ישראל משובחים היו בטעמם ומופלגים בגודלם יותר משאר התמרים בעולם, בבבל בפרס בסוריה ובמצרים. והכותבת היא מהזנים המשובחים ביותר, כדאיאת בתוספתא שהבאתי בהערה שהוא זן מועדף לביכורים), הרי המדובר בתקופת תלמידי רב ושיירות מצויות⁹.

ולענ"ד המחלוקת בגודל הכותבת הוא בהבנת הגדר שמסרו חז"ל 'כותבת הגסה' למה כוונתם? לכותבות הגסות שגודלן הוא מעט פחות מביצה בינונית קלופה, או שמא כיוונו לגסות שבגסות והיוצאות דופן, שגדולות אף יותר מביצה בינונית. (ודוגמא מובנת מחיינו אנו: אם נאמר על משהו כי הגודל המבוקש הוא כשל עגבניה גדולה. האם לא מתבקש הדיון לאיזו עגבניה כונתי באומרי גדולה? יכול להיות שכונתי לעגבניה בגודל של כדור טניס, וההגדרה "גדולה" נכונה כאן. אך יכול להיות שכונתי לעגבניה בגודל של טניס ורבע, שגם כאלו אפשר למצוא, ושוב גם פה נכונה ההגדרה "עגבניה גדולה").

אופן נוסף לנסח זאת, שהכותבות שגדלו בתחומי הארץ באזור בקעת יריחו היו גדולות משאר כותבות (למשל כותבות בית נמרין, ירושלמי יומא פ"ח ה"ב, שנראה שהיו קטנות יותר מכותבות א"י), ויש להסתפק האם הכוונה לבינונית מהכותבות הגדולות של א"י, או "ד הכוונה לגדולות ביותר מכותבות אלו.

רב יהודה נוקט שאזלינן בתר הגסות ביותר, שהן גדולות מביצה. וזה אכן המושכל ראשון של דברי המשנה כותבת הגסה, כל כמה דגסה (וכפי דאיאת בכלים פרק י"ז שיש מידות שניתנו במידה גסה והן כותבת וגריס וכו', שהסתמא דמילתא הוא דאזלינן בתר הגס ביותר). אלא שרב זביד מוכיח מהמשנה ששיעור שביעה הוא בכביצה, ולכן ע"כ שלא אזלינן בתר הגסות ביותר אלא בתר גסה סתם, שהיא פחותה מביצה¹⁰.

לגויים"), או "ניקלוסיין" ועוד אי אלו הטיות (ירושלמי ע"ז פ"א, במדב"ר פ"ג א', מדרש תהלים פצ"ב יא ועוד). ובמקורות הרומאיים בשם ניקולס או ניקולאי. גם היסטוריון ערבי מהעבר הלא רחוק (בערך שנת 900 לספירת אומה"ע) תיאר תמר מזן אנקלא "שצבעו כצבע הכרכום (זעפראן), מובחר באיכותו, וארבעה מהם כגודל אמה" (שם עמ' 17).

לו יצויר שעוביו של הנקלס הוא כשל מג'הול, באורך 11 ס"מ יגיע נפחו לכ-70 סמ"ק. אך נראה שאין הכוונה בכותבת הגסה לזן זה, אלא לזן אחר שנקרא "כותבת", דז"ל התוספתא בביכורים (א' ה'): "רשב"ג אומר אין מביאין בכורין תמרין חוץ מן התמרין שביריחו, ואין קורין אלא על הכותבות בלבד". כלומר "כותבת" הוא שם המין (וכן משמע גם מגוף הגמ' ביומא), כנראה זן מבכיר המקדים להבשיל לפני סוכות – הזמן האחרון להבאת בכורים. מה גם שהזן נקלס הוא זן יבש, כמתואר במקורות הרומאיים ועוד שעשו ממנו קמה, אך הכותבת היא מה שהתורה מגדירה כ"דבש" בשבעת המינים, כלומר המדובר על זן לח, או לכה פ"פ חצי יבש (כמו המג'הול והזנים המוכרים כיום).

⁹ ואכן אמנם מצינו שחכמי בבל לא הכירו את זני התמרים הגדלים בארץ ישראל, במסכת ע"ז (יד:): גבי המשנה האוסרת למכור זני תמרים משובחים לגויים בימי אידיהם: "[מאי] נקלס? כי אתא רב דימי א"ר חמא בר יוסף קורייטי. א"ל אביי לרב דימי תנן נקלס ולא ידעינן מהו, ואת אמרת קורייטי ולא ידעינן מאי אהנית לן? (כלומר, איננו יודעים מהו תמר הנקרא נקלס, ואתה אומר לנו שהוא זן הנקרא קורייטי שגם אותו איננו מכירים, וא"כ מה הועלת לנו?) א"ל אהנאי לכו דכי אזלת התם אמרת להו נקלס ולא ידעי, אמרת להו קורייטי וידעי וקא מחוו לך (כלומר כשתעלה לא"י ותאמר להם נקלס ולא ידעו מהו, תאמר להם קורייטי וידעו ויראו לך)", ע"כ.

אך אכתי איננו דומה, ששם צריכים אנו לדעת את הזן המסוים שנאסר, ולזה צריכים אנו לראותו ממש, משא"כ לשיעור כותבת הגסה שאיננו צריכים אלא לגודלו – וכי לא יכול היה רב דימי לומר להם את גודלו? וכאמור המדובר בתקופת תלמידי רב יהודה, ושיירות מצויות.

¹⁰ הרב עידוא אלבה (האוצר עה) כתב לבאר שרב יהודה שיער לפי כותבות יוצאות דופן שהוא הכיר בבבל שהיו גדולות מעט מביצה. וגודל ביצה היה ידוע, לכן לא הוצרך להביא ראיה לדבריו. לפי ביאור זה יוצא שכותבת הגסה בבבל היתה גדולה מהכותבת של א"י בה משערים, וכפי שמצינו במשנה בכלים פ"ז שמשערים בגרוגרת שקטנה מהגרוגרת הבינונית בחז"ל. שבה של פרי אינו בהכרח מתבטא בגודלו. אך יש להעיר שתמרים גדולים יותר מביצה הם תמרים יוצאי דופן, ומהמקורות ההיסטוריים לא נראה כי היו כאלו בעוד מקום חוץ מארץ ישראל. לכן נלע"ד לפרש כדכתבתי בפנים, אולם גם הפשט של הרב אלבה מתקבל על הדעת. עכ"פ זהו דיון צדדי בסוגיא שם ואינו נוגע כ"כ לעניינינו בנידון כזית.

עכ"פ ודאי שידעו את הגודל המוערך של הכותבות, והמדובר על גודל הלכתי חשוב מעין כמותו הנוגע לחולים מידי שנה ביום הכפורים שלא יסתכנו. רק הסתפקו על טווח קביל של סטייה נורמלית בגודל הפירות.

כל זה נכון לגבי הגמ' שידעה את גודל הכותבת בהערכה טובה. רק אנחנו מפחדים להיכשל ולכן הולכים על בטוח, למרות שמסתבר מאוד שגם 3/4 זה בסדר גמור. פחותה בחצי מלבר זה לא 'לא פחותה ממנה אלא מעט' כדברי הר"ן, ולא 'קרוב לביצה' כדברי הרמב"ם, ולכן נראה שזו רק חומרה בעלמא להרחקה.

עכ"פ לענייננו בניהון הכזית, אם נקבל את דברי הגמ' שם כפשוטם, שזית גדול משליש כותבת הגסה, הרי לנו לכל הפחות כ-15 סמ"ק.

2. שיעור בית הבליעה

ובאשר לדברי הגמ' על קיבולת בית הבליעה, אמנם לא מדובר שם על חלב מהותך, אך ודאי על חלב חם כדרך אכילה. חלב הוא בעצם שומן. שומן חם, מבושל או צלוי, מחליק בגרון בקלות גם אם לא נלעס לעיסה ממש. הדבר ניכר למשל בכדורי אומגה 3 למיניהם, שעל אף היותם גדולים יחסית, קלים מאוד לבליעה הרבה יותר מכדורים אחרים קטנים יותר, כך שקשה להגדיר מאכלים שומניים כקשים לבליעה (גם הדם הקרוש הרי נלעס עם השומן ונעשה שומני. יש להעיר שמסתבר שאין הכוונה בדם קרוש לדם יבש כעץ כמו גלד על פצע, שאיננו ראוי לאכילה. הכוונה כנראה להתמצקות של הדם למרקם של גבינה צפתית ולכל היותר גבינה צהובה וכד', וכפי שאביא בהמשך מהראב"ד).

ואכן לאחר ניסיון מעשי שעשיתי לבלוע כ-45 סמ"ק של שומן מטוגן עם קצת בשר (נפח של 45 סמ"ק לאחר הטיגון כמובן. לקחתי את השומן מהאסאדו, שהוא השומן הכי יציב וקשה יחסית לבליעה כדי לדמות כמה שאפשר לחלב, שאולי גם הוא יציב כמוהו, אע"פ שאין זה מוכרח), אני יכול לומר בבטחה כי ניתן לבלוע 2 כזיתים של חלב חם עם כזית דם קרוש בשיעור של 13 סמ"ק לזית. כמצופה התערובת כולה מחליקה בגרון בקלות, וזה לא יותר קשה מלבלוע ביצה קשה לעוסה. לא סתם אומרים 'חלק כמו שמן'. לכן הפשט הנ"ל לא נכון, כי אפשר בהחלט לבלוע 3 כזיתי איסור בבליעה אחת בשיעור של 13 סמ"ק.

ולכן לענ"ד יש לבאר את תירוצו של רב אדא באופן שונה, שאין כלל הכרח ללמוד בגמ' שהאדם בולע ככותבת בבת אחת. זו אכן הבנת הגמ' עד מהלכו של רב אדא, שמדובר על אדם שבלע בבת אחת שיעור ככותבת הגסה שמתוכו יש כזית אחד של איסור. אך רב אדא מיירי באופן אחר, ואלו הם דברי התוס' ישנים: "אין בית הבליעה מחזיק יותר משני זיתים. פירוש כדרך אכילה". אכן בשלא כדרך אכילה, ניתן לבלוע אפילו עד שיעור כביצה בבת אחת, וכדברי הגמ' ביומא, אך רב אדא, ששונה חמש חטאות, לא ניחא ליה בכל השינויים שבגמ' לפני כן, להעמיד דוקא בבהמה אחת ובאבר אחד וכו' (יעו' ברגמ"ה שעל זה קאי דברי הגמ' 'כהני שינויי', אך בהא שאכל עוד דברים המשלימים לשיעור כותבת לא פליג. ועמד בזה גם בערך השלחן לרב טייב בסימן תפ"ו), אלא הוא מוכן לקבץ איסורים אפילו משתי בהמות, ולכן הוא מעמיד בדרך אכילה דוקא, כלומר בבליעה נורמלית, שאכן אינה מחזיקה יותר משני כזיתים. ובאשר לחיוב יוה"כ שפיר מיירי שאכל קצת קודם לכן, וכעת אכל עוד שני זיתי איסור בתוכ"ד אכילת פרס שהשלימו לככותבת הגסה ובבליעתם התחייב את כל החטאות (וכן כתב גם בערך השלחן הנ"ל).

ולבאר זאת בטוב, אכתוב מה שראיתי להרב מרדכי הס, שחקר בספרו בינת מרדכי (מהדורת ביקורת) אודות שיעור גרוגרת שהוא מאכל חשוב להוצאה, ובתוך הדברים כתב (סימן ב' ענף שביעי) ז"ל:

"והתבוננתי בדבר זה זמנים טובים, עד שבס"ד מאתו ית"ש נפל בדעתי ביאור, דשמה התועלת שיש בגרוגרת אוכלין, הוא משום שאדם בינוני מכניס לתוך פיו באכילתו בכל פעם ופעם, שיעור של גרוגרת, שלהרבה מאוד ראשונים [יותר מ"ב], גרוגרת היא שליש ביצה, שכאמור לעיל זה 17-18 סמ"ק, או 3/10 ביצה שזה 16 סמ"ק. ובהתחלה היה אצלי ביאור זה בספק ובשמה, אך אח"כ אזרתי חיל לעיין ולהתבונן במציאות היטב היטב, ואחרי הרבה התבוננות [גם אצל הרבה אנשים] ראיתי שאכן זוהי המציאות לאמיתה. וראיתי שאדם מכניס לפיו בפעם אחת כמות של שליש ביצה שזה 17-18 סמ"ק. וחקרתי והתבוננתי בטעם הדבר, וראיתי שכמות קטנה מזה אין בה סיפוק תאוותו, ועוד סיבה שזה מאיט את מהירות אכילתו. ומאידך כמות שגדולה משליש ביצה לא נח להכניס לפה בפעם אחת, כיון שזה הרבה מדאי, ועצם פעולת 'ההכנסה' לפה אינה נוחה, וגם לא נח לטחון וללעוס בשיניו כמות גדולה. ולכן באופן טבעי מצד עצם המציאות, אדם בדרך כלל מכניס לפיו כמות של שליש ביצה. ומי שיעיין בזה היטב, יראה שכך הוא" עכ"ל הרב הס בבינת מרדכי. ומסתברים דבריו (יעויין שם יותר באורך¹¹).

עכ"פ, באכילה נורמאלית ודאי שאין אדם בולע 26 סמ"ק (שני זיתים של 13 סמ"ק). ואע"פ שבד"כ גם שיעור גרוגרת אינו בולע בבת אחת, כי מה שמכניס לפה בפעם אחת בולע בד"כ בשלוש פעמים (שתי בליעות גדולות ואחת קטנה בד"כ), כשרעב ואוכל מהר בולע גם כמות כזו. ואין זה דומה ל"שיעור חכמים וכו'" דכביצה, דהתם יש ריבוי מיוחד, דדרשינן (תורת כהנים שמיני פרשה ז תחילת פרק ט אות א) "מכל האוכל, מלמד שמטמא בכל שהוא. יכול יטמא לאחרים בכלשהו, תלמוד לומר אשר יאכל, הא אינו מטמא אלא בכביצה", והוא כדרשת רבי אבהו ביומא דף פ ע"א שזהו "אוכל שאתה אוכלו בבת אחת". וכתב הראב"ד בפירושו למדרש: "פי' משום דכתיב אשר יאכל ומשמע בבת אחת, ושיעור חכמים שאין בית הבליעה מחזיק יותר מביצת תרנגולת". כלומר האוכל המירבי שאתה יכול לאכול בבליעה אחת, כל אשר יאכל, שבזה יכול לבלוע אפילו ביצת תרנגולת קלופה (לעוסה כמובן). אך פה בדרך אכילה עסקינן.

וביאור זה ממש כתב כבר ר' ישמעאל הכהן בספרו שבח פסח (מגיד אות ח'), ז"ל: "וראיתי בתוספות ישנים דכריתות דף יד הנ"ל דכתבו ע"ז וז"ל אין בית הבליעה מחזיק יותר משני זיתים פירוש כדרך אכילה ע"כ. ולכאוי' דבריהם סתומים. ונלע"ד דכוונתם לתרץ הקושיא הנ"ל ולפרש דבריהם צריך אני להעתיק הסוגיא דקאי למה שאמרו שם יש אוכל אכילה אחת וחייב

¹¹ אביא כאן בקצרה מראיותיו הנפלאות. שזה ברור שיש תועלת מסוימת בשיעור גרוגרת, כמו בכל שיעורי הוצאה בשבת, ואין זו הלכתא בלא טעמא. והמשנה אומרת "המוציא תבן כמלוא פי פרה. עצה כמלוא פי גמל. עמיר כמלוא פי טלה. עשבים כמלוא פי גדי. המוציא אוכלים (אוכלי אדם) כגרוגרת חייב". ואין הכוונה בכל אלו לשיעור חלל הפה ממש. וראיות לדבר, דאיתא בדף צ: ת"ר המוציא גרעינין (גרעיני תמרה), אם לנטיעה שתים, אם לאכילה כמלוא פי חזיר. וכמה מלוא פי חזיר, אחת", ע"כ. ופי' החזיר הוא גדול מאוד, אלא הכוונה היא מה שהחזיר מכניס לפה בפעם אחת כשאוכל מאוכל זה (וכן מלוא פי טלה שהוא כגרוגרת, וחלל פה של טלה, אפילו קטן מאוד, גדול מגרוגרת). וכן איתא בירושלמי "מעטה המוציא אוכלין לחולה כמלוא פי חולה יהא חייב", ע"כ. וזה ברור שאין פיו של החולה מתקטן, רק מפני חוליו מכניס מעט יותר אוכל לפיו בכל פעם. ומילתא דמסתברא הוא מעצם השיעורים לאדם ובהמה. כמו שבאדם אין זה מלוא פיו ממש, שהוא מלוא לוגמיו במשקין ולכה"פ כביצה באוכלין, אלא ע"פ בדיקת המציאות מה שבד"כ מכניס לפיו בפעם אחת, כן הוא בבהמה.

עליה ארבע חטאות וכו'... ועל זה פירשו התוס' דר"ל דהכא מיירי באכילה אחת כדרך אכילת סתם בני אדם וכדרך אכילת סתם בני אדם אין בית הבליעה מחזיק יותר משני זיתים, אבל אין הכי נמי דאם ידחוק אדם עצמו יוכל להחזיק בבית הבליעה כביצה דהוי יותר משלושה זיתים והיינו מה שאמרו ביומא דף פ' הנ"ל וכו' ומפרש לקרא דמכל האוכל אשר יוכל לאכלו בבית אחת דהיינו כביצה דיכול לדחוק עצמו לאכלו בבית אחת. זה נלע"ד כוונת התוס' ישנים בע"ה", עכ"ל השבח פסח.

חכמי התוס' לדורותם התקשו בסתירת הסוגיות בין יומא לכריתות, ר"ת ור"י, ריב"א והתו"י ביומא (פ.), בית מדרשם של ר"ש וריצב"א (בעלי התוס' בעירובין), יחוסי תנאים ואמוראים (ערך הלל), מהר"ם מרוטנבורג (בעל התוס' ביומא), רבינו פרץ, המרדכי (בתוספת לפרק ערבי פסחים), ותורא"ש. התוס' ישנים הם מבעלי התוס' ובית מדרשם, ואע"פ שדרכם לקצר כניכר בכל דבריהם שלפנינו, מ"מ ברור כדברי השבח פסח (וכן הבין גם הנודב"י קמא או"ח לח ועוד הרבה אחרונים) שהם באים בעצם ליישב את סתירת הסוגיות שהעמידו התוס' בין הגמ' ביומא, שם איתא שבית הבליעה מחזיק כביצה, לגמ' פה שאומרת שאין בית הבליעה מחזיק יותר משני זיתים. הגמ' במסכת יומא עוסקת ב'כל האוכל אשר יאכל', כלומר בליעה שאיננה כדרך אכילה אלא הבליעה הגדולה ביותר של אדם. הש"ס מלא בביטויים שמשמעותם מעט שונה ממקום למקום (ועיין באורך בספר הצבא לרז"ה מידה ב', ובתוס' בחולין סח. ובכורות מו: ד"ה אדם, כל דבריהם ומה שכתבו "ואין תימה על שהלשון שוה ואין פירושם שוה"), ולכן לא הפריע לתוס' רי"ד (יומא פ') ולמרדכי ולתו"י לחלק איש כדרכו בין הסוגיות (וההרגשה הכללית היא שמרבים להשתמש במטבעות לשון ידועות דוקא, כמו למשל בפסחים דף פג. "עצמות קדשים ששימשו נותר מטמאין את הידים הואיל ונעשו בסיס לדבר האסור).

במציאות, ניתן לבלוע יותר מביצה בינונית קלופה, וכפי שכתבו פרופ' גרינפלד בתחומין י"ד (שכתב שאפשר לבלוע 60 סמ"ק של ביצה רכה), והרב הס בבינת מרדכי (סימן א' הערה 1. שם כתב שאפשר 50 סמ"ק, אך 60 לא הצליח). ומבחינת המציאות שבדקתי, אכן אפשר כ-50 סמ"ק, אולי מעט יותר. אולם ביאר זאת יפה הרב אלבה באוצר נא ששיעור ביצה הוא השיעור המירבי שאדם מכניס לתוך פיו, שעד כמות כזו אפשר ללעוס ולבלוע בבית אחת בלי מאמץ גדול מדי, ושיעור יותר גדול - אע"פ שאפשרי, לא יקרא 'האוכל אשר יאכל', כלומר השיעור המירבי שאנשים אוכלים. לכן המדובר על אדם שמלכתחילה מכניס רק שיעור כביצה לפיו, ולאחר שלועסו כולו - בולעו בבית אחת.

תערובת של חלב ודם, או חלב בשר ודם, אינה יותר קשה לבליעה (יש להעיר גם שאם מדובר על בשר, מדובר על בשר כבש, שהינו רק ונוח ללעיסה ובליעה), ולכן הסתירה מבוארת. על כך מתרצים התו"י שפה בכריתות מדובר בדרך אכילה, שבה לא מכניסים כמות שעולה על גרוגרת. כמות כזו, אינה מכילה יותר משני זיתים.

3. שיעור הכנסת אוכלים לפה

אך לאחר העיון, דרך זו בהבנת 'אוכל שאתה אוכלו בבית אחת' נסתרת מדברי הראשונים בסוכה דף כו ע"א, שם איתא מחלוקת רב יוסף ואב"י בשיעור אכילת ארעי, דשיטת אב"י היא "כדטעים בר בי רב ועייל לכלה", ופירש רש"י "בבוקר כשהולכין לבית המדרש ודואג שמא ימשכו השמועות, וטועם מלא פיו ושותה". שיטת רש"י והתוס' ורוב הראשונים היא ששיעורו

של אביי הוא כביצה. כלומר, הבר בי רב מכניס כביצה אוכל לפיו ואוכלו ושותה ורץ לבית המדרש.

ובדף כז מדייקת הגמ' מהמשנה שכביצה הוא שיעור אכילת קבע המחייב בסוכה, ומקשה מכך על שיטת אביי, ופרש"י הקושיא: "דאמר כדטעים בר בי רב, דהיינו כביצה, דכביצה אוכל הנאכל בבליעה אחת הוא, כדאמרינן בפרק בתרא דיומא מכל האוכל אשר יאכל".

הרי שהקיש רש"י (ורוב הראשונים)¹² בין שיעורו של אביי לבין הדרשה ביומא ששיעור אוכל הנאכל בבת אחת הוא כביצה. והנה זה ברור שאין הבר בי רב לועס את כל הכביצה שבפיו בלי לבלוע באמצע, עד שהכל לעוס ומוכן לבליעה בבת אחת. שזה דבר שלוקח כמה דקות ויעכב אותו, וסתם מאמץ גדול ומיותר (ואף בר דעת לא יעשה כן אא"כ שמע על חומרת התרומת הדשן בכזית מצה והחליט לאמצה לשתי כזיתות בשיעור חצי ביצה...), אלא כדרך אדם שממהר ממלא פיו באוכל בגבול הלעיסה המירבי הנוח, ואז אוכל כדרך אכילה: לועס קצת ובולע ולועס עוד וכו', ואז שותה ורץ לבית המדרש.

וז"ל התורא"ש (בדף כו. וכע"ז בתוס'): "דמה שהאדם נותן לתוך פיו היינו כביצה, דשיעור בית הבליעה כביצה כדמוכח לקמן גבי לימא תהוי תיובתא דרב יוסף ואביי, אלמא הא דקאמר אביי כדטעים צורבא מרבנן ועייל לכלה דזהו מלא פיו היינו כביצה".

ולכא' יש פה עירוב של שני דברים שונים. דאביי מיירי על מלא פיו, כפי שביארו היטב הראשונים. ובדרשה ביומא מיירי בבליעה ממש, ולא במלא פיו – ואיך הקישו מזה לזה?

עוד יש להתבונן בסברא בגוף הדרשה ביומא, דאיך יעלה על הדעת להגדיר 'אוכל שאתה אוכלו בבת אחת' כבליעה מירבית ומוזרה שאף אדם לא עושה כן?

על כן נראה לבאר כדברי הראשונים בסוכה, שאכן דרשת הפסוק ביומא דכל האוכל אשר יאכל מתייחסת להכנסת האוכל לתוך פיו, ולא לבליעתו. ואמנם אין זו דרך אכילה רגילה להכניס כביצה אוכלין לתוך פיו בבת אחת, אך מ"מ היא דרך אכילה בהולה, כדוגמא שנוקט אביי על בר בי רב שממהר ולכן מכניס מלוא פיו, ולועס ואוכל כדרכו במהירות. ומעשים בכל יום שאנשים שממהרים לאוטובוס וכד' ממלאים פיהם באוכל ואוכלים במהירות. על הכנסה מירבית זו נדרש הפסוק 'האוכל אשר יאכל'. ואע"פ שבמציאות אפשר להכניס לתוך פיו יותר מאשר שיעור כביצה קלופה, אפילו מעל 60 סמ"ק (להכניס, לא לבלוע בבת אחת), מ"מ המדובר על הכנסה נורמלית שאנשים אכן עושים, ועד שיעור כביצה זה אפשרי ונוח יחסית ללעיסה ואכילה.

אמנם יש בזה קצת דוחק מצד דברי רש"י הנ"ל בדף כז. "דאמר כדטעים בר בי רב, דהיינו כביצה, דכביצה אוכל הנאכל בבליעה אחת הוא, כדאמרינן בפרק בתרא דיומא מכל האוכל

¹² יש ראשונים שלמדו ששיעורו של אביי הוא פחות מכביצה, וזו ע"פ גירסא אחרת בגמ'. כמו"כ יש שהבינו ששיעורו של אביי הוא יותר מכביצה (ואז יש לתקן במהלך הנ"ל בשם הרב אלבה באוצר נא, שאכן דרך אנשים להכניס לפה יותר מכביצה, אך עכ"פ אין דרך לבלוע יותר מכביצה שזה יותר קשה מסתם להכניס לפה). מ"מ לא רציתי להאריך בביאור שיטות אלה, כי זו שיטת מיעוט מהראשונים ולא נפסק כן להלכה. לכן המהלך בפנים בנוי רק על שיטת הראשונים ששיעורו של אביי הוא כביצה. הרמב"ם כתב (פ"ו מהלכות שופר) "אסור לאכול סעודה חוץ לסוכה אא"כ אכל אכילת ארעי ביצה או פחות מעט או יותר מעט" והרב אלבה (האוצר עה) ציין לדברי ר"א מן ההר שביאר דבריו יפה, ודקדק מהגמרא ביומא ששיעור אכילת ארעי הוא לאו דוקא ביצה מצומצם כפי שכותב הרמב"ם והוסיף: "ולעולם שיעורא דאביי הוא כמו שאדם מכניס בפיו לבלוע, והוא או כביצה או פחות מעט או יותר מעט, כמו שיש ביצה גדולה זו מזו. וכן תבין דעת הר"ם".

אשר יאכל", והיאך קורא לזה אוכל הנאכל בבליעה אחת אם הכונה רק להכנסה, אך כמה בליעות כדרך אכילה? וביאר זאת הרב אלבה (האוצר עה, ודלא כהנ"ל בהאוצר נא) שהכונה היא כאילו אמרו כשאדם בא לבלוע אינו מכניס לפיו בפעם אחת יותר מכביצה (ויעויין בפירוש ר"א מן ההר במקום שכתב "בבת אחת ובבליעה אחת").

אולם מ"מ הדבר מוכרח מעצם ההשוואה בין הסוגיות שמשוה הגמ' ע"פ ביאור הראשונים שלומדים באביי שיעור כביצה.

אלא דסו"ס יש לעיין, דבפשטות המושג אכילה מתייחס לבליעת המאכל, ולא להכנסתו לפיו. אך יבואר הענין ע"פ מה שיש לדייק בפסוק (ויקרא יא לד) מְכַלֵּהְאֶכֶל אֲשֶׁר יֵאָכֵל... וְכָל־מִשְׁקָה אֲשֶׁר יִשְׁתֶּה, מנוקד יאכל וישתה בקמץ תחת האות השניה, כלומר כונת הפסוק היא למאכל הנאכל ולא לאדם האוכל. וביאור הענין לענ"ד הוא, שהרי במציאות שיעור כביצה הוא לא ההכנסה המירבית של אוכל לפה, שזה אפשר יותר, 60 סמ"ק ומעלה, אך לא לזה המכוון שאין זה דרך בנ"א – רק שיעור מירבי שנוח להכניס לפה, והוא כביצה. על זה דוקא שייך לומר שזו כמות אוכל הנאכלת בפעם אחת¹³, כלומר בהכנסה אחת לפה.

כל זה נכון לגבי הדרשה ביומא, ולגבי שיעורו של אביי של מלוא פיו. אך לענין שיעורא דכריתות, דאוכל אכילה אחת ומתחייב כמה חטאות, שם הכונה לבליעת המאכל, שעליה מתחייב. ובדרך אכילה, אין דרך לבלוע כמות גדולה יותר משיעור של כשני זיתים (ובאמת במרדכי שהתקשה, וכן בתרומת הדשן המפורסם בסימן קלט, ובתוס' ותורא"ש בחולין קג; רואים שהבינו הגמ' ביומא על בליעה ממש ולא על הכנסה לפה, ולכן נתקשו בסתירת הסוגיות. אך התוס' בסוכה ביארו כרש"י (וכ"ה בתורא"ש שם ובפסקיו) שהכונה למלוא פיו).

הבנה זו של מושג 'אכילה', ראיתי בפירוש הרלב"ג לתורה, שכתב בפתיחה במקום השביעי ז"ל: "ואולם בכמה המתדבק יתחייב בחלק הקטן אשר יורגל לחלק אותו. משל כי זה האכילה הוא מהכמה המתדבק, כי אין חלקיה נפרדים קצתם מקצת, אבל (אלא) הם מתדבקין באסטומכא להיעשות מהם מזון שיזון בו הגוף. והנה החלק הקטן שתחלקהו המלאכה בזה הוא כזית, כי הדבר לא יקרא נאכל בהיותו בפה, ולא יקרא האדם אוכל כאשר בלע [כבר] הענין הנאכל. ולזה הוא מבואר שהוא יקרא אוכל בעת בולעו אותו. ולפי שאין בית הבליעה מחזיק יחד יותר מכזית,

¹³ כן הוא הדבר גם לגבי דברי הפסוק 'כל משקה אשר ישתה', בירחון האוצר ע (עמ' קסט) דייק הרב אלבה מדברי רש"י בפסחים (לג): "אין מטמא אחרים אלא אוכל כביצה ומשקה רביעית, והכי תניא בתורת כהנים מכל האוכל – מלמד שטמא בכל שהוא, יכול יטמא לאחרים בכל שהוא? ת"ל אשר יאכל – אוכל הנאכל בבת אחת, והיינו כביצה", שמשמעות רש"י שגם שיעור רביעית נלמד מהפסוק, וכן הוא ברשב"ם (פסחים קח:): שכתב בטעם חשיבות שיעור רביעית "דבציר מרביעית לא חשיבא שתייה כדנפקא לן מכל משקה אשר ישתה". הרב אלבה עצמו לומד ששיעור זה הוא מלוא לוגמיו מהירושלמי ביומא (ה, ב) שאמרו שם בדעת בית שמאי על שיעור מלא לוגמיו שנאמר במשנה ביום יכפור "מלוא לוגמיו ברביעית". כלומר שהוא מלא לוגמיו של אדם בינוני, ולא כבית הלל שנקבע שיעור שונה לזה מאדם לאדם, בית הלל ובית שמאי לא חולקים במציאות אלא בדין. יעויין במאמרו הנ"ל. אך לפי מה שכתבתי בפנים הענין מבואר אחרת, שאכן אפשרי להכניס הרבה מאוד לפה בתור 'מחסן', אך אדם שממלא את כל פיו, פיו מתוח מאוד וא"א לבלוע בלי שיצא מהמשקה החוצה, ואין זו דרך בנ"א. והכונה בכל משקה אשר ישתה איננה להכנסה המירבית שהיא מלא לוגמיו (הרב זילבר בבירור הלכה (ח"ג סימן תרי"ב ה') כתב שהוא כ-109 סמ"ק, יעו"ש בשיטתו בזה. והביאה"ל (רע"א ד"ה של רביעית) כתב שהוא כשתי ביצים בינוניות 'שלנו'. ומנסיונות שעשיתי, רוב האנשים הצליחו להכניס לפיהם כ-120 סמ"ק ויש שמעט יותר (בדקתי רק באנשים ממוצעים במידותיהם ולא גדולים. אני הצלחתי 128 סמ"ק), אלא לכמות הגדולה שאדם מכניס לפה כדי לשנות כשרוצה לשנות מהר. ומבדיקות שעשיתי נראה שהוא באיזור ה-70-90 סמ"ק. ולענ"ד היא ראיה לשיעור רביעית של הרמב"ם, כ-80 סמ"ק, שזהו שיעור הכנסה גדולה של אדם, כמו בשיעור הכנסה דכביצה. ואי"ה עוד חזון למועד לדון גם בזה.

הנה יוגבל זה החלק אשר יקרא נאכל בכזית, כי לא יורגל לבלוע מהמזון יחד בבית הבליעה פחות מכזית אם לא היה הדבר הנאכל בריאה שלמה – כי אז יתכן שיאכל האדם הדבר ההוא לבדו אע"פ שלא יהיה מלא בית הבליעה. אמנם מהאוכל מתדמה החלקים, לא ירגיל האדם לאכול ממנו פחות ממלא בית הבליעה".

ובויקרא י"א ל"ב כתב: "וכבר התבאר בשרשים הכוללים ששיעור אכילה הוא כזית, כי לא יבלעו יחד בבית הבליעה יותר מכזית לפי הנהוג באכילת האדם", וכן בתועליות שאחר פרק ה' (תועליות המצוות שורש רביעי): "וכמו ששיעור אכילת הקדש הוא כזית, כי הוא השיעור הקטן אשר יורגל האדם לאוכלו וכו'".

כלומר, הרלב"ג מבאר ששיעור אכילה הוא כזית, כי זהו שיעור בליעה רגיל של אדם בדרך מאכלו. ובמבט ראשון זה מקומם, כי מפורש בגמ' בכריתות שמכיל כשני זיתים, ואיך הרלב"ג כותב בפשטות שמכיל כזית אחד?

אך באמת שהביאור הוא נפלא. הגמ' ביומא מדברת על על שיעור מלוא פיו. הגמ' בכריתות מדברת על בליעה גדולה כדרך אכילה. והרלב"ג פירש דבריו היטב הבליעה עליה מדבר, שמחד פחות מזה אין רגילות לבלוע, כי זו בליעה חסירה ולא מספקת. ויותר מזה גם אין דרך לבלוע לפי הנהוג באכילת האדם.

וניסיתי להתבונן בדבר במציאות, וראיתי כי שיעור בליעה נוח הוא כ-8 סמ"ק. 5 סמ"ק זו בליעה קצת קטנה, אך לא באתי בזה לכלל הכרעה. וניתן להעמיד שיעור בליעה תקין ונורמלי על 5-10 סמ"ק לכל היותר. וכל אחד יכול להתבונן בכך, ששיעור גדול מ-10 סמ"ק שמכניס לפיו, באופן טבעי בולע בשתי פעמים. ופחות מ-5-6 סמ"ק זו בליעה שאינה מספקת. ואם מכניס לפיו כף אוכל, שמכילה כ-16-17 סמ"ק (שיעור גרוגרת, ראה לעיל, לפי ביצה בשיעור של 52 סמ"ק לפי החשבון ברמב"ם גרוגרת היא 17.3. לפי ביצה בינונית בפועל של 48 סמ"ק, 16 סמ"ק) הרגילות היא לבלוע בשתי בליעות גדולות ועוד אחת קטנה לשאריות מעטות.

אולם אחר העיון, נראה שגופא בהבנה זו של מושג אכילה מצינו מח' בגמ'. דאיתא בשחיטת חולין דף קג: מחלוקת בדיני אבר מן החי. חילקו מבחוץ או חילקו מבפנים האם חייב. לרש"י הנידון בסוגיא הוא צירוף אכילות, דבכל התורה אכילות מצטרפות בכדי אכילת פרס, אך אבר מן החי חידוש הוא ובעינן שיעור כזית באכילה אחת. מה מוגדר כאכילה אחת? ריו"ח סובר חילקו מבחוץ פטור חילקו מבפנים חייב, כלומר המושג אכילה מתייחס להנאת גרונו (הכונה היא לחיך, כלומר לכל מה שמבפנים לשיניים. יעו"ש באחרונים), ולכן אם אכל חצי כזית ובלעו ואח"כ עוד חצי כזית, גם מיד זה אחר זה, נידון הדבר כשתי אכילות ופטור. אך אם הכניס כזית לפה ולעסו, אף אם בולעו לחצאין ולא בבליעה אחת חייב, כיון שהנאת גרונו בעינן והרי נהנה בכזית.

אולם דעת ר"ל לחד לישנא היא שאף חילקו מבפנים חייב, שהמושג אכילה מתייחס להנאת מעיו, פרש"י "כשהוא יורד לתוך מעיו צריך שיהא בו שיעור אכילה", כלומר המושג אכילה מתייחס למעשה הבליעה (כן הבינו האחרונים ברש"י, ובזה סרה קושיית התוס' השניה שם). התוס' והרמב"ם פירשו אחרת בסוגיא (הבאתי שיטתם בפרק ה' אות י"ג), אך עכ"פ לענייננו הגדרות האכילה הנ"ל נכונות גם להם.

עכ"פ לענייננו, רואים שאלבא דר"ל (כפי שמסר רבין) המושג אכילה מתייחס לבליעה בלבד, ולכן מצריך שהאיבר יבלע שלם, ואל"כ פטור מדין אבר מן החי. והביאור במשנה בכריתות גבי אוכל אכילה אחת הוא בהכרח על בליעת המאכל, וכפי שנכתב עד כה.

אולם שיטת ריו"ח שהאכילה מתייחסת להנאת הגרון, וא"כ גם גבי אכילה אחת המחייבת כמה חטאות דכריתות, י"ל דמיירי אף אם רק הכניס לפה שיעור המחייב, ובלעו מעט מעט כדרך האוכלים – אעפ"כ חייב מצד אכילה אחת, דאכילה אחת מיקרי.

א"כ למעשה יש לבאר המשנה בכריתות בשני פנים: אליבא דריו"ח באכילה רגילה כדברי התו"י, ואז מבחינת המציאות כפי שנתבאר לעיל אין דרך להכניס יותר מאשר שיעור של כגרוגרת. ועל זה אומר רב אדא שאין בית הבליעה מחזיק יותר משני זיתים, כלומר חלל פיו, ואז הוא ממש כפי משמעות בית הבליעה דיומא בלי שום חילוק אלא רק בצורת באכילה, שביומא מיירי באכילה בהולה, ופה מיירי בדרך אכילה רגילה.

ואליבא דר"ל תתבאר המשנה בכריתות על בליעת האוכלים, ואז מיירי בבליעה גדולה כדרך אכילה שמכילה כ-16-17. ואז יש לחלק בין בית הבליעה דרב אדא, לבין בית הבליעה דיומא. שביומא הכונה לחלל הפה, בעוד פה בכריתות מיירי בבליעה ממש. כמובן שלפי ריו"ח הביאור יותר מחוור, ומיירי על אותו 'בית הבליעה', רק שביומא הוא דרך אכילה בהולה, ופה כדברי התו"י הוא בדרך אכילה רגילה, ואולי אכן תירוצו של רב אדא הוא כשיטת ריו"ח שכן הלכה רווחת בכל מקום שנחלקו.

אכן המשנה בכריתות עוסקת בחיוב המקסימלי שאדם מתחייב באכילתו, ומבחינה מעשית אפשר להתחייב יותר מחמש חטאות ע"י אכילה גדולה שאינה כדרך אכילה רגילה, עד שיעור של כ-50 סמ"ק, ואז יתחייב שש חטאות. אך במשנה - לפי איך ששונה אותה רב אדא - כתוב חמש חטאות, ולצורך זה צריכים אנו להעמיד בדרך אכילה. לא מסתבר שרק מסברא שלא נראו לו התירוצים הקודמים שלח רב אדא ידו והגיה המשנה. הוא קיבל שבמשנה שונים חמש חטאות, ואת זה מבאר ע"פ המציאות שבדרך אכילה בולעים לא יותר משני כזיתים. קושיא למה המשנה לא מדברת על אדם מוזר שאוכל שלא כדרך אכילה ומתחייב שש חטאות, היא כמובן לא קושיא¹⁴.

¹⁴ בירחון האוצר עה האריך הרב אלבה (בהערה) בביאור שיטתו בגמ' בכריתות, ובסתירת דרכי. התשובות לסתירותיו כלולות כבר בתוך דברי. ותמצית שיטתו היא חילוק בין הכנסת ביצה שלמה לפיו – שזה דבר מעשי לאנשים, לבין הכנסה של שלוש זיתים של מאכלים שונים, שזה לא מעשי ולכן אע"פ שמדובר פה וביומא על אותו מושג של בית הבליעה (מלוא פיו) ועל אותה דרך אכילה, מ"מ פה המקסימום לא יהיה ביצה (כ-43 סמ"ק) אלא פחות משלוש זיתים (לשיטתו שהזית 13 סמ"ק, סה"כ פחות מ-39 סמ"ק) כין שהמדובר על חלב ודם (או בשר חלב ודם, יעו"ש). אך לא הצלחתי להבין, איך אפשר לומר שיותר דרך העולם להכניס לפה ביצה שלימה מאשר להכניס לפה 2.5 כפות סלט? כל אדם יכול להניח למול עיניו זה כנגד זה ולראות מה יותר סביר. לכן לדרך זו, אפשר ואפשר להתחייב על שלוש כזיתים איסור, ובפרט שככלות הכל מדובר בשיעור מועט מכביצה (39 סמ"ק).

כמו"כ כתב בתוך דבריו: "אין זה דרך אכילה להכניס עוד ועוד אוכל תוך כדי האכילה", אך על זאת יש להשיב רבינו מטונך: אין דרך העולם להכניס לפה במאכלם שתי חתיכות של אחת מהם בנפח של כף מלאה (שהרי לדברי כבודו מדובר על שתי חתיכות המגיעות לנפח של מעל 30 סמ"ק, לחיבו בחיוב יוה"כ ששיעורו ככותבת הגסה). אין דרך להכניס שתי קציצות של 15 סמ"ק. להמחשה, ניתן לראות בספר כזית השלם בעמ' 84, בתמונת עגבניות השרי אשר נפח כ"א מהן כ-15 סמ"ק (עגבניות שרי יחסית גדולות). הקורא ישפוט האם זה סביר להכניס את שתיהן לפה ביחד. לכן לענ"ד הפשט היחיד שעומד בסוגיא הוא כדביארתי בפנים.

א"כ למסקנא דמילתא, שפיר דברי הגמ' עולים יפה לשיעורי כזית הקטנים, ורק להם. בית הבליעה יכול להכיל יותר ויותר משני זיתים, אך בדרך אכילה כנ"ל אינו מכיל אלא כשני זיתים.

מדברי רלב"ג הנ"ל ניתן גם לקבל עדות לשיעור כזית בקרב הראשונים שהכירו זיתים (מקום מושבו של הרלב"ג בפרובנס), כי שיעור של 13 סמ"ק לבליעה אחת, הוא שיעור גדול ואינו בליעה רגילה, כל אחד יכול להכניס לפיו מאכל בשיעור של 13 סמ"ק, ויראה שבאופן טבעי הוא בולע זאת בשתי בליעות, ולבלוע בפעם אחת זה לא נוח. ועכ"פ ודאי שלא שייך לומר שאין רגילות לבלוע פחות מזה. הרי לנו שגודל הכזית הוא 5-8-10 סמ"ק.

ד) שיטת הגר"א בנשיאת פנים לישראל

איתא במסכת ברכות דף כ: "דרש רב עזריא זמנין אמר לה משמיה דר' אמי וזמנין אמר לה משמיה דר' אסי, אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבונו של עולם כתוב בתורתך אשר לא ישא פנים ולא יקח שוחד, והלא אתה נושא פנים לישראל, דכתיב ישא ה' פניו אליך? אמר להם וכי לא ישא פנים לישראל? שכתבתי להם בתורה ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלקיך, והם מדקדקים עצמם עד כזית ועד כביצה".

רש"י במקום כתב שהכונה למחלוקת ר"מ ור"י בדף מה. על איזו כמות מזמנים לברכה אחרונה. ר"מ סובר שעל כזית, ור"י סובר שעל כביצה. אולם הגר"א כתב (משלי כ"ב ט') להקשות על זה מכמה פנים, וביאר ביאור חדש ז"ל:

"והוא תמוה, א. למה אומר כזית בראשונה הא כזית פחות מכביצה, וכיון שמדקדקים עד כזית כ"ש שעד כביצה ידקדקו. ועוד הלא זה מאמר ה', ומי איכא ספיקא קמי שמיא לומר עד כזית ועד כביצה שזהו פלוגתא לקמן? ודעת שפתו ברור מללו. ועוד למה השיב להם זאת החומרא דוקא, הלא כמה וכמה חומרות יש עוד שהחמירו ישראל על עצמם, כמו טיפת דם כחרדל שהחמירו על עצמן בנות ישראל ודומיהן.

ונראה דהכי פירושו כמ"ש הרי"ף דשיעור שתי סעודות הוא י"ח גרוגרות והם שש ביצים. ואיתא בזוהר שבשלוש ביצים יש עשרה זיתים, שהם תשע גרוגרות, הרי שהזית פחות מגרוגרת בחלק עשירית. ולפי זה אתי שפיר, כי שיעור סעודה הוא שלוש ביצים כנ"ל, והם עשרה זיתים, וכשיש לאדם זה השיעור לבד אזי חייבה התורה כשיאכל בעצמו כשיעור הסעודה שיברך לה' על מזונו, כמ"ש ואכלת ושבעת וברכת, לשון יחיד. אבל ישראל עם קדושים חפשו בחיפוש נרות איך לגדלו ולרוממו יותר, ולכן כשיש לו שיעור הנ"ל שהוא י' זיתים, יהדר אחר עשרה כדי שיגיע לכל אחד כזית ויברכו בשם, ואם לא ימצא עשרה עכ"ז לא יאכל בעצמו אלא מהדר אחר שלוש ויתן לכ"א כביצה ויברכו בזימון. וז"ש וכי לא ישא פנים לישראל וכו' והם מדקדקין על עצמם עד כזית תחילה ואח"כ עד כביצה, ובאמת שיעור כזית וכביצה נשנית לגבי זימון כדתנן עד כמה מזמנין עד כזית וכו' אבל לא לעניין זה", עכ"ל הגר"א במשלי.

הרי לנו שהיחס בין זית לביצה הוא 3/10. כלומר הזית הוא מעט פחות משליש ביצה, 0.3. ותלוי כמובן בגודל הביצה. לביצה כפי חשבון הרמב"ם 52 סמ"ק, זה מביא לגודל של כ- 15.6 סמ"ק.

לגבי מה שהביא הגר"א מהזוהר על יחס זית לביצה, דנו הרבה מחברים, ולא אכתוב בזה כי אינני מבין בדברים אלו. אך באשר לפשט הדברים נראה לדון בקרקע לפני הגר"א זצ"ל, ליישב את שיטת הראשונים מג' קושיותיו.

במה שהזכיר כזית קודם לכביצה יש להשיב דברי הקב"ה הם כביכול ציטוט מהמשנה לקמן בדף מה: עד כמה מזמנין עד כזית ר' יהודה אומר עד כביצה (ודוק בלשון 'עד כזית' שהוא ממש ציטוט המשנה), כמו שהוזכר שם כזית קודם, וכן שזו השיטה העיקרית. ואין בזה ספיקא קמיה שמיא ח"ו, רק כנראה שבזמן המשנה היו שבירכו על כזית כר"מ והיו שברכו על כביצה כר"י, וכמו מכשירי מילה כר"א או עוף בחלב במקומו דריו"ס הגלילי וכד'¹⁵. ואמירת הקב"ה היא שבח על עמ"י שבפועל מזמנים על כזית ועל כביצה, ומובן גם למה לא הוזכרו שמותיהם של החכמים – כי אין המדובר פה בשבח ר' יהודה ור' מאיר שאמרו לברך על פחות משביעה גמורה, רק על שיבחתם של ישראל שבפועל כך עושים.

ובביאור ענין נשיאות כפים דווקא בחומרא זו, הביאור נפלא כדברי רבינו בחיי עה"ת ז"ל: "אמר הקב"ה כשם שהם נושאים לי פנים כך אני עושה להם. כיצד, כתבתי בתורתי ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלקיך, אדם יושב הוא ובניו ובני ביתו ואין לפניו כדי שביעה, והם נושאים לי פנים ומברכים ומדקדקים על עצמם עד כזית ועד כביצה, לפיכך ישא ה' פניו אליך". ועומק הענין לכאורה דכל מושג ברכה בכתובים כמדומני שהוא תוספת וריבוי כדברי הרשב"א המפורסם (וברכה כלפי ה' הוא גם ענין תוספת ואכ"מ), ובטן חסירה היא היפך הברכה ממש. רק אחרי ואגדלה שמך, אזי והיה ברכה. וזהו ענין ברכה על האוכל, שעניינה הוא אחר האכילה דוקא ולא קודם (ע"פ פשט הכתוב), ועמ"י נושאים לי פנים ומברכים אותי אפילו כשאני כביכול מונע מהם ברכה ואין להם כדי שביעה ובטנם חסירה (וכשיש ברכה אז אפילו אם הגיעו כפול שבע), וזהו היפך המידה, כך גם אני אשא להם פנים היפך המידה, שבזה המידה כנגד מידה היא שלא לעשות להם מידה כנגד מידה (בשאר מעשיהם). תחת החסרון שלהם הם מברכים אותי ולא משיבים כביכול חסרון תחת חסרון, ולכן תחת החטאים שלהם, והחסרון בעבודתם אותי, לא אשיבם בחסרון, אלא אשא פני אליהם לפנים משורת הדין (וזה כדוגמת למי נושא עוון למי שעובר על פשע).

הרב עידוא אלבה הקשה (האוצר עד) כמה קושיות על ביאור הגר"א, וכתב לבאר את הזוהר והגמ' בדרך דומה להגר"א, אך בשינוי מהותי, וז"ל:

"ונראה לענ"ד שהגמרא בברכות מתפרשת על ביצה בלי קליפה, ולא מדובר שיש לו שיעור סעודה לשבוע, אלא מדובר במי שיש לו פת בשיעור שהוא יכול לחלקה לאנשים בשביל לברך בזימון, דהיינו שיש לו פת בנפח של י' זיתים שהם ג' ביצים בלי קליפה, ועל כן הוא יכול לחלקה לעשרה או לשלשה. ועל זה קאמר שישאל מהדרים לחלקם לעשר אנשים כדי לזכות לברך בשם ה'. ויש מקום לפרש שהידור אינו רק בכך שכשאין לו עשרה מחלק לשלשה ואינו אוכל הכל לבדו, אלא יש הידור עוד יותר גדול כשמחלקים שיעור זה לג' אנשים על מנת לזמן עכ"פ בשלשה, שבאופן זה כל אחד יקבל שיעור שיכול קצת לשבוע

¹⁵ ראה לשון הרמב"ם בתשובתו לר' פנחס הדיין (קובץ תשובות הרמב"ם ואגרותיו סימן ק"מ. בהוצאת מכון ירושלים סימן תקל"ח): "... ודברים שלא היו הלכה פסוקה אצל רבי אלא יש בהם מחלוקת ולא היתה דעתו נוטה לאחד משני הדברים, אמר שני הדברים בשם אומרן, רבי פלוני אומר כך ורבי פלוני אומר כך. והזכיר שמות החכמים ששמע מהן או שהן קרובים לזמנו, לא שם רביהן ורבי רביהן, מפני שיש באותו הזמן רבים עושים כדברי זה ורבים עושים כדברי האחר החולק עליו..." יעו"ש עוד.

בו. וא"כ הוא הידור יותר גדול יותר מצד מצוות שבין אדם לחבירו, והקב"ה יותר חפץ בהידור כזה בגלל אהבת עמו ישראל, כפי שהוא מניח תפילין שכתבו בהן מעלת ישראל."

זהו אכן פירוש אפשרי. אך יש להעיר, דהסוגיא עוסקת במידה כנגד מידה של נשיאת פנים, וא"כ ברור שמצד נשיאת פנים לה' יש עדיפות לחלק לעשרה, אם הוא יכול, כדי לזמן בשם (ולכן הגר"א כתב שרק אם לא מצא עשרה יחלק לשלושה עכ"פ).

ועוד, סו"ס שיעור ג' ביצים בקליפתם הוא שיעור סעודה אליבא דהלכתא, וזה שיעור של שביעה. ויש פה רבותא שהוא מוותר על שיעור של שביעה של כריסו שלו עבור ה' ונושא אליו פנים. זה שמוותר על שיעור של ג' ביצים קלופות, אין פה מעלה בעצם – כי בין כך ובין כך הוא לא יהיה שבע (זה ודאי מעלה במציאות שאוכל פחות, אבל מובן למה הגר"א הוצרך לשיעור של ג' ביצים בקליפתן, שזה שיעור אחר לגמרי בעצם הגדרתו כשיעור שביעה).

ומה שהקשה על הגר"א מכך ששיעור שלוש ביצים לסעודה הוא שיעור נפח החיטים ולא הפת, זו איננה קושיא על הגר"א, אלא על כל האחרונים כולם, כמו גם על השו"ע ועל הרמב"ם – כי כמה שהקושיא תהיה חזקה, ברמב"ם מפורש בכמה וכמה מקומות שהמדובר הוא על פת בנפח ג' ביצים. איני יודע תשובה מספקת לקושיא זו לעת עתה.

לאחר כתבי הנ"ל, כתב הרב אלבה לבאר כך (האוצר עה): הגר"א הקשה שאם הכוונה רק לאמור במשנה "עד כמה מזמנין" ולענין שיעור ברכה אחרונה היה לו לומר "עד כזית לרבי מאיר או עד כביצה לרבי יהודה", ועוד הקשה כיון שרבי אמי אמר מה אומר קב"ה ולקב"ה אין ספיקא היה צריך לומר לפי ההלכה. ואין לומר שהכוונה שהיו מקומות שנהגו כך והיו שנהגו כך כי הדרשנים הם אמוראים תלמידי רבי יוחנן שפסק כרבי מאיר ועל כן היה צ"ל רק עד כזית ולא לנקוט עד כביצה שזה נהג לכל היותר רק בעבר בתקופה מסויימת במקומו של רבי יהודה. וכתבתי עוד במאמר שלפי דרכו מתבאר היטב גם הלשון "עד כזית ועד כביצה", שלכאורה היה לו לומר "עד כמה מזמנין... על כזית ועל כביצה", וגם קשה למה נחלקו במשנה על ענין הזימון ולא על שיעור ברכה אחרונה. ולפי המבואר ניחא שהמשנה עצמה ידעה את הדרשה על ענין הזימון שהיא דרשה קדמונית על חיבתם של ישראל, וכשהיא שואלת עד כמה מזמנין הכוונה עד כמה לחלק את האוכל לאנשים שמזמן לסעודתו כדי לזמן איתם ('מזמנין' תרתי משמע). יש כונה שניה שנרמזה במילה "עד" שמורה לנו בזה לפרש כהמשך למשנה הקודמת שבה כתוב שהשמש שאכל כזית והכותי מזמנים עליהם, ועל יסוד הדרשה שישראל מחמירים לחלק מלחמם לזימון, דהיינו שבמשנה כאן לא התכוונו רק לחזור ולדון האם השיעור כזית או כביצה, אלא הדברים מסובים כלפי סך המזמנים, עד כמה מזמנים כולם, האם הבא לקיים את מה שדקדקו ישראל צריך לחלק את לחמו באופן שכל אחד מהם יקבל כזית? והתשובה – אכן עד שיהיה כזית לכל מוזמן. ורבי יהודה אומר שלא כן הוא כי שיעור הברכה הוא כביצה על כן מאותה כמות שלת"ק מחלק ממנה עד כזית לדעתו יחלק עד שיהיה כביצה לכל מוזמן ויזמנו בג'. היות והשוואה בין כזית לביצה היא 3/10 מכוונת על פי הסוד גם בענין סוד הזימון בשלשה ועשרה מובן מדוע המשנה מדברת על חלוקה של 10 זיתים ו3 ביצים, ולא לחינם אמרו על זה ברעיא מהימנא שמארי מתניתין חיברו את כל דבריהם על פי הסוד. ע"כ דברי הרב אלבה.

אך לענ"ד הפשט הזה במשנה הוא מאולץ ואינו נרמז כלל. הפשט הפשוט בביאור המשנה הוא שבעקרון יש לברך רק על שיעור שביעה. וחז"ל תיקנו לברך על פחות. עד כמה פחות? ר"י אומר עד כזית, ר"י אומר עד כביצה. ובאשר למה שנקטה הדבר בזימון דוקא, אכן מתבאר הדבר יפה כמו שכתב הרב אלבה שזה רצף למשניות הקודמות, והמשך למשנה הקודמת העוסקת בסעודה עם כמה סועדים.

א"כ, לפשט המרווח של הראשונים אין פה שום ראיה לגודל כזית. להגר"א שיעור הכזית הוא מעל 15 סמ"ק, דבר שלא מסתדר עם כל הראיות שהביאו כנגד ומובאים פה במאמר. ושיטתו של הרב אלבה היא פירוש אפשרי, אך ראיה לשיעור כזית זה ודאי לא, רק ביאור אפשרי בסוגיא דלא כביאור הראשונים.

ה) קרישת רביעית דם

עוד הוכיח הרב מלמד מקרישת רביעית דם, דאיתא במשנה (עדויות ה' א') שרביעית דם נבילות מטמאה לב"ה משום שקורשת על כזית, והוי ככזית בשר. וערך ניסוי (גליון אייר תשס"ד) שלקח דם נוזלי ויבשו בשמש, ולאחר שקרש ויבש לגמרי לקח את כל הקרישים וכתש ודחק, ועלתה לו המידה 18.5% מהנפח הראשוני. וכתב שכונת הגמ' היא שלכה"פ רביעית קורשת על כזית, וטווח המוצקים בדם הוא 16-22%, כלומר לרביעית 86 סמ"ק $13.76 = 86 * 16\%$, א"כ הזית כ-14 סמ"ק (ולרביעית 80 סמ"ק הזית כ-13 סמ"ק).

בגוף הניסוי יש להעיר, שע"י כתישת הקרישים לאבקה גדל נפחם (עי' במידות של תורה עמ' רעז "משקל סגולי"), ולפי"ז נפח הקרישים עצמם הוא פחות מ-18.5 סמ"ק, אך נראה שזה זניח.

עוד יש להעיר דהנה לא כל הדמים שוים הם, ובאיזה דם מיירי התנא? דם התמצית או דם האיברים, או שמא דם הקילוח וכו'? ולפי הנתונים לעיל, הרי שבד"כ אחוזי המוצקים גבוהים יותר, ורק בדם הדליל ביותר צריך רביעית לכזית, אך בד"כ הרבה פחות מרביעית קורשת על כזית, ולמה טיהרו ב"ה? ותירץ הרב מלמד במאמרו שטומאה דרבנן היא ובכה"ג לא גזרו (כ"פ הראב"ד בעדויות, אמנם ברש"י ותוס' משמע דדין תורה הוא וכן הוכיח הרש"ש שם מגמ' בכריתות דף כא ע"א. אכן ברמב"ם פ"ג ה"ג כתב שרביעית דם המת מטמא מדרבנן. ובדם נבילה מטהר דלא כר"י).

אך באמת שיל"ע בהגדרת הקרישה המבוקשת. וכבר עמד בזה בתוספת לשש"ת סימן י"א. האם המבוקש הוא קרישה וייבוש מוחלט, ואז יעמוד הקריש על נפח אחוז המוצקים בדם הנוזלי. או"ד אין המבוקש בקרישה כזו. ועל קרישה גמורה יש להעיר את הערת האילת השחר בשבת שם "ועוד יל"ע דהרי כזית לקבל טומאה צריך שיהא אחד, ואילו הדם כשקורש לא יהא גוש אחד, אלא נעשה פירורים פירורים, ולמה מטמא?". וכדכתב הרב מלמד במאמרו שלאחר שקרש הדם קיבל קרישים קרישים, ונטלם עם כל הפירורים וכתשם ודחקם יחדיו.

ולכא' הביאור הוא, שתמיהת האילה"ש היא גופא התירוץ, שבאמת טעם טומאה זו איננה כי רביעית דם מכילה "מוצקים" בשיעור כזית, אלא שהיא יכולה בפועל לקרוש ולעמוד על קריש בגודל כזית, שטבעו של דם כשקורש שיש את הקריש המרכזי הגדול, ויש את הפירורים הקטנים הנוספים. ואכן אם נאחד כולם אז נגיע ליותר מכזית לרביעית, אך זה לא יכול להצטרף,

שאפילו בבשר גמור אין חצי כזית מצטרף לחצי כזית, רק בד"כ כשלכלי יש קצת עומק ואינו שטוח לגמרי הקריש המרכזי יהיה בשיעור כזית (ומתאים ללשון התנא "שיכול לעמוד על כזית").

אך מנגד, קשה לומר שזו הגדרת הקרישה המבוקשת, שהנה איתא בשבת דף עז. שרביעית יין קורשת על כזית. והרי יין קליש טובא מדם. וראה בתחומין כרך י' במאמרו של פרופ' מרדכי כסלו שהביא שביין ממוצע אחוז המוצקים הוא כ-5%, וא"כ יוצא שרביעית בת 80 מ"ל קורשת על 4 סמ"ק¹⁶.

ובראשונים ביארו לנו קצת מהי קרישה זו, דז"ל הראב"ד בהל' לולב אות נ"ו: "ושם היבשות נמצא בשני ענינים: כי על כל דבר שתולדתו לח כמו משקין, כיון שנשתנה טבעם ונתקשו ונעשו חתיכה אע"פ שהן לחין ואינן נפרכין, ואפילו הן מטפחין, נקראו יבשים. כדאמרינן ביין לענין הוצאת שבת תנא יבש בכזית דברי ר' נתן. וכן לענין דם נבילות אמרינן אריו"ס בר"י אף כשטמא בית הלל לא טמאו אלא ברביעית הואיל ויכול לקרוש ולעמוד על כזית, ואמרינן ר"נ וריב"י אמרו דבר אחד, אלמא משנקרשו ונעשו חתיכה נקראו יבשין", עכ"ל הראב"ד.

וכן בפירוש ר"ח בשבת דף עז. ז"ל: "פי' והאי יין יבש כההיא דתניא וכו' ומלקטין משם יין קרוש שהוא דומה לעיגולי דבילה וכו' וקסבר ר' נתן יין יבש אם מוציא ממנו כזית חייב", עכ"ל הר"ח. והערך (ערך קרש) כתב: "פי' הוא כהאי דתניא (סוכה יב.) ואימא כיין קרוש הבא משניר שדומה לעיגולי דבילה".

וגם בריטב"א שם רואים ענין זה, שתמה על דברי התוס' על שיעור הוצאת חלב בשבת שאומרת המשנה שהוא כדי גמיאה, בעוד לקמן מבואר ששיעורו בכגרוגרת שקטנה יותר לשיטתם. ותירצו שלקמן מיירי בחולב לגבינה, לכן שיעורו כאוכל – כגרוגרת. ועל זאת כתב ז"ל: "וא"ת והא אמרי' בגמ' דרביעית יין או דם כשיבשו דהו כזית, וא"כ כיון דכגרוגרת (לא) הוה פחות מכדי גמיעה שהוא פחות מרביעית, כשנעשו גבינה אין בו שיעור אפי' כזית ואמאי חייב? וי"ל דשאני יין ודם שמתייבשין ומצטמקין ואפי' רביעית (כלא) [בלח] חוזר לכזית, אבל חלב הוא אינו מתייבש אלא שנקרש ואפי' פחות מכדי גמיעה כשנקרש הוא כזית". (ובגוף דבריו

¹⁶ ואין לחלק בין יינות חז"ל ליינות שלנו פה בארץ ישראל. כידוע המקור לאלכוהול ביין הוא הסוכר אשר תוסס ע"י שמרים והופך לאלכוהול. וראה בקובץ בית אהרן וישראל גליון פ"ב במאמרו של הרב אריה גרוס בענין מזיגה ביינות שלנו, וכן במאמרו של פרופ' זהר עמר בקובץ בד"ד 28 (כסלו תשע"ד), שהחילוק בין יינות שלנו ליינות חז"ל מקורו בראשוני אירופה הצפוניים, באזור גרמניה וצפון צרפת, שם כמות הסוכר בענבים מועטה, עד כדי 12%, ובהתאם לכך כמות האלכוהול (מכל 1.75% סוכר נוצר 1% אלכוהול) כ-6% אלכוהול – בערך כמו בירה. בארצנו שטופת השמש אחוז הסוכר מגיע אפילו עד לכדי 30%, בתסיסה טבעית עם השמרים שע"ג קליפות הענבים ניתן להגיע עד ל-15.5% אלכוהול (אז השמרים מתים והתסיסה מופסקת גם אם נותר סוכר), ועם שמרי בר עמידים ניתן להגיע עד לכ-17-18% אלכוהול). ע"י מזיגת יין חזק של ארצנו (אשר לרוב האנשים אינו נעים כ"כ לשתייה בכמות של רביעית ברצף) על חד תלת, מגיעים לריכוז אלכוהולי של כ-4% שזהו ריכוז נוח לשתייה, אך יין חלש בריכוז של כ-6% נוח לשתייה כמות שהוא, וע"י מזיגתו מקבלים משקה קל עם כמות אלכוהול זניחה. וכע"ז כתב גם בקובץ אסיפת חכמים ח' במאמרו של ר' שאול פלנר. יעו' גם בקובץ מבית לוי י"ד עמ' נ"ה בהערה א' שכתב שגם כיום יש יינות שאפשר למזוג אפי' על ששה חלקים מים (לענין טעם היין הדברים נכונים ביינות 'כבדים', בעיקר מסוג קברנה סובניון או קברנה פרנק איכותיים, אך לענין כמות האלכוהול הדברים קשים, ויעו' בירחון האוצר נ"ב עמ' בתגובתו של הרב עידוא אלבה אות א'). ומלבד זה, הרי זה ברור שיין קליש טובא מדם גם לדברי הגמ' כמבואר בדברי אביי בשבת, ואף אם נגדיל את הסמיכות ל-10% זה מביא לקרישה של 8 סמ"ק ולא 13 סמ"ק כבדם הדליל ביותר.

לא הבנתי מה ענין כזית להוצאת חלב לגיבון, או שנשער בחלב נוזלי בשיעור גרוגרת ונחשיבו כבר עכשיו כאוכל, או שנשער בכמות כזאת שלאחר הגיבון יעמוד על גרוגרת, וכמבואר בתוס'.

ויש לעיין בדברי קודשם. שמחזר לדברי הראב"ד מבואר היטב שאין המבוקש בקרישת דם הוא ייבוש מוחלט, שאז אינו מטפח כלל ומגעו יבש לחלוטין. ומאידך קרישה כג'לי בלבד גם היא לא יכולה להיות, שבקרישה כזו רביעית דם קורשת על רביעית ג'לי בתוך דקות ספורות, וניתן להפוך קערה מלאה דם על פיה ללא חשש כלל, כאשר ניסיתי. ורק אחר כמה שעות מתחיל נוזל דליל כמים ומעט שקוף בגון צהוב-אדום להיות מופרש במשך כמה ימים.

ומדברי ר"ח והערוך (וזה בעצם גמ') שדימו קרישת יין לעיגולי דבילה חזינן שהמדובר בקרישה והתמצקות יותר ממשית מג'לי, שעיגולי דבילה קשים הם וצריכים לקרדום לחותכם (ראה למשל בשו"ע סימן ש"ח ג', וסימן שכ"א). והתמצקות כזו היא יותר קשה אף מגוש גבינה צהובה למשל.

ובאמת קרישת נוזל איננה תלויה בהכרח בכמות המוצקים בתרכובת, כי אם בתכונות כימיות אחרות בחומר. וכדברי הריטב"א לגבי קרישת החלב, שכן הוא טבע החלב שיכול להתגבן בלא איבוד הרבה נוזלים. אולם החילוק מדם תמוה, שכאמור גם דם קורש על שיעור גדול מאוד. ואם להתמצקות יותר ממשית בעינן כהראב"ד והר"ח, הרי גם חלב כדי שיתמצק לגבינה קשה צריך תהליך ארוך יותר, שאחר שהוא מתגבן לגוש יציב שאינו קשה, מבשלים את הגושים ונוזל מופרש מהם. זאת, בדומה לקרישת הדם, שג"כ קורש בתחילה למעין ג'לי מאוד יציב ולא מתמעט מנפחו כלום, ואח"כ מצטמק הקריש ונוזל דליל מופרש ממנו, כאשר במהלך התהליך אינו גוש בעל מרקם אחיד אלא קריש יחסית מוצק שמסביבו ומתחתיו נוזל סמיך מאוד כדבש קר, שממנו מופרשים עוד ועוד הנוזלים הדלילים כמים עד שנהפך הכל לקריש קשה ויבש למגע. ובעז"ה אברר נושא זה יותר.

ולגבי קרישת יין כדברי הגמ', שמעתי ממומחה כשרות שקיים כן גם היום שניתן ליישן יין באופן שקורש לג'לי שחותכים בסכין לחתיכות, ואע"פ שיין הוא משקה צלול יחסית לדם, עכ"ז הוא יכול לקרוש לעמוד על יותר מאחוז המוצקים שבו. כמו"כ אמר לי יצרן יין כי בחביות גדולות במהלך היישון יש משקעים שהם ממש יין קרוש. ואיני יודע את רמת ההתמצקות של יין לע"ע (ובמסכת סוטה מח: איתא שמשחרב המקדש בטל יין הקרוש. וברור שהכונה שנעשה נדיר יותר, דומיא דזכוכית לבנה).

אך עכ"פ כך או כך, זה ברור שאינה דומה רמת ההתמצקות בדם לייין, ולכן יש לתמוה על דברי רב יוסף בגמ' בשבת עז. שאמר שרבי נתן (שחייב הוצאת יין יבש בשבת בכזית, כיון שרביעית יין קורשת על כזית) וריו"ס ברבי יהודה (שאמר שהטעם שטימא ב"ה רביעית דם נבילה משום שקורשת על כזית) אמרו דבר אחד.

עוד יש לתמוה, שעל דברי רב יוסף אלו הקשה אביי, דילמא לא היא, שרבי נתן דיבר דוקא על יין שהינו קלוש, אך בדם שסמיך ס"ל שמטמא אפי' בפחות מרביעית כיון שקורש על כזית. וכן להיפך, דילמא ב"ה דיברו דוקא על דם שסמיך, אך ביין שקלוש רביעית עומדת על פחות מכזית ויתחייב על הוצאה מועטת מכזית.

ותמוה מאוד, במאי פליגי? שיקחו רביעית דם ורביעית יין ויקרישו ויראו הצדק עם מי? ואם דיבר רב יוסף רק על דם דליל ויין סמיך כדם, מה חולק אביי?

ובאילת השחר כתב "הא דפליגי במציאות, י"ל שהוא דבר שלא יוצא כל פעם בשוה". ולא כ"כ הבנתי הנוסח בו נקט מרן, שאם הוא דבר שלא יוצא כל פעם בשוה, אין זה שפליגי במציאות, אלא אדרבה, ביאור מחלוקתם הוא בסברא (ואולי זו כונת מרן זצ"ל). שא"ל לומר שנחלקו מה קורה ברוב הפעמים, שדברי אביי הם דבר והיפוכו (כלומר, אם רב יוסף סובר שברוב הפעמים דם ויין קורשים בשוה על כזית, אז או שסובר אביי שברוב הפעמים יין קורש על כזית ודם על יותר, או שסובר שברוב הפעמים דם קורש על כזית ויין על פחות. אך לא יכול אביי להקשות לשני הכיוונים, בשיטת ר' נתן שדם קורש על יותר מכזית ברוב הפעמים, ובשיטת ב"ה שיין קורש על פחות מכזית ברוב הפעמים).

ויש לבאר כל ענין זה ע"פ ההבנה ששיעורי חז"ל ניתנו באומד בדברים קבועים¹⁷. ויכול להיות שבד"כ רביעית דם קורשת על יותר מכזית¹⁸ ורביעית יין שמא על יותר או על פחות, ושמא כלל לא יקרוש אלא יתייבש לגמרי (ובעז"ה אברר גם ענין זה של קרישת יין). ועל כן טוען אביי שלא ניתן להשוות את השיטות, ושמא ב"ה יחמירו יותר ביין, ור"נ יחמיר יותר בדם. אך רב יוסף סובר להשוות את השיטות, שכאמור כן היא הדרך בכל שיעורי חז"ל, שניתנו באומד בדברים קבועים. וא"כ או שנאמר שרביעית קורשת על כזית, או על כגרוגרת ולאידך בכעדשה (ראה למשל ביומא דף עט: לגבי שיעור שאור בפסח לב"ש, שכיון שאפקיה קרא מכזית אוקמה אכותבת, ורש"י ותוס' שם. ובשיעור דרבנן בשבת דף יד. תוד"ה זמנין, לענין פסול גויה באכילת אוכלים טמאים, שכיון שאפקיה מכביצה אוקמי אחצי פרס), אך אין שיעור כזה כזית וחצי, או כשני עדשים וכד'. ואף אם פעמים שיין קורש על פחות מכזית, ודם על יותר, מ"מ כשנרצה להגדיר קרישת משקה, ההגדרה הקרובה ביותר היא כזית.

ובזה מובן הדין השרירותי שהוציא מכאן הרא"ה בדיני ביטול ברוב (הובא לעיל) שכזית שקול לרביעית משקה, כמבואר בדבריו, והובא גם בר"ן בשחיטת חולין בהלכות על דף צז: ד"ה א"ר חנינא, ולא חילק בין חומר לחומר. וכן יעו' בספר הבתים פי"א מבשר בחלב שהוציא מסוגיין

¹⁷ ודי לחכימא ברמיזא, בהא דכל הבינוניים והשיעורים שלמים הם או קרובים לכך, בהתאמה מעוררת השתאות – דבקיעת הגדיים בשלשה טפחים (מצומצמים), בדיוק כחפיסת הכלב הבינוני ומידת חשיבות הבגד בעיני בנ"א(!). ומלא פי גדי (באיזה גיל? בן חודש גדי שמו כמו גם בן חצי שנה) כגרגרת, בדיוק כשיעור אוכל חשוב לענין הוצאה בשבת. שיעור הרחקת בור בקרקע רגילה ג"ט כמו גם קרקע רפויה מאוד, וכנ"ל כל דיני הרחקת נזיקין בריש לא יחפור. ותמצא את מבוקשך בספר הידורי המידות פרק ס"ה, ויורה אורח ח"ג סי' ט. ולחיבת הקדש אעתיק לשון הרא"ש בערבי פסחים סימן מ': "יש מקשין כיון דקרא קאמר תספרו חמשים יום למה אין אנו מונין אלא תשע וארבעים יום וכו' ולי נראה שאין אנו צריכין לדחוקות הללו, כיון דכתב ביה בהדיא שבעה שבועות תספר לך אין לספור יותר משבעה שבועות. ומתספרו חמשים יום לא קשיא מידי שכן דרך המקרא כשמגיע המנין לסכום עשירית פחות אחת מונה אותו בחשבון עשירית ואינו משגיח על חסרון האחד. כיוצא בו כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים, וכן ארבעים יכנו".

וז"ל החזו"א (מועד קל"ח ד') "במה שהקשו על תקופת שמואל שאינה בדקדוק, י"ל דמצינו כיו"ב בריבוע יותר על העיגול ובאלכסונא תרי חומשא, דזהו בכלל שיעורין, ונתנה ההלכה לחשוב בקירוב, שלא נתנו המצוות אלא לצרף הבריות ולדקדק בצאותיו ית' לקבלת מלכותו ית' וגם לקיום חכמת התורה הכלולה בכל דיני המצוה ולסוד הפנימיות, וכל הני אינו מפסיד אם הקביעות של גבולי הצמצום יהי' בקירוב כדי שיוכלו לקיים מצות המעשיות אף חלושי הדעת", יעו"ש עוד בענין זה. ויש להאריך בכך.

¹⁸ כאשר ערכתי ניסוי בדם הקילוח של עגל, ומזגתי כמות של 75 סמ"ק לתוך כלים בגדלים שונים, וראיתי שמהירות וצורת הקרישה תלויה בשטח הפנים החשוף לאויר, שככל שהכלי היה רחב יותר התהליך קרה מהר יותר, וגם הקריש שהתקבל היה יותר אחיד. והקריש הנוח ביותר למדידה שקיבלתי היה קריש מוצק ויבש למגע, ונפרך בצדדיו, אך בכל השטח המרכזי ניתן היה לנעוץ קיסם בחוזקה והיה ננעץ ולא נפרך, בגודל כ-0.6*4*6 ס"מ, כלומר נפח של כ-14.4 סמ"ק, עם עוד כמה פירורים ממש זניחים (כ-19% מהנפח המקורי). אך בכלים עמוקים יותר הקריש לא היה אחיד ולא היה קריש אחד בגודל כזה. וכמובן שבכלי אבן ועץ וחרס וכד', שאינם חלקים ככלי ימינו, יותר קשה יהיה לקבל קריש אחד גדול, ויתחלק הדם לכמה קרישים.

שהממחה את החלב וגמעו שיעורו ברביעית. ובשו"ת רעק"א קמא קנ"ד, והמפרשים בשו"ע סימן ק"צ, שנקטו כן בכל המשקים.¹⁹

ו) קמיצת הכהן

הרב מלמד הביא ראיה נוספת שהזית כרבע ביצה, ולכאוף זו תיובתא לשיעור הקטן, והיא קמיצתו של כהן, שפסק הרמב"ם (פי"ג מהלכות מעשה הקרבנות הי"ד) כריב"ל ששיעורה לפחות שני זיתים, וכן מבואר מתוך דברי הירושלמי ביומא רפ"ב.

והנה קמיצת אדם בינוני בנפח מוחלט מכילה כ-25 סמ"ק. ואם זית הוא 28 סמ"ק או 18 סמ"ק, לא ימצא לנו כהן בעבודתו, שצריכה קמיצת הכהן להחזיק לכה"פ 40 סמ"ק או 56 סמ"ק. ומאידך, אם זית הוא כ-5 סמ"ק, וקמיצתו מכילה כ-10 סמ"ק – פסול הוא מטעם ננס, והיאך אמר הירושלמי שכהן שקמיצתו מכילה כשני זיתים כשר אפי' כיהושע בן גמלא.

ומדדתי את קמיצתי, ונמצאה מכילה כ-26 סמ"ק (גובה כ-172 ס"מ, אך ידי גדולות מעט יחסית למידתי). ומדדתי גם קמיצת אדם שגובהו כ-156 ס"מ ונמצאה קמיצתו כ-20 סמ"ק. זהו נפח מוחלט של קמיצת היד (בשלוש אצבעות), אך בפועל בתהליך הקמיצה נמחצים הפתיתים כך שניתן לקמוץ גם פתית גדול יותר (שבמהלך הקמיצה יתכווץ לנפח הקמיצה המוחלט כמובן). יש להוסיף לכך את דברי הגמ' ביומא דף מז: שהיו לוקחים לקמיצה כהנים שמנים, להמנע מזליגה של הקומץ לבין האצבעות, שע"י שאצבעותיהם שמנות ואין ביניהן רווח לא נכנס לשם כלום. וקומץ של אדם שמן קטן יותר.

הרב עידוא אלבה כתב (האוצר נא עמ' שנ) "לפי נסיון שעשיתי במיני מאפה רכים של חמץ אפשר לקמוץ אף יותר מ-40 סמ"ק כיון שהמאפים רכים הם נלחצים ונעשים בנפח קטן יותר. אך המנחות הנקמצות הן מצות. כיון שבמצות אין הרבה חללים הן אינן עשויות להתקטן מהלחץ, לכן נראה שהנפח שנקמץ ממנחה אפויה הוא כפי שקומצים מסולת עם הרבה שמן. מדובר בלוג שמן לעישרון, כשהשמן כ-20% מהקמח, והכהן קומץ במקום שהתרבה שמנו כך שהסולת נעשית כמו עיסה. בבדיקה ראיתי שאפשר לקמוץ מסולת עם שמן מרובה 30 סמ"ק גם בשלוש אצבעות. במנחות שאין בהן שמן א"א לקמוץ 30 סמ"ק כיון שהקמח אינו מגובש, ולכן האדם הקומץ חייב להדק הרבה את האצבעות על מנת שהגרגרים לא יפלו", ע"כ דבריו. בהמשך כותב לבאר שאפשר לקמוץ פעמיים, אך עכ"פ לשיטת ריב"ל לכתחילה בעינן בפעם

¹⁹ ואגב כך אבאר עוד ענין. שהרמב"ם פסק כדברי הגמ' לחייב את המוציא יין קרוש בכזית. אופן אחד לבאר שנידון כהוצאת משקה, ואופן אחר שנידון כהוצאת אוכל. והדרך הראשונה מסתברת, שהרי שיעור הוצאת אוכלי אדם הוא כגרוגרת, ותמוה לומר שיין קרוש חולק במה לעצמו, שיש אוכלים חשובים מאוד ואכתי שיעורם בכגרוגרת. וא"כ א"א לומר ששיעור הוצאת יין קרוש הוא מחמת היותו אוכל, אלא אדרבה מתחייב משום הוצאת רביעית משקה. ואינו כשיעור הוצאת יין לח שהוא רובע רביעית, שאיבד חשיבותו (פרש"י משום שאינו בר מזיגה). ונראה שזו גם כונת הרשב"א במשה"ב שם "תניא ר' נתן אומר יבש בכזית, לומר דכל שיש בו כזית – רביעית יבש הוי רביעית", דמטעם מוציא רביעית חייב. וכ"מ גם בר"ח בשבת. ומצאתי כן בספר הבתים (הוצאה י"ד) ז"ל: "המוציא יין קרוש שיעורו בכזית, שכל זית בקרוש עומד ברביעית כשהוא לח. ויש מי שפסק שיין קרוש דינו כאוכלין ושיעורו כגרוגרת. והראשון עיקר, וכ"פ הרמב"ם". והיש מי שאומר זה הוא לכאוף ספר המאורות בדעת הרי"ף שהשמיט את דין יין קרוש, וכן הביא גם המאירי המח'.

אחת, ושיכיל שיעור של שני זיתים. על כך שואל הירושלמי (יומא פ"ב ה"א) "ר' יצחק בי רבי אליעזר שאל מעתה כהן שאין ידו מחזקת כשני זיתים פסול מן העבודה?".

לפי"ז העמיד הרב אלבה ראייה לשיטת הרבע ביצה, שאם כזית הוא 5-8 סמ"ק, דברי הירושלמי תמוהים, מדוע קשה לומר שכהן שאינו יכול לקמוץ 15-16 סמ"ק פסול, הרי אלו רק אנשים קטנים מאוד. אבל אם כזית הוא 13 סמ"ק אתי שפיר, ששואל וכי כל כהן שאינו יכול להחזיק 26 סמ"ק של סולת יפסל לעבודת המנחה, הרי יש הרבה כהנים כאלו!

הרב ינון בר כוכבא (האוצר נא), שמעמיד את הזית על נפח כ-6 סמ"ק, כתב להשיב על ראייה זו שאין שאלת הירושלמי שאלה אמיתית, אלא רק לצורך העמדת הדין – שבאמת כל כהן שאין ידו מחזקת כשני זיתים פסול.

לעצם שאלת הירושלמי לכאן זה תירוץ מספק, אך ככלות הכל קשה, מה צורך יש לחפש פסול לכהן שלא מצליח לקמוץ 12 סמ"ק? אין הוא פסול מטעם הקומץ, אלא מטעם ננס²⁰.

מנגד, יש להוסיף את דברי הגמ' בריש פ"ה דיומא ירושלמי "ומשערין בכל חפנים הגדול לפי גדלו אפילו כבן קמחית שהיתה ידו מחזקת כארבעת קבין והקטן לפי קוטנו אפילו כבן גמלא שלא היתה ידו מחזקת אלא כשני זיתים" (והכונה שם לקומץ כמבואר במפרשים שם). אם קמיצתו הכילה 'רק' 26 סמ"ק, אין הוא כהן קטן כלל וכלל! ובפרט שכאמור הכהנים הקומצים היו שמנים, וכהן שמן שקומץ 26 סמ"ק צריך להיות די גבוה.

הנוח ביותר לענ"ד הוא להעמיד את הזית על כ-8 סמ"ק, על זה שואלת הגמ' וכי כל כהן שאינו קומץ שני זיתים יפסל לעבודה – כהן כזה הוא בערך בגובה 1.4 מטר, ובהנחה שהוא שמן גבוה יותר, אולי באזור ה-150 ס"מ. זה אכן נמוך, אך עדיין לא בגדר ננס. ובפרט שיהושע בן גמלא היה כזה במציאות. א"כ השאלה היא על כהנים שמנים בגובה 1.5 מטר, שאכן יש פסול ננס, אך לא שמענו על פסול בכהן נמוך בעלמא – והרי כהנים בגובה כזה בד"כ אינם יכולים לקמוץ שני זיתים, או כדברי הרב בר כוכבא רק להעמיד את הדין. לכך יש להוסיף את העובדה שרוב המנחות נקמצות מאפה, ושלא כמו קמח לא ממלאים לגמרי את כל נפח קומצו של הכהן, וא"כ כדי לקמוץ שני זיתים של פתיתים אפויים צריך נפח קמיצתו להכיל יותר מכשני זיתים בנפח מוחלט (קמח וכד').

²⁰ ניסיתי לערוך חישוב של גובה אדם ביחס לקמיצתו, ואע"פ שודאי אין זה מדויק בתכלית, אך מ"מ זה נותן מושג וכיוון לכה"פ. כיון שאין טעם לרוב הקוראים בפירוט החשבונות, אכתוב אותם בסוף ההערה. במילים פשוטות, יחס הקומץ של אנשים שוה ליחס גובהם בריבוע. יצא לי כי קמיצת האדם שוה לטפחו בריבוע *0.431 (לתוצאה מדויקת יותר יש לקחת בחשבון את אורך הכף – שישית אמתו, ורוחבה - הטפח). א"כ, אדם הקומץ 100 סמ"ק טפחו 15 ס"מ, אמתו 91 ס"מ, וגובהו 3.4 מטר (כף ידו בגודל דף A4)! קמיצת גלית הפלישתית (6.5 אמות) כ-75 סמ"ק, אכן לשיעור החזו"א גובהו היה מעל 3.7 מטר והיה כשר לעבודה כיון שהכילה קמיצתו מעט יותר משני זיתים... אדם הקומץ שני זיתים של חצי ביצה בימינו, כלומר 50 סמ"ק אמתו 65 ס"מ וגובהו 2.4 מטר. אדם הקומץ 10 סמ"ק גובהו 1.1 מטר. אדם הקומץ 15 סמ"ק גובהו 1.3 מטר. בדקתי את קמיצותיהם ומידות גופם של כמה אנשים, ואז את היחס בעוד כמה אנשים ויצא מדויק. החופן יוצר מעין משולש שוה צלעות שבסיסו 1/3 טפח וצלעו 2/3 טפח. זו המעטפת החיצונית, השטח הפנימי קטן יותר בגלל עובי האצבעות ובשר הכף. יחס השטח לקמיצתי שלי בפועל הוא 1.475, ובאדם השני הנ"ל 1.45. בדקתי בעוד אנשים והיחס נשמר. שטח המשולש הוא 0.625 כפול טפח בריבוע. נחלק את השטח ביחס הנ"ל, וזו הקמיצה. ו-0.625 חלקי היחס יוצא 1.232, בערך 0.43. והמשוואה החדשה היא 0.43 כפול הטפח בריבוע שווה לקמיצת האדם.

עוד אוסיף ואציין שכפי הידוע לגבי גודל האנשים באזורינו בימי קדם, נראה שהיו נמוכים מעט באופן כללי מזמנינו (בכ-5% לפי אמה 44 ס"מ), ואדם נמוך בזמנינו באופן שעדיין לא נחשב חריג וגמד הוא כ-155 ס"מ (בעיקר נשים), א"כ באופן יחסי פעם ניתן לומר שהיו מצויים אנשים בגובה 145 ס"מ וישנם תיעודים מהעבר הקרוב על עמים בגובה כזה, למשל בזמן הראשונים בספרד, שאמה במיורקה היתה 39.1 ס"מ, בברצלונה 38.9 ס"מ, האמה הערבית 41.8 ס"מ (זה מתאים לאנשים בגובה כ-1.5 מטר)²¹.

עוד יש להוסיף לעזר, שמדברי הגמ' שאין קומץ פחות משני זיתים, ובפרט מהירושלמי שהכשיר כהן קטן אפילו כיהושע בן גמלא שלא הכילה קמיצתו אלא כשני זיתים, משמע בהחלט שבד"כ מכילה יותר משני זיתים, לפחות שלושה זיתים, ולא רק שני זיתים ורבע...

והחזק מכל, הוא שככלות הכל לשיטת ריב"ל אין קומץ פחות משני זיתים (מנחות כו:). שייך גם במנחה חריבה. סולת חריבה לא נדבקה יחד וכדי שלא יחסר מהקומץ בעליתו צריך להדק את האצבעות היטב. מובן א"כ שנפח הקמיצה יורד, אולי לכ-20 סמ"ק (בעז"ה אבדוק זאת), וזה אמור להכיל לכל הפחות שני זיתים. הרי מוכרח שהזית קטן מרבע ביצה.

אחר כל זאת, כתב לי הרב אלבה: "במציאות אין אדם שחופניו מכילות ארבע קבין. ולגבי השיעור הקטן עצם הפירוש שמדובר על קומץ כשהגמרא מדברת להדיא על חופנים תמוה. גם תמוה לומר שהועבר במסורת כמה במדויק היה חופניו של הכהן הזה וכמה היה חופניו או קומץ של כהן אחר. אלא נראה שכל דברי הירושלמי נאמרו על החופן והועבר במסורת בעיקר שמו של כהן שהיה לו חופן מאוד גדול ושמו של כהן אחר שהיה לו חופן מאוד קטן. הבריייתא נקטה שיעורים שנאמרו בעניינים אחרים כדוגמא לגדול וקטן (משוי של ארבע קבין נאמר בענין תפלין, שני כזיתות בענין של קומץ)", ע"כ דברי הרב אלבה. ואכן מסתברים הדברים מאוד לענ"ד בביאור חפניו של רי"ש ובן גמלא. וא"כ עצם הנידון הוא על שאלת הגמ' בשיטת ריב"ל, כדלעיל.

אוסף כאן מה שכתב בענין זה הרב עמנואל מולקנדוב:

אפשר בהחלט לומר דמיירי בכהן קטן בן י"ג שנים [שהוא כשר לעבודה כמפורש ברמב"ם פ"ה מכלי המקדש ה"ו] שהוא גם נמוך, והקומץ שלו קטן מאוד, ולמ"ד זה שיש קומץ פחות מב' זיתים אין פסול של ננס בכה"ג, ובפרט דמיירי בנער קטן שאינו חריג כ"כ, ובפרט אם נאמר שהזית אינו 5 סמ"ק אלא 7-8 סמ"ק כמו שהעלה הרב בניש - 15 סמ"ק לב' זיתים זה לא כ"כ נורא לכהן קטן בגיל ובמידות.

²¹ נראה שיסוד קביעת האמה הוא בגודל אמת אנשי המקום, וכפי שניכר הדבר באמות בתקופת הראשונים, שבספרד אשר אנשיה נמוכים, ובאזורים מסויימים נמוכים מאוד, האמה נעה בטווח של 38-46 ס"מ. ואילו בצרפת היתה באזור ה-50 ס"מ. יש חריגים, במיוחד בתרבות הרומאית וירושותיה אשר הבסיס למערכת המידות שלהם היה מידת הרגל, בעוד האמה היא בסיס מערכת המידות הערביות והמזרחיות. כשמאזרחים מידה חדשה, עקב יחסי מסחר וכד', יכולות להיווצר סטיות, וכן כמה סוגי אמות לפי צורכי המסחר (כמו מה שמוזכר בתשב"ץ על אמת מוכרי הבדים וכד'). אך בכ"מ, אין לשכוח כי בבסיס המידות – אמה זו אמה.

יש להבחין בין כמה סוגי אמות בעת העתיקה. האמה השומרית של 49 ס"מ היתה אמה של 30 אצבעות ולא 24 (שמביאה לאורך 40 ס"מ). האמה המצרית של 52.5 ס"מ היתה של 7 טפחים, 'אמה וטפח' בפי החוקרים, 28 אצבעות, והאמה קטנה כאמת היד המבוקשת שלנו של 24 אצבעות (6 טפחים) היתה באורך 45 ס"מ. האמה המסופוטמית הארוכה של 30 אצבעות היתה 55 ס"מ, ואמה בת 24 היתה כ-44 ס"מ. ביוון ורומי האמה 'מאזרחת' ואין ללמוד ממנה כלל.

לפי עקומת הגדילה של משרד הבריאות, נער בן 13 ב'אחוזון' הנמוך שהוא 0.1 ביחס לכלל האוכלוסיה [שהוא עדיין בגדר הטווח] גובהו הוא 1.33. לעומת נער באחוזון הממוצע שהוא 1.56.

יש לציין שבעבר אנשים היו נמוכים יותר. האחוזון הממוצע כיום [אחוזון 50] עומד על 1.76 בערך לבוגר. הדברים ידועים שבעבר היו נמוכים יותר. לפי זה גם נער בגיל 13 של פעם היה נמוך יותר, ובפרט באחוזון הקטן ויכול להגיע ל-1.25 מטר. בגובה כזה הקמיצה אכן בערך כ-10-12 סמ"ק.

וא"כ הדברים ממש מפליאים בהתאמתם, דמ"ד 'יש' קמיצה פחות משני זיתים, מיירי במקרה חריג שיכול להיות נער קטן כזה, וס"ל שקמיצה זו כשרה. ומ"ד 'אין' קמיצה פחות משני זיתים, מיירי ברוב העולם שקמיצתם מעל ב' זיתים, ופחות מזה פסול, אולם כל זה אם נאמר שהזית הוא קטן, אבל אם הזית הוא חצי ביצה - כל העולם פסול, וזה לא יתכן.

וע"כ אין המ"ד ש'יש' קומץ פחות מב' זיתים סותר את הזית הקטן, אבל המ"ד ש'אין' קומץ פחות מב' זיתים סותר את הזית הגדול של חצי ביצה וכנ"ל.

ז) פתיית המנחות

עוד הביא הרב מלמד ראייה לדבריו מפתיתי המנחות (אור תורה אדר תשס"א), דאיתא במשנה (מנחות עה:): מנחת ישראל קופל אחד לשנים ושנים לארבעה ומבדיל (בכל קיפול חולק לגמרי החלה), מנחת כהנים קופל אחד לשנים ושנים לארבעה ואינו מבדיל וכו' וכולן פותתם כזיתים. ושיעור זה של כזית לכל פתית אינו מעכב, אך עכ"פ יש להקפיד על כך לכתחלה.

אופן עשיית המנחה (למעט מנחת סולת שקומצה עיסה) הוא שמביא עשרון קמח, וחולקו לעשר חלות, ואופה החלות, ואז מקפלה כמתואר במשנה לארבע ומבדיל. ואח"כ פותת את החלקים לפתיתים כזיתים. לפי פירוש רש"י (המיוחס לו) וכן ברגמ"ה אופן הפתיתה הוא ע"י המשך קיפול החלקים: "מקפלן שנים לד' וד' לח' וח' לט"ז עד שיהו פתיתין כזיתים", ודייק הרב מלמד שכונתם לט"ז דוקא ולא יותר – עוד קיפול לל"ב פתיתים, מכך שעצרו בט"ז.

א"כ לפנינו דרך לגלות את שיעור הכזית, ז"ל הרב מלמד: "כששאלנו את העוסקים באפיית מצות, נאמר לנו שמצות קשות נילושות בכמות מים שהיא כ-50% ממשקל הקמח, ובאפיה בתנור מתייבשים המים ומתקבלות המצות הקשות. ורוב המצות הרכות נילושות ב-52% מים, ובאפיה מתייבש חלק מהמים ומתקבלות מצות רכות שמשקלן גדול בערך כ-15% ממשקל הקמח המקורי. והמצות התימניות נילושות במים רבים של כ-62% ומתקבלות מצות שמשקלן גדול בכ-25% ממשקל הקמח... ואף שיתכן שיש הבדל בתנאי האפייה בין הרקיקים לבין המצות הרכות, מ"מ כיון שהפתית הוא חלק אחד מ-160 שבעשרון, הבדל זה יתחלק ל-160 חלקים ולא יתבטא בשינוי משמעותי במשקל הפתית, כפי שנראה בחשבון שלפנינו".

את חשבוננו ייסד על הנחה שהתוצאה מביאה למצה רכה כמו התימנית (שכן צריך להיות אפשרי לקפלה לפחות ל-4 מבלי שתישבר), אך בתוספת של 15% למשקל הסופי, כיון שמנחות נילושות היטב

וזקוקות לפחות מים כדי להיות גמישות. משקלה הסגולי של מצה תימנית הוא כ-0.85 ממשקל המים.

עשרון קמח משקלו להרמב"ם 520 דרהם, וזה מתחלק לעשר חלות, כך שבכל חלה יש סולת במשקל 52 דרהם. החלה נפתת ל-16 פתיתים לשיטתו, הרי לנו 3.25 דרהם קמח בכל פתית. את החישוב הזה ערך הרב מלמד לפי דרהם במשקל 3 גרם, ולפי"ז משקל הקמח בפתית הוא 9.75 גרם, ולאחר האפיה משקלו כ-11.2 גרם. נפחו לפי"ז הוא כ-13 סמ"ק.

והנה באמת זו ראייה יפה ותיובתא לשיעורי כזית הגדולים. אך לדון מפה רבע ביצה בדוקא לא ראיתי הכרח, שכלל לא מוכרח בכוונת רש"י ורגמ"ה שכוונתם לט"ז פתיתים ולא יותר. ובפרט שהתפארת ישראל הוסיף מילת וכו' לאחר ט"ז שימשיך לחלק עוד לל"ב. וכך גם קצת נוטה לשון רש"י לענ"ד.

הרב עידוא אלבה (האוצר נא עמ' שנב) חיזק את ראית הרב מלמד מדברי התוספתא במנחות (פ"ה משנה ט') בה ביאר ר' שמעון את טעמו: "וכן היה ר' שמעון אומר מותר רקיקי מנחת ישראל פתיתיהן כזית, כדי שיהא שולט בהן לקומצן. אם כזית הוא רק 6 סמ"ק, כדי שהיד תשלוט לקמוץ אין צורך בפתיחה של כזית, כי גם אם כל פתית הוא 12 סמ"ק נוח לקמוץ אותו, ועדיף לעשות כך כדי שיהיה לו בידו את השיעור שחייבים לקמוץ שהוא רק שני כזיתים ללא כל קושי וצורך במחיקה. אך אם כזית הוא 13 סמ"ק מובן שנכון לפתות לגודל של כזית, ולא להסתבך עם פתית של 26 סמ"ק, שאף שהוא גודל הקמיצה הנצרך, הרי אין כאן שיעור מדוקדק, כיון שלא נקבע גודל מדויק למאפה המנחה, ולכן לפעמים יצא פתית של 30 סמ"ק שלא יכנס לו לכף היד. ויותר נוח לפותתן לכזיתים של 13 סמ"ק כדי שאם קומץ של ידו הוא בדיוק כשני זיתים, הוא יבחר לו את שני הכזיתים שמתאימים לכף ידו. ואמנם לפעמים יוצא לו יותר מהצורך, ולכן לשיטת רב היא מלאכה קשה, אך לפי הרמב"ם שקומץ בארבע אצבעות כמעט אף פעם לא יוצא יותר ממה שהוא יכול להכיל, ואינה עבודה קשה", ע"כ דברי הרב אלבה.

אך לענ"ד אין פה ראיה לשיעור של רבע ביצה. שאמנם חפצים אנחנו להקל המלאכה שלא יבלוט כלום מקמיצת הכהן החוצה, אך הוא לא יכול לבחור רק שני פתיתים כזיתים ולקמוץ רק אותם בתוך ארבע אצבעותיו, שכן קומץ חסר פסול, ועליו למלא את קמיצתו בפתיתים. עוד יש להוסיף כמה מלשונות הראשונים שרואים בהם שהפתיתים היו קטנים בהרבה מ-13 סמ"ק, דז"ל רבינו אלקים ביומא דף מז על דברי הגמ' שקמיצת מנחות הנאפות היתה מהמלאכות הקשות שבמקדש "במחבת ומרחשת מוחק וכו' שמעשיהן אפויה ויש בה שמן הרבה ולאחר אפיה פותתן וקומץ, והלכך א"א לפותתן שהן דקות כ"כ שלא יהא חוץ לקומץ אילך ואילך (כלומר, אין הפתיתים כ"כ קטנים למשל ככדורי קליק שניתן לקמוץ באופן שלא יבלוט לחוץ כלום), ולכך מוחק בגודלו ובאצבעו קטנה מלמטה, וזו היא עבודה קשה, שבקושי גדול היה מסלק אותן פתיתין שיוצאות חוץ לקומצו ומשוה אותן כדי שלא יהא הקומץ לא חסר ולא יתר", עכ"ל. וכן במאירי שם "שלא ישארו שם מן הפתיתים היוצאים לחוץ כלום". ובברטנורא במנחות. וברור שכדי שתהיה היד שולטת בהן לקומצן מחד, ומאידך שבפועל תתמלא כל קמיצתו, צריכים הפתיתים להיות יותר קטנים מ-13 סמ"ק.

אך הסיבה העיקרית לחלישות הראיה לטעמי משני פנים. הראשון, המנחות לא היו מאפי חמץ. הן היו מצה, והדוגמא הקרובה להן בימינו היא כנראה המצה התימנית. אשר גובהה הוא לא יותר מכ-6-8 מ"מ. אם ניקח את 'מצות אבותינו' כדוגמא, הרי ששם יחס המים לכמות הקמח הוא 1/1, כלומר 100% מים. במנחות היה כנראה פחות מים כי א"א לעבוד עם בצק כזה (הם פשוט לוקחים מלא אגרוף עיסה ומורחים ע"ג התנור במיומנות. ועיין להלן ניסוי מעשי באפיית מנחת רקיקין). כמו"כ החיטה היא חיטת לחם בעוד במנחות השתמשו בחיטת דורום, שמרקמה קשה יותר. מרקם הלאפה התימנית הוא יחסית קשה, והמנחות היו יותר קשות. כלומר עבודת המחיקה היא באמת עבודה קשה. כדי שנפח הפתית יהיה 13 סמ"ק, אם נניח שעובי המנחה 8 מ"מ, שטח פניו צריך להיות 4*4 ס"מ. תיאורטית זה לא כ"כ גדול, אך ניסיון לקמוץ פתיתים כאלו (לא שנים, הרבה פתיתים מעורבים) במרקם של מצה תימנית מראה כי זה קשה מאוד. לענין שליטת היד ונוחות הקמיצה, כמה שנקטין את הזית זה יותר יסתדר. מכורח ראיות אחרות אנחנו מנועים מלהקטין את הזית הרבה, אך מ"מ ראייה לשיעור כה גדול של רבע ביצה אין פה. אדרבה, פה הדעת נוטה להקטין את הזית (ניתן לקחת שקית קליק ביסקויט ולראות בחוש את דברי ר' שמעון כדי שתהיה היד שולטת בהן – זו רק דוגמא, כי המנחה היתה פחות גבוהה). יותר גדול זה ממש קשה. לכן הראיה הזאת נוטה לשיעור של 8 סמ"ק.

הטעם השני לחלישות הראיה בעיני הוא שהדיון פה הוא תיאורטי מידי, של חלוקה שווה של החומרים לחלות, וחילוק החלה לפתיתים שווים. במקדש החלוקה לחלות נעשתה באומד בדוקא, והתוצאה הסופית לא היתה מרובעת כמצת מכונה מודרנית שנוח וקל לחלקה, ומסתבר יותר שהיתה המנחה עגולה ואז פתיתה ע"י קיפול תביא לטווח תוצאות רחב מאוד.

כדי להבין סוגיא זו יותר טוב, ניעזר בניסוי מקצועי שערך פרופ' עמר (המעין גליון 241 ניסן תשפ"ב) בשיתוף מכון לחם הפנים של ר' אליעזר מאיר סיידל, לשחזור אפיית מנחת רקיקין. התוצאות מראות בעליל כי כמות המשתנים היא רבה מידי לחשבון תיאורטי, וטווח הרקיק הסופי הוא רחב מאוד.

את הניסוי הוא ערך על בסיס שיעור הרמב"ם הקטן הידוע, ביצה 50 סמ"ק. מסולת חיטת דורום – שהיא כנראה החיטה בה השתמשו במקדש. הלישה נעשתה בצורה מקצועית וטובה מאוד, והאפיה נעשתה במגוון תנורים מסורתיים מתקופת בית שני.

גודל הרקיק הסופי היה בין קוטר של 27 ס"מ ל-38 ס"מ, ועובי הרקיק 2-3 מ"מ. נפח הרקיק הסופי נע בין 160 סמ"ק ל-230 סמ"ק. בהתאם לכך, פתית המחולק ל-16 נפחו 10-14.4 סמ"ק, ול-32 5-7.2 סמ"ק. יש לתת את הדעת לשטח הפנים הגדול של הפתית, שכן כיון שהוא דק מאוד, 2-3 מ"מ, שטח הפנים של רקיק המחולק ל-16 הוא 35-70 סמ"ר. זהו שטח פנים גדול מאוד, וודאי לא לכך כונת ר' שמעון כדי שתהיה היד שולטת בהן לקומצן.

זהו טווח עצום שנובע רק משינוי בחום התנור, אך בכמות מדוייקת של חומרים לרקיק. לכך יש להוסיף שביהמ"ק לא היה מאפיה מודרנית משוכללת וממוכנת. חום התנור, כמות המים, חילוק העשרון לחלות וחילוק החלות בקיפול לארבע (באומד!) השתנו מיום ליום וממנחה למנחה. אין לשכוח שתנורי פורן (תנורים משוכללים שהומצאו ע"י הרומאים, השומרים על חום קבוע יחסית. פורנוס זה תנור ביוונית) הומצאו רק בסוף ימי בית שני, דבר שכמובן הוסיף לסטיות לפני זמן זה.

לעומת זאת, במצות הפתיתה אנו מצווים לדייק כדי לקיים מצד אחד פיתים ומצד שני ולא פיתי פיתים. בחילוק שרירותי של חלת המנחה ל-16, או אפילו ל-32, לעולם לא נצליח לקיים זאת. לפי מכלול הנתונים הנ"ל, האופן היחיד לפתות פיתים כזיתים, לא יותר ולא פחות, זה רק אם נאמר שפותתין שלא ע"י קיפול, אלא כדרך הפותתים, וא"כ אין לנו שום אפשרות להסיק מכך גודל זית מסויים – מלבד כמובן תיובתא לשיעורים הגדולים. בשיטת הרמב"ם בפיהמ"ש בפשטות נראה כי אין קשר בין הפתיתה לקיפול. אך לאחר העיון, לא הצלחתי להגיע להבנה אמיתית בדבריו²², וכנראה שאין מ"ד כזה.

לכן, כיון שהפתיתה נעשית ע"י קיפול, נצטרך לפרש "פתיתים כזיתים" באופן שונה, שהכוונה לגודל הכללי של הפתית ולא לנפחו (כמו בגודל קרצית וגודל מטבעות לקמן פרק ה' אותיות ד' ה'). כלומר לפתיתים ששטחם הוא כגודל זית, כ- 2.5×3.5 ס"מ, בלא להתחשב בעוביים. בזה גם אפשר להתאים את פתיתת המנחות האחרות שעבות יותר, לפתיתת הרקיקין. אחזור ואדגיש, שגם אם נחלוק על כך ונתעקש על נפח זית ההלכתי, עדיין נפח של 8 סמ"ק יותר מסתבר. גם מכח טענה א', וגם מכח איכות הסטייה שנמוכה יותר ככל שנפתות יותר – אם בחילוק ל-16 הסטייה יכולה להיות 4 סמ"ק ואפילו יותר (כי 4 סמ"ק זה רק מכח סטיות בחום התנור, ויש להוסיף לכך סטיות נוספות, ומעל הכל – שהחלוקה לחלות והפתיתה נעשו באומדן), אז בחילוק ל-32 הסטייה תהיה 2 סמ"ק ויותר.

ה) גודל העובר

עוד ראיה הביא הרב מלמד (אור תורה ניסן תשס"ו), מגודל העובר, וכן הביא ראיה זו הרב עידוא אלבה (האוצר נא עמ' שנג). דאיתא בספרי זוטא (חוקת פרק יט) "אמרו כזית מן המת טמא שכן הוא תחילת יצירתו". ובתוספתא שבועות (א' ז') "אר"ש מה ראו לומר בבהמה ובחיה בכזית טמא, ובשרץ בכעדשה? אלא מה בהמה וחיה תחילת ברייתן כזית, אף שרץ תחילת ברייתו כעדשה". ובירושלמי נזיר (ז' הלכה ב') איתא "תני רשב"י אומר מפני מה אמרו השרץ מטמא בכעדשה מפני שהשרץ תחילת ברייתו בכעדשה. ר' יודן בעי המת יטמא פחות מכזית, דאריו"ח להביא את הנפל שאין בו כזית? ונבילה מטמא כאפון, דאמר ר' חנינה אני ראיתי עגל כאפון בשפיר? מאי כדון, מדרשות אמינא דרוש וקבל שכר".

מדברי הירושלמי ברור שמדובר על שלב בו ניכרת כבר צורת האדם וניכרת צורת העגל. וריו"ח מקדים את טומאת האדם לפני שיש בו כזית.

ואכן טעם זה לטומאה בכזית כתב גם הרמב"ם (פ"ב מטומאת מת ה"ב): "אע"פ שהשיעורין כולם הלכה למשה מסיני הן, אמרו חכמים תחילת ברייתו של אדם כזית ולפיכך שיעור טומאת בשרו כזית". וכיום ידוע שהשלב בו נגמרת יצירת צורתו של הולד הוא בערך ביום ה-70 ליצירה (שבוע 12 לפי הספירה ברפואה, בה מונים מוסת אחרונה, שהיא כשבועיים קודם העיבור), וכך הבין בתפארת ישראל אהלות פ"ב מ"ה שהביאו הרב מלמד במאמרו: "דהכא [טומאת מת שגודלו כזית] שנגמר צורתו עם

²² בפיהמ"ש נראה כי הקיפול נעשה לאחר הפתיתה. וכן הבינו המפרשים בדבריו. אך לצורך כך נצטרך לומר שהוא גרס במשנה גם במנחת ישראל שקופל ואינו מבדיל. אין עדות לנוסח כזה, וגם בטופס המשנה של הרמב"ם עצמו בהוצאת הרב קפאח הגירסא כלפנינו, ולכן אין זה אפשרי. הרב אלבה הציע לראות את דבריו "ואינו מבדיל" כחוזרים על מנחת כהן, יעו"ש. גם בחיבורו לא הגעתי להבנה ברורה. זה מאוד משנה איך נפסק את הלכה י' בפרק י"ג ממעשה הקרבנות, האם פותת את מנחת הכהן (ואז נקרא: ואינו מבדיל, ופותת) או שלא פותת אותה (ואז נקרא: ואינו מבדיל ופותת). כלומר לא מבדיל ולא פותת). לכן יותר נראה כי גם לרמב"ם הפתיתה נעשתה ע"י קיפול.

כל חיתוך אבריו". בשלב זה, גודל העובר הוא אכן בערך כ-13 סמ"ק. וא"כ לכאן' ראיה לשיעור זה של כרבע ביצה.

ונראה לעיין בדברים. דברי ריו"ח נמצאים בכעין זה גם בבבלי במסכת שחיטת חולין ריש פרק גיד הנשה (פ"ט), "והתנן על אלו טומאות הנזיר מגלח, על מת ועל כזית מן המת. וקשיא לן על כזית מן המת מגלח על כולו לא כ"ש? ואריו"ח לא נצרכה אלא לנפל שלא נקשרו איבריו בגידין".

וביארם הראשונים את דבריו ע"פ הירושלמי בנזיר פ"ז ה"ב, שם איתא במשנה "על אלו הטומאות הנזיר מגלח על המת ועל כזית מן המת", ובגמ' שם: "חד סב שאל מריו"ח כזית מן המת מטמא, כולו לא כ"ש? א"ל להביא את הנפל שאין בו כזית. חזר ושאל אבר מן המת מטמא, לא כ"ש כולו? א"ל להביא את הנפל שלא קרשו איבריו. אמר ר' יוסי חכים הוא ההן סבא דלא חכים משאיל (בתמיה, וכי חכם הוא הזקן הזה? הלא אינו יודע לשאול! קרבן העדה) מכיון דשאל לקמיתא לא היה צריך מישאל תנייתא. ואי בעי מישאל תרתיהון – שאל תנייתא וחזר מישאל קדמיתא. תלמידיו דריו"ס בן חלפתא שאלון תנייתא ולא שאלון קמיתא (יעו"ש בגרסאות), **דהא פשיטא לו מכיון שאין בו כזית – דבר בריא הוא שלא קרשו איבריו**", ע"כ הירושלמי.

וביארם הראשונים שכן היא כונת הבבלי בדברי ריו"ח הנ"ל, לרבות לטומאה גם נפל שאין בו כזית ושלא קשרו איבריו בגידין.

ובביאור 'לא קשרו איבריו בגידין' כתב הר"ן בחידושי: "והא דאמרין שלא נתקשרו איבריו בגידין, פי' דאיתנהו ולא נתקשרו, ומ"ה איסור מוקדשים קדם וחייל משעת יצירה ואיסור גיד לא חייל עד שיתקשרו, דבלאו הכי אין תורת גידין עליהן. דאי ליתנהו כלל היכי אמרין דאיסור מוקדשים קדים". ובביאור השלב ש'קשרו איבריו בגידין' כתב "שאינו מטמא מתורת אבר אלא כשיש בו בשר גידין ועצמות", וכן כתבו התוס' בנזיר (נ: ד"ה אלא).

וכדי להבין את הסוגיא נביא קצת מידע רפואי בסיסי על גדילת העובר: בסוף השבוע ה-12 צורת העובר אכן מושלמת, ונשאר לו (כמעט) רק לגדול. אך, כבר בשבוע 8 ניתן לראות מלבד ראשו וגופו גם זרועות ורגלים, מרפקים וברכים. בשבוע 9 מתחילים כבר להתפתח העצמות, אז גודלו כגודל ענב או זית ממוצע של היום (4-5 סמ"ק). בשבוע 10 כבר ניתן לראות אזניים ואצבעות, אז גודלו כגודל תפוזון סיני (כך ראיתי במאמרים רפואיים), ומשקלו כ-7 גרם. בשבוע 11 רוב איבריו כבר מפותחים. בבבליקת אולטראסאונד פנימית ברזולוציה גבוהה ניתן לזהות את מין העובר כבר בשבוע 12 (עם רמת ודאות של עד 95%).

א"כ הרי לפנינו ראיה לזית קטן מרבע ביצה. שכן מבואר בירושלמי שאם המדובר על שלב בו אין בעובר כזית, 'דבר בריא הוא שלא קרשו איבריו', כלומר בשלב בו קרשו איבריו בגידין – בודאי שיש בו כזית²³. כפי המבואר בראשונים לעיל, שלב זה של קשירת איברים הוא השלב בו יש באיבריו בשר גידים ועצמות. ככל הידוע היום, זה קורה בשבוע 9 (ימים 43-49), אז יש לו כבר איברים ברורים ועצמות מתחילות להתפתח. אין הכרח שהרגע בו מתחילות העצמות

²³ התוס' בחולין (פ"ט: ד"ה ואמר) כתבו בשיטת רבינו שמואל "דכיון שלא נתקשרו איבריו עדיין מסתמא אין עליו כזית", אך זה לא מתאים עם הירושלמי.

להתפתח כבר נקרא 'קרשו איבריו', אך זה ברור שזהו שלב סמוך מאוד, שכן בשבועות 11-12 איבריו כבר מפותחים לגמרי ומטמאים מטעם אבר. הרי לנו בהכרח שהזית לא יותר גדול מ-7 סמ"ק, ואולי אף פחות²⁴.

ט) סוגית הגמ' בברכות דף לח ע"ב

איתא בגמ' בברכות דף לח: "א"ר חייא בר אבא אני ראיתי את ריו"ח שאכל זית מליח וברוך עליו תחילה וסוף וכו' א"ל ר' ירמיה לר' זירא רבי יוחנן היכי מברך על זית מליח, כיון דשקילא לגרעיניה בצר ליה שיעורא? א"ל מי סברת כזית גדול בעינן, כזית בינוני בעינן, וההוא דאיתו לקמיה דריו"ח זית גדול הוה, דאע"ג דשקלוה לגרעינותיה פש ליה שיעורא, דתנן זית שאמרו לא קטן ולא גדול אלא בינוני וזהו אגורי, וא"ר אבהו לא אגורי שמו אלא אברוטי שמו ואמרי לה סמרוטי שמו, ולמה נקרא שמו אגורי ששמנו אגור בתוכו", ע"כ.

ועל מהלך הגמ' יש לשאול, מה סבר ר' ירמיה, וכי סבר באמת שבעינן לברכה זית גדול ולא ידע משנה מפורשת? וכתב הרב עידוא אלבה לבאר שהאמוראים בזמנם כבר לא הכירו את הזית האגורי. רק נהגו במסורת לשער כזית כהזית הגדול שהיה להם, שנמסר להם במסורת שזהו גודל הזית האגורי. אשר על כן תמה ר' ירמיה היאך בירך ריו"ח על זית אחד שאכל? ועל כך ענהו ר' זירא שר' יוחנן אכל זית גדול יותר מהזיתים שאנו מכירים, זית כה גדול שגם אחר שהוציאו את גרעינו היה בו שיעור כזית. והראיה היא מדברי ר' אבהו (ולא מדברי המשנה, שכך ריהטת הגמ' **נאמר רבי אבהו**, משמע שזה חלק מדברי ר' זירא), שביאר מהו זית אגורי עליו המשנה מדברת – זן זית שלנו כבר אין, וא"כ כמו שהיה להם זן זה, כך גם היו להם זנים גדולים יותר.

זו דרך מחודשת מאוד לענ"ד. והרב אלבה חיזק זאת בדברי ספר הרוקח בסימן שכט הלכאורה תמוהים, ז"ל: "זית קטן מאגוז כדמשמע בשילהי המוציא יין (שבת דף פא.), אבל נראה כזית גדול בעינן מדאמרינן בפרק כיצד מברכין גבי ר' יוחנן אכל זית מליח, וכן משמע בכריתות פרק אמרו (דף יד.), והביא הבית יוסף דבריו באו"ח סימן קצ"ז.

וביאר הרב אלבה כוונתו, שאכן זית קטן מאגוז, אך עכ"ז אין המדובר בזיתים הקטנים שלנו שאנו מכירים, אלא כזית גדול יותר כדמשמע במעשה דריו"ח. וכמבואר לעיל, שעולה מהגמ' לכאן שכזית ההלכתי הוא גדול כמו הזיתים הגדולים שבידינו, עד כדי שקשה להבין איך ר'

²⁴ ואמנם סתמא דגמ' שלפני תלמידי דריו"ס בן חלפתא אומרת ששפיר יש להקשות את הקושיא הראשונה לאחר השניה, כלומר שלא כדברי התלמידים שכשקורש העובר כבר יש בו כזית. אך אם הם ידעו זאת מכיון שהיו בקיאים בדבר, אין קושיא על אותו סבא או סתמא דגמ' שלא ידעו כן, שכללות הכל מדובר כאן על ידיעה ברמת דיוק מעוררת התפעלות, ואם מאמוראים שלא ידעו ברייתות אנחנו לא מתרגשים, ק"ו על חוסר ידיעה בפרט כזה.

הדוגמא הטובה ביותר לכך היא לדעתי סוגיית סוכה העשויה ככבשן וחלון עגול (סוכה ח. עירובין עו:), שם איתא בשם רבני או דייני קיסריה "עיגולא דנפיק מגו ריבועא ריבועא דנפיק מגו עיגולא פלגא", ואומרת על זה סתמא דגמ' "ולא היא, דהא קחזינן דלא הוי כולי האי". והנה הראשונים הראו הפלא ופלא כי אדרבה דייני קיסריה צודקים בדבריהם ולפיהם דברי ריו"ח נפלאים ומדויקים מאוד מאשר האוקימתא המוזרה של הגמ' בדבריו, רק שסתמא דגמ' לא הבינו כונתם בין השטח להיקף. אך עכ"פ לענייננו, הגמ' לא מפחדת למחוק דבריהם בצורה ברורה ולומר שטעו בדבר שהחוש מכחיש, המציאות היא שאתם טועים (ובעירובין הביאו בעוז והדר גרסאות מכת"י וד"ר: "והא ליתא לדייני דקיסרי לטעותא דדייני דקיסרי קאמר, וכתבו שזו גירסת ר"ח")! א"כ גם כאן תלמידי ריו"ס בן חלפתא אומרים בריש גלי כי בניגוד למה שחשב ההוא סבא ולסתמא דגמ' לפנייהם – אם הבעיה השניה נפשטה, במציאות אין מקום להסתפק בספק הראשון.

יוחנן אכל זית אחד ובירך עליו ברכה אחרונה (ובכריתות כתב לבאר כשיטתו לעיל שמוכח שם שא"א לבלוע ג' כזיתים חלב ודם קרוש, יעויין לעיל).

לענ"ד, זהו אכן מהלך אפשרי ויפה, אם כי לטעמי עדיין לא מוכרח, ולא כ"כ מפריע לי לומר ששאלת ר' ירמיה היא שאלה פשוטה של הנחה שאיננה מוכרחת, ותירוצו של ר' זירא הוא פשוט ומתקבל על הדעת, וגם אם ר' זירא לא היה שם כדי לתרץ זאת, ר' ירמיה היה מתרץ זאת לעצמו.²⁵

אוסף עוד ואומר, כי מהלך זה יפה הוא מבחינה תיאורטית. יכול באמת להיות שנהגו בזמן האמוראים לשער האגורי כהזן הגדול שהיה בידם. אולם למעשה זה לא מקדם אותנו הרבה, כיון שבארכאולוגיה ידועים לנו רק השאמי והתפאחי כזנים מקומיים גדולים (והתפאחי כנראה גדל במצרים). בין כך ובין כך הכל השערות, ניתן לשער 10 סמ"ק, וניתן לשער 15 סמ"ק וכו', ואף פחות מ-10 סמ"ק. ולכן להוציא מכאן גודל מעשי לנו א"א באמת, ודאי שלא הלכה למעשה (אמנם גודל של 5-6 סמ"ק נראה קטן מידי למהלך זה בגמ').

יש לציין גם לגירסת הרא"ש בסוגיין בפסקים, שם תשובתו של ר' זירא לר' ירמיה היא: "מי סברת ר' יוחנן זית קטן אכל, זית גדול אכל וכו'", ע"כ. לביאור השו"ט לגירסא זו יש לומר בפשטות, שנקודת ההנחה הפשוטה בהזכירנו זית היא שהכוונה לזית בינוני. ועל כך שאל ר' ירמיה שאלה מתבקשת, וענהו ר' זירא תשובה מתבקשת ג"כ. ראייה לגישה זו יש למצוא ביומא דף ע"ט, בסוגיית כותבת הגסה, שם מובא "מעשה והביאו לרבן יוחנן בן זכאי לטעום את התבשיל ולרבן גמליאל שתי כותבות ודלי של מים ואמרו העלום לסוכה וכו' ואי סלקא דעתך כותבת הגסה שאמרו יתירה מכביצה השתא שתי כותבות בלא גרעינן לא הוו כביצה כותבת הגסה וגרעינתה מי הוי יתירה מכביצה?", ע"כ דברי הגמ' הצריכים לנו. מי אמר לנו מה היה גודל הכותבות אותן אכל רבן גמליאל? אולי היו אלו שתי כותבות קטנות, או שתי כותבות גדולות? ההנחה הפשוטה והנכונה היא שאם מוזכר כותבות סתם, הכונה לכותבות בינוניות. כן הוא גם כאן, שאם אמר ר' חייא בר אבא שר' יוחנן אכל זית מליח, הכונה לזית שאינו גדול ואינו קטן.

לענ"ד ביאור זה יכול להיכנס גם בגירסא המקובלת בגמ' לפנינו, שמופיעה ברוב הראשונים שציטטו את לשון הגמ', וכפי הקריאה הפשוטה שכל עם ישראל קרא בגמ'. ר' ירמיה שואל איך בירך על סתם זית ברכה אחרונה בניכוי הגרעין? והשיבו ר' זירא שא"צ אלא זית בינוני, ומוכרחים אנחנו לשער ולומר שר' יוחנן אכל זית גדול דוקא. המילים "מי סברת כזית גדול בעינן" שאומר ר' זירא בתשובתו אינם בהכרח משקפים את דעתו האמתית של ר' ירמיה,

²⁵ אולם אעיר פה הערת תם, שקשה באופן כללי על כל הגישות לביאור סוגיא זו, והיא שלכאן יש פה שיבוש מסוים של העברת שיטת ר"ח בר אבא וריו"ח לחכמי בבל. בירושלמי רואים שבאמת העד למעשה – ר"ח בר אבא עצמו, הוא שהרים גבה ושאל בעצם את שאלת ר' ירמיה, איך אתה ריו"ח מברך על מה שאכלת? הוא ראה את הזית שאכל, וראה שלאחר נטילת הגרעין לא נשאר בו כשיעור. אם היה נשאר כשיעור, לא היה תמה. על כך תירץ הירושלמי את התירוץ הידוע שריו"ח בירך מטעם בריה. אם כתוב בירושלמי שר' יוחנן אווזו שצריך לברך על בריה, ומסיפור הדברים בירושלמי אין שום אופן להבין אחרת, אז באמת זו שיטת ר' יוחנן וזו הסיבה שבירך. הסברו של ר' זירא כפי שמופיע בבבלי למעשהו של ר' יוחנן, לא משקפים את דעתו ואת המניע האמיתי לברכתו, שכן גם אם היה זה זית קטן או בינוני היה מברך. זו אמנם גישה נועזת, אך למדתי אותה מדברי הרב יונה מרצבך בספר עלה יונה עמ' קיג. תן לחכם ויחכם עוד.

שוודאי לא נעלמה ממנו משנה מפורשת. רק צורת התבטאות שעיקרה היא שצריכים לומר שאכל זית גדול שאפילו בניכוי הגרעין היה בו שיעור זית בינוני המבוקש (ואין זה דבר של מה בכך, שיעור הגרעין ביחס לבשר הפרי בזית הוא באזור ה-20%, יש זנים שמעט יותר ויש שמעט פחות).

(י) שיטת ספר החינוך

כתב החינוך במצוה שיג ז"ל: "ושיעור כותבת הוא יותר מגרוגרת ופחות מכביצה, ופחות משלשה זיתים גם כן, ששלשה זיתים הן ביצה (כ"ה ברוב כתבי היד). כלל הענין כבר דקדק מי שהוא בקי ושקל בפלס, שאין במשקל י"ב ארגינץ ועוד שיעור כותבת ודינו כחצי שיעור ... וכן מה שאמרו ששיעור השתייה היא מלא לוגמיו של אדם שהוא כביצה, שכבר שיערו כי ביצה מחזיק מלא לוגמיו של אדם ובפחות מכאן אין בו איסור כרת אלא דינו כחצי שיעור", עכ"ל.

וכתב הרב אדלר (בספרו הנפלא המידות והשיעורים בהלכה (מהדורת ביקורת), בביאור שיטת הרמב"ן) שארגינץ היא יחידת משקל שהיתה נהוגה בספרד. הרמב"ן כותב ששמונה גרעיני חרוב שוקלים ארגינץ אחד, וא"כ שלשה ארגינץ שוקלים 24 גרעיני חרוב שזה משקל הדינר לדברי הגאונים (שהרי הדינר הוא 192 פרוטות שכל שמונה מהן שוקלות גרעין חרוב), והשקל הוא 12 ארגינץ שהם שלשת רבעי אוקיא (כיוון שהאוקיא היתה מחולקת ל-16 ארגינץ כמו שכותב הריב"ש וכמו שמוכח מהרשב"א, הר"ן והמ"מ. הרשב"ן מוכיח חלוקה זאת גם מדברי הרמב"ן עצמו שאינם לפנינו). ולפי דברי הרמב"ן שהאונקיה של קטלוניה זהה לאונקיה של קולוניא, נמצא שמשקל האונקיה הוא 29.23 גרם, משקל הארגינץ הוא 1.827 גרם. אמנם, לא מבואר בדבריו המקור לכך ששמונה גרעיני חרוב שוקלים ארגינץ, והנראה בזה הוא שהרמב"ן שקל בעצמו גרעיני חרוב ומצא שכך משקלם, וכן משמע מלשון הר"ן. עוד אפשר שהרמב"ן הסתמך על משקל החבה של שושלת המוואחידון ששלטה בדרום ספרד שהיה 0.055 גרם, אלא שא"כ צ"ל אחד משניים, או שמה שכתב הרמב"ן שהאונקיה של קטלוניה זהה לאונקיה של קולוניא אינו בדקדוק, כיוון שמשקל האונקיה של קטלוניה יהיה לפי"ז 28.28 גרם שזה כ-3% פחות ממשקל האונקיה של קולוניא שהוא 29.23 גרם, או שמה שכתב הרמב"ן שמשקל הארגינץ הוא שמונה גרעיני חרוב אינו בדקדוק, כיוון ששמונה גרעיני חרוב הם 1.768 גרם שזה כ-3% פחות ממשקל הארגינץ שהוא 1.827 גרם אם האונקיה של קטלוניה זהה לאונקיה של קולוניא, ע"כ דברי הרב אדלר.

א"כ, י"ב ארגינץ שוקלים כ-22-21 גרם, וזה שיעור קטן מידי לכותבת הגסה, שהיא מעט פחות מביצה. ובביאור הענין כתב הרב אלבה לבאר ע"פ שיעור הביצה הקטן של חכמי ספרד הראשונים (יעויין באורך בספרו של הרב אדלר הנ"ל), שהוא כ-44 סמ"ק, ולשיטת הרב אלבה כ-46 סמ"ק. שיעור זה היה נוהג בזמן הקדום, והחזיקו בו גם הרשב"א (עכ"פ כצד אפשרי, ולענ"ד נראה כצד עיקרי, כעדות תלמידו ר' יהושע אבן שועיב בדרשה לפרשת צו) והריטב"א (בהגדה של פסח בשיעור ארבע כוסות - כשתי אוקיות). כך נראה גם לענ"ד מאיך שהחינוך נוקט את השיעורים כדבר ידוע ומפורסם, כלומר המדובר פה על מעין מסורת בדבר.

שיעור ביצה קטנה זו במידות ארגינץ, הוא כ-25 ארגינץ בערך. וצריך לומר שהרחיק החינוך את שיעור הכותבת עד לכחצי ביצה (יעויין לעיל שהרמב"ם כתב שהשיעור קרוב לביצה. והר"ן הראה בסוגיא ההכרח לקרב השיעורים זל"ז, והחמיר עד שני שליש ביצה. והחינוך החמיר יותר). ויבואר בשני פנים ע"פ שיטת הרב אדלר, וע"פ שיטת הרב אלבה.

לשיטת הרב אדלר, שיעור הביצה הוא כ-44 סמ"ק. ולפי שיעור ארגינ"ץ הנ"ל הוא 24-25 ארגינ"ץ. לפי"ז התיר החינוך בדיוק עד חצי ביצה. אע"פ שהמסתבר יותר בסוגית כותבת הגסה הוא להקביל את השיעור לביצה קלופה, ולא לביצה בקליפתה, מ"מ חזינו כבר לארחות חיים לר' אהרן הכהן בהלכות יוה"כ שהקביל זאת לביצה בקליפתה. ואכמ"ל כי אין זה נושא המאמר.

לשיטת הרב אלבה שיעור הביצה הוא 46 סמ"ק, ושיעור ביצה קלופה 41.4 סמ"ק. כלומר 23-24 ארגינ"ץ. וכתב לי עתה הרב אלבה בביאור הענין: "ונראה שכוונתו לשער את הכותבת כנגד שיעור ידוע או חלק של שיעור ידוע, שוודאי אין בו חשש כותבת. מסתבר שמכיון שכתוב בגמרא בכריתות שבכותבת יש שני זיתים שהם לשיטתו 2/3 ביצה, לא יכול היה להתיר לאכול 2/3 ביצה, ולכן אמר שאין חשש רק כשאכל שיעור עגול פחות מזה דהיינו חצי ביצה שהוא לשיטת מי שחישב בפלס 12 ארגינ"ץ ועוד דהיינו בערך 12.5 ארגינ"ץ, עכ"ל.

ולמעשה לנידון הכזית, כתב הרב אלבה: "ואם כן ביצה לפי דרכו 46 סמ"ק וכזית לפי דרכו שהוא שליש ביצה בלי קליפה הוא בערך 13.8 סמ"ק, וכיון שלפי הבנתו מהסוגיה בכריתות ג' זיתים הוא כלשהוא יותר מכביצה, נראה שכזית לשיטתו על פי הסוגיה בכריתות הוא בערך 14 סמ"ק", ע"כ דברי הרב אלבה.

ויש להתבונן, דסו"ס לפי ביאור זה בחינוך, ג' זיתים גדולים יותר מביצה קלופה, אם ביצה קלופה היא כ-41.4 סמ"ק, אז ג' זיתים לפי חשבון הם לכל הפחות 42 סמ"ק. כלומר 14 סמ"ק לזית. אך יש להוסיף לכך הסתייגות גדולה, שגם אם הכוונה באין בית הבליעה מחזיק ב' זיתים, הכוונה קרוב לשלוש, ההפרש בין 41.4 סמ"ק ל-42 סמ"ק הוא כמעט לא מדיד בוודאי במושגים של פעם בענייני הנפח²⁶. גם לדרך זו המינימום המסתבר הוא להעמיד ג' זיתים על כ-45 סמ"ק, כלומר כ-15 סמ"ק לזית.

עכ"פ, החינוך מצטרף לראשונים שנקטו שיעור גדול לכזית ע"פ חשבון בסוגיא ולא ע"פ הזית האמיתי, כמו התוס' ובית מדרשם. החידוש פה הוא שהמדובר בראשון ספרדי שאכן ראה זיתים, ובזה הוא מצטרף רק למאירי בעירובין דף פ: שהשוה כהתוס' את הגמ' בכריתות יד. ויומא פ., וכתב ע"פ החשבון שזית הוא מעט יותר משליש ביצה בלא קליפה²⁷.

²⁶ הרב אלבה הקשה על דברי אלה (באוצר עה) שאם ההפרש משמעותי למה החינוך לא מדקדק בו? וכתב שנראה שבגלל שלדעתו לפי בחינת המציאות ושאלת המקשן הם כמעט אותו דבר לא דקדק בכלשהו היתר. לפי החינוך הגמרא אומרת שבית הבליעה הוא פחות מג' רק מפני שכך מוכח מהמשנה, והגמרא גם אומרת שהוא מחזיק כביצה, אך משמע מהגמרא שלפי המציאות היה נראה לגמרא שזה כמעט אותו דבר.

אך לענ"ד אם נבין כך, אז גופא נפנה את השאלה לחינוך עצמו, מאיפה הביטחון לומר שאין בית הבליעה מחזיק ג' זיתים אך כביצה כן? זה הפרש של חצי סמ"ק! ולעצם נידון כותבת שעוסק בו החינוך, באמת גם הפרש של 3 סמ"ק הוא לא משמעותי. ²⁷ הרב אלבה דחה את דברי אלה בירחון האוצר (גליון עה), זו לשונו: "גם הרוקח והמהרי"ל ראו זיתים ונקטו כזית גדול ולא בינוני שבין זיתי מקומם. ולענ"ד כך היא גם דעת הרשב"א, לפי מה שהראיתי לעיל שדעתו כדעת החינוך בנפח כזית, ומסתבר שזה מה שהיה מקובל לשער בספרד. אמנם הרי"ף הביא את לשון הגמרא ולא פירש דבר, אך אין ללמוד מזה שלדעתו הוא כזית בינוני בספרד. יותר מסתבר שהוא לא אמר דבר כי לא התברר לו דבר. לא כתוב במשנה ובגמרא סתם בינוני אלא האגורי (וכן מובא בספר שבלי הלקט סדר פסח סימן ריב "ומביא זית אגורי"), ובכלל לא ראיתי ראשוני ספרד שמביאים את המשנה הזו, ולכן קשה לומר שראשוני ספרד סמכו על כך שנדע מהו בינוני לפי מראית העין כשהם כלל לא אומרים שהוא בינוני. אם הם היו סבורים שהמציאות היא שלא כדברי התוספות הם היו אומרים זאת. לכל היותר נאמר רק שלא היה ברור להם אם האמת

יא) זן הג'לט

בירחון האוצר נא עמ' שכא זן הרב אלבה בזיתים שגדלו בעבר באזור א"י, ובתוך דבריו מביא מספר של מלומד ערבי בשם שהאבי שחי בסוריה לפני מאה שנה, ותיאר שם מעל עשרים זני זיתים מקומיים. המשובח שבהם נקרא ג'לט שמצוי באיזור אלכסנדרטה (גבול נחלת אשר), וכך כתב שהאבי (בתרגום ר' חי סעדיה באוצר גליון עד):

"הזית הירוק. זית הג'לט. עץ יותר קטן בגובה, והעלים שלו פחות מעלים (אחרים). הפרי שלו גדול. פירותיו בצבע שחור וצורתם מלבנית. הצורה דומה לפרי התמר. אורכו 35 מ"מ ובהיקף שלו 25 מ"מ. הג'לט הוא יקר מכל הסוגים, והכי טוב בתעשית המכל'בוסה (זיתים דפוקים), ולא מוציאים ממנו שמן אלא בצורה נדירה, וקוטפים את פירותיו בתשרי השני לאחר שהוא בשל. לא נמצא הרבה כמוהו. המציאות שלו היא רק 5 אחוז מסך הכל, וזורעים אותו בכמה איזורים: רהוטה, ברג' וואדי עג'ם.

הסורי הוא ברהוטה. מעט מעצים אלו. יש לו פרי קטן. ממוצע האורך 22 מ"מ וממוצע בהיקף 16-17 מ"מ. כאשר מגיע הזמן לקטוף אותו המעטפת שחורה עם נקודות, והעלים שלו יותר רחבים משל סוגים אחרים. לא כ"כ רוצים אותו, והוא מעורב בשמן שלו במסחר.

הזית התופאחי. עצים דומים לעצי הדהן, ואותו דבר העלים שלו, אבל פרותיו יותר גדולים מפרי הדהן ויותר קטנות מ'החבה' של הג'לט (תרגום חבה גרעין כמו גרעין חיטה. ככל הנראה הכוונה לגרגר- כינוי לעצם נפח הפרי), והיא שחורה מבריקה דומה לביצת צפור קטנה. הסוג הזה מעט מוצאים אותו. אחוז השמן בו פחות משאר הסוגים, וטעמו פחות טוב משאר הסוגים".

כדברי התוספות ולכן לא הביאו אותם. ונראה שגם הרמב"ן היה סבור שהוא כזית גדול מזיתים שלנו כי רבותיו של הרמב"ן היו תלמידי בעלי התוספות, ולדעת ר"י הזית הוא בין שליש ביצה לחצי ביצה, והרוקח, שגם הוא מבעלי התוספות, קבע שהוא זית גדול מהזיתים שלנו, ולא מצינו ברמב"ן שחלק עליהם בטענה שהם לא ראו זיתים. אינני אומר שהוא הסכים עמם, אלא שנראה ממה שלא הקשה עליהם מהמציאות שהמציאות לא היתה קושיה על דבריהם. נראה שהראשונים שראו זיתים ובכל זאת העריכו שזית בינוני גדול יותר מהבינוני שהם רואים סברו שאין ללמוד מהבינוני שהם רואים שזה היה הבינוני בארץ ישראל בזמן חז"ל, עכ"ל הרב אלבה.

אך לענ"ד שתיקתם של כל חכמי ספרד לגבי גודל הזית הרי היא כלפרש 'זית בינוני' כפשוטו. בכל הש"ס כולו, דרך ראשוני ספרד מדור הרמב"ן והלאה להתייחס בכובד ראש לשאלות התוס' ולדון בתירוניהם. בנידון הכזית, בכמה מקומות בש"ס התוס' מקשים סתירה עצומה בין הסוגיא בכריתות לבין הסוגיא ביומא, אך בכל המקומות כולם כל ראשוני ספרד פשוט מתעלמים הן מקושייתם והן מתירוצם ומסקנתם לגבי גודל הזית. אם הרמב"ן קיבל את שיטת רבותיו בעלי התוס' כפי דברי הרב אלבה, למה בשום מקום לא הזכירם – לא הוא ולא כל תלמידיו?

המהרי"ל לא חזר בו כשראה זיתים, כי כך קיבל מרבותיו ע"פ סתירת הסוגיא (ולשון אופיינית מצאנו במהרש"ל בחולין לגבי נידונינו ש'קבלה' בידנו מבעלי התוס' שהזית חצי ביצה). לענ"ד לא מסתבר שבספרד שיערו לזית בינוני נפח של 13 סמ"ק, שזהו זית עצום. גם אם נאמר ששיעורו בזית גדול שהיה להם, הרי לעיני כולם זית בינוני הוא כ-5 סמ"ק, ו-8 סמ"ק הוא כבר זית גדול. וגודל הזית הבינוני יחסית לגדלי הזיתים נידון בסעיף הבא.

וראיה לשיעור ראשוני ספרד ופרובנס לכזית יש בפירוש הרלב"ג לתורה, הבאתיו לעיל בראיה ג', שכתב ששיעור בליעה רגילה כדרך אכילת בני אדם הוא כזית. זהו שיעור של 5-10 לכל היותר, כשלענ"ד 8 סמ"ק הוא שיעור נכון לזה, יעויין לעיל באורך.

הרב אלבה רוצה לזהות את תכונת האגורי²⁸ שמוסרים חז"ל – שאוגר שמנו בתוכו בניגוד לזיתים אחרים שפולטים שמנן כאשר יורד עליהם גשם – בתכונת הג'לט לפי דברי שהאבי שנמסק מאוחר כשהוא בשל, ולא חוששים שירד עליו גשם, בניגוד לשאר הזיתים שגשם גורם לירידה באיכות וכמות השמן בפרי ולכן קוטפים אותם קודם לכן. וכן הוא מניח שיש בו הרבה שמן וששמנו טוב. כל זה לא כתוב בדברי שהאבי.

ובאשר לגודלו של הג'לט. הנה גודל כל זני הזיתים הידועים כיום הוא 1-17 סמ"ק (לפי ויקפדיה ועוד מקורות)²⁹. אם נסמן את הבינוני שבין זני הזיתים, החציון הוא 9 סמ"ק. הגדרת החציון היא הגדרת ר' יהודה במשנה בכלים (פרק י"ז משנה ו'), וריו"ס חולק על כך. אך עכ"פ זה ודאי שהאגורי הוא בינוני בגודלו. הם הם דברי המשנה, זית שאמרו לא קטן ולא גדול אלא בינוני זהו אגורי. זה בכלל המידות שנאמרו במידה בינונית. לא המבוקש הוא בינוני באגורי, שכן המשנה לא אמרה "אלא בינוני, באגורי", אלא זית שאינו לא גדול ולא קטן אלא בינוני, הוא הזית האגורי. בדיוק כמו מידת מאור שלא בידי אדם שנמסר במסורת כמידה גסה, אגרוף גדול, וזהו – האגרוף הגדול המדובר – כאגרופו של בן אבטיח. כך נמסר לנו שמידת אכילה וכו' היא בזית, וזית בינוני דוקא, בלי קשר לאגורי. התנא גם מסמן לנו מהו הזית שגודלו אכן בינוני, וזהו הזית האגורי.

איפה פה נכנסת מחלוקתם של ר"י וריו"ס – יש לדון בכך. יכול להיות שהם נחלקו איך חז"ל הגיעו לזית האגורי דוקא. אופן אחר הוא שאחרי שקיבלנו שהבינוני הוא אגורי, איך נסמן את האגורי המסוים לו התכוונו, לר"י החציון – שכן באותו זמן עצמו הוא בדומה לביצים, שטוח הגדלים מתפזר בצורה הגיונית לעקומת פעמון. וריו"ס לא מצריך דיוק שכזה. אך זה

²⁸ כמובן שכל זה הוא בבחינת פרפראות בלבד, ועיקר הדיון צריך להתמקד בראיות ישירות על גודל הזית, ולא על זיהוי המין שמהווה רק אסמכתא לדברים. נכון הדבר גם לגבי הזן הסורי לקמן.

²⁹ פרופ' זהר עמר מציין במאמרו (קובץ אמונת עתיך טבת תשע"ז) את זן המאמוט שראה באי רודוס כזן יוצא דופן בגודלו, וכתב שם שמתוך מדגם של 50 פירות, טווח הנפחים היה 14-20 סמ"ק. טווח זה הוא כמובן טווח קביל בכל זן שהוא, וכשמציינים נפח של זן מסוים הכוונה היא לנפח הבינוני בזן. לפי הנתונים הנ"ל, כשנגדיר את נפח המאמוט הנפח יהיה כ-17 סמ"ק. וזה מתאים לעוד מקורות שכותבים כן.

והנה מקרוב ממש התפרסם קונטרס של הרב אברהם חיים נאה (נכד הגרא"ח נאה), בשם 'ירום כזית הודו', בו מציג זן זיתים הגדל באיטליה אשר גודלו הבינוני הוא 29 סמ"ק, ממש כשיטת הגרא"ח נאה. ואציג את הידוע על זן זה. מדובר בזן בשם 'בלה די סרניולה', הגדל במחוז פוליה בדרום מזרח איטליה ('העקב' של ה'מגף'), על שם העיירה סרניולה. זהו אכן הזן הגדול בעולם והוא מצוי גם בארץ בחנויות (זית גדול מאוד, בד"כ בעל צבע ירוק עז ככרתי). גודלו הבינוני לפי ויקפדיה באיטלקית ועוד כמה מקורות הוא 11-18 גרם. כלומר כזן המאמוט הנ"ל שהציג פרופ' עמר. אמנם בכמה מקורות כתוב כי הפרטים הגדולים עשויים להגיע עד ל-30 גרם, אך אלו הם הפירות הגדולים ביותר בזן, כמו שיש גם קטנים מ-11 גרם (שנשלחים לטחינה עבור שמן), ולא הם שמגדירים את גודלו. אין תיעוד מסחרי או מדעי על יותר מזה. אולם, הרב נאה מציג בקונטרסו פרט השוקל 44 גרם, ואשר גודלו הוא כמעט כשל ביצה בינונית (כונתי לגודל small כמובן). אולם כלך אצל ספר השיאים של גינס וראה אבטיח במשקל 122 ק"ג, וקישוא במשקל 65 ק"ג, עם עוד אי אלו פירות וירקות מופלגים בגודלם, ואשר חלקם גדלו בתנאים טבעיים עם שילוב נדיר של אדמה פוריה וגנטיקת צימוח טובה של הזרעים. אם נרצה להגדיר את גודל הזן, לכל היותר הוא יהיה 17-18 גרם, ועדיין אין זה זית בינוני כי אם זית ענק (ובענין זן בינוני, ולא בינוני בזן ענק (וגם אז 30 זה לא בינוני בזן זה). זית בינוני הוא אגורי – כלשון המשנה, ולא זית בינוני באגורי). הריח היחיד שיש לענ"ד מקונטרסו של הרב נאה, הוא יישוב דברי מהר"י סגל, בתוספת למנהגי מהר"ל בסדר ההגדה אות ל"ג, ז"ל: "ואמרו לפני שכתב הר' שמשון (מדורין) שראה זיתים בירושלם קטן מאוד. ואמר מהר"י סג"ל דאינו כן, כי הוא ראה בעיניו זית גדולה כמעט כשיעור ביצת תרנגולת בינונית משלנו, מסתמא הר' שמשון איירי באותן שרגילין לכוּבשן שהם קטנים מאוד", כפי שעמד על כך הרב נאה בעצמו. עכ"ז, לא נשנה את ההלכה בעבור זה.

חידוש לומר כן, שנחלקו בפרקטיקה גם בזית אגורי ובעדשה מצרית ובשעורה מדברית ורימון וכו'. מצינו רק מחלות בביצה, וגם בגרוגרות (עכ"פ לרמב"ם).

במציאות של 1-17 סמ"ק, בהיות שהעקומה היא רציפה, 13 סמ"ק לא יכול להיחשב כבינוני. להניח בנוסף שפעם העקומה לא היתה רציפה וגם שפעם הזיתים היו גדולים יותר זה כבר יותר מידי הנחות, שלא רק שאין להן ביסוס – אלא הן לא סבירות.

לכן למעשה אין האגורי צריך להיות החציון בין הזנים השונים, אך מ"מ הוא צריך להיות באמצע וקרובים דבריהם להיות שוים. טווח האמצע הסביר הוא 8-10 סמ"ק. ניתן להרחיק עד כדי 7-11 סמ"ק. אך 13 סמ"ק זה כבר זן גדול מאוד. בכל סיווג מסחרי או בוטני, פרי זית מעל 10 גרם כבר מוגדר כזן ענק. 13 זה מהגדולים בעולם ובשום אופן לא בינוני.

כדי להניח שכך היה גם בעבר לא צריך ראייה. אך כדי לומר שבעבר היו זיתים גדולים יותר עד כדי ש-13 סמ"ק, שכיום נחשב גדול מאוד, יחשב (בערך) בינוני, לזה צריך ראיות והוכחות. וזאת לא מצאנו במחקר. כמובן שזה לא מהוה ראיה נגדית, אך כאמור לא צריך ראיה נגדית.

אם היתה מסורת בידניו שהג'לט הוא האגורי, היינו מנסים להתמודד עם המציאות הזו שהוא זן גדול מאוד, ואולי גם נכנסים בדוחק לומר כי בעבר היו זני זיתים גדולים (הרבה) יותר, או לחילופין שהיו זיתים גדולים קצת יותר באזור ה-20 סמ"ק אלא שבטווח של 13-20 לא היו עוד זיתים (דבר יותר רחוק בעיני). אך כיון שזו השערה בעלמא לזהותו כאגורי, להניח כך לענ"ד זה לא סביר בעליל

וראיה זו, ראיה גדולה היא בעיני, דהלא הטבע הוא "הרצון היותר מתמיד של המהוה כל ההיות יתברך" (לשון החזו"א באגרותיו ח"א ל"ה), וכיון שגודל הזיתים הגדולים ביותר בעולם הוא כ-17 סמ"ק, קשה הדבר כגיד לומר שהמכוון במשנה "זית לא קטן ולא גדול אלא בינוני" הכונה לזית גדול יותר. ואמנם זה ברור שישנם זנים שאבדו, וכותבת הגסה עומדת וזועקת על עלבונה (ראה הערה 3 לעיל), אך בלא ביסוס להשערות אלו, זה לא סביר בעליל.

וכתב ע"ז הרב אלבה (האוצר עה): "לענ"ד אין צורך ואין אפשרות מעשית למצוא בינוני בחשובי ממוצע. בזיתים לא שייך לדבר על בינוני מוחלט כי הכל תלוי בכמות הזריעה של אותם זיתים בינונים, לכן אמרו בדוקא איגורי. האיגורי הוא לא רק סימן לבינוני. הוא הזית שעליו דברה התורה באומרה זית שמן, כפי שאמרו בירושלמי ביכורים פרק א הלכה ג "זית שמן זה אגורי רבי אמי בשם רבי יוחנן זה אווריס ומה נקרא שמו איגורי שהוא אוגר שמנו לתוכו", ועליו דבר הבבלי באמרו (סוכה ו ע"א): "ארץ שכל שיעוריה כזיתים". וכך הכוונה גם במה שאמרו שהשעורה מדברית והעדשים מצריות. זהו מין מסויים שיש גדולים ממנו ויש קטנים ממנו", ע"כ דבריו.

ועל כך יש להשיב: הדרשה של זית שמן זה אגורי, היא כמו הרבה דרשות שמציינים משהו שמאוד מתאים לנאמר בתורה. הכוונה היא לזיתים שמפיקים מהם שמן, ואכן המצויין שבהם הוא האגורי. ובאשר לגדר בינוני, לענ"ד בינוני הוא בדוקא, ואין ענין לחלק את הזית משאר השיעורים. בינוני זה בינוני. להגדיר זן ענק כבינוני רק משום שיש זן עוד יותר ענק, זה רחוק מאוד בעיני.

במאמר על שיעור הגריס (האוצר נג) כתב הרב אלבה להעמיד את גודל הגריס הקלקי של נגעים (שניתן במידה גסה) בשיעור המעיל צדקה, שהוא כ-300 מ"מ רבוע. ובאשר לסתירה מצד המציאות שבידינו יש את הפול הדמשקאי שגודלו הוא עד 20*30 מ"מ, כלומר 600 מ"מ רבוע, כתב לבאר (עמ' רנז): "...שעכ"פ הגרוש"י (שיעורו 300 מ"מ) נחשב בין הגדולים, כי גריס של בקיית הפול בינוני קטן מהגרוש"י אם נקח בחשבון גם את אותם [הפולים] הקטנים שאין בני אדם אוכלים אותם, ודבר זה מתיישב עם המשנה שאומרת שגריס הקלקי הוא דבר שנמדד במידה גסה", וכן שם בעמ' רסא "ואף שיש גריסים גדולים משיעורו של המעיל צדקה, לא מצוי פולים רחבים משיעור זה. ולפי דרכינו שגריס הקלקי לא חייב להיות הגדול שבגריסים, מובן שעכ"פ הוא נחשב מידה גסה", ע"כ דברי הרב אלבה³⁰.

והנה לדרך זו, ודאי וודאי שיש להגדיר את זן הג'לט כזית גדול ולא כזית בינוני. ומה שיש גדולים ממנו זה לא משנה מידי, כי עכ"פ הוא מהגדולים ביותר.

פרק ה': ראיות לכזית קטן יותר

בפרק זה אדון בראיות המראות לכאורה כי גודל הזית הוא פחות מרבע ביצה, ואנסה להגיע לדיוק יותר מכוון, לענ"ד כ-8 סמ"ק. ושוב, בד"כ הראיות לפה או לפה הן בבחינת דעת נוטה.

א) תלמיד מהר"ם

בתחילה חשבתי להביא ראיה לגודל הזית מדברי תלמיד מהר"ם שהובא לעיל פרק ג' אות ו', שכן שישית ביצה מביא לזית קטן מ-8.5 סמ"ק. אך הרב עידוא אלבה דחה זאת, שכן הוא מתייחס לקושיה של הראשונים בענין בליעת פסח מצה ומרור המבוססת על ההנחה שכזית הוא חצי ביצה, ועל זה הוא מעיר אני ראיתי בא"י זיתים קטנים שיש 6 זיתים בביצה, כך שלא מסתבר שזית בינוני הוא חצי ביצה, וקושיה מעיקרא ליתא. לשיטתו יתכן שהוא גם 1/3 או רבע ביצה, שהרי בשיעור 1/3 כבר מתורצת הקושיה מג' זיתים של פסח מצה ומרור.

ב) נפח מטלית ג' על ג'

ראיה יפה הביא הרב אליהו בלר (קובץ בית אהרן וישראל קכט) מהגמ' ביבמות דף קג; ת"ש מטלית שיש בו שלש על שלש אע"פ שאין בו כזית כיון שנכנס רובה לבית טהור טמאתהו, היו בה כמה זיתים כיון שנכנס ממנה כזית לבית טהור טמאתהו. ע"כ. אמנם עובי הבדים פעם היה גם יותר, ולכן ניתן לדוגמא את עובי האריג של מעיל חורף מצמר שגברים לובשים: 4-5 מ"מ בד"כ. והנה כדי שיהיה במטלית ג' על ג' נפח של שני זיתים בנפח 27 סמ"ק (לפי שיעור אצבע 2 ס"מ) צריך להיות עוביה 1.5 ס"מ (כשיעור רוחב הזרת...). לשיעור זית של 13 סמ"ק, צריך להיות

³⁰ אולם לענ"ד יש להגדיר אחרת גם את שיעור גריס הקלקי. שאכן במידות שניתנו במידה גסה, הכונה לגס ביותר. ובביאור העובדה שמצינו אולי גריסים גדולים יותר, לא קשה מידי כי חז"ל כיוונו לגריס הגדול שהם הכירו, ולא ניתנה תורה למי שמכיר את כל הגריסים בכל העולם. ובגדר כותבת הגסה, שכאמור לעיל היו תמרים גדולים יותר, הביאור פשוט, שאין השיעור 'תמרה גסה', שאז היינו מסמנים את זן הנקלס, אלא 'כותבת הגסה', כלומר הגסה מבין הכותבות. משא"כ בגריס, שלא אמרנו 'גריס הקלקי הגס', רק המבוקש 'גריס גס', והוא - הגריס הגס - הוא גריס הקלקי. באותו המין ניקח כמובן את הבינוני כמו בכל השיעורים. כותבת הגסה יוצאת דופן בזה שבמין עצמו לוקחים את הגס, ולכן נשתנה שם השיעור ל'כותבת הגסה', בעוד שבגריס אומרים רק גריס הקלקי ולא מזכירים הגס.

עובי הבד 0.72 ס"מ, בד בעובי כזה אולי אינו ראוי ללבישה (מלבד הדוחק בלשון כמה זיתים). אם עובי הבד 5 מ"מ – בד גס מאוד – אם ננקוט שני זיתים בדוקא הגענו ל-9 סמ"ק. ומסתבר שפחות מזה מהלשון כמה זיתים (אם בעובי זה יש שלש זיתים, הגענו ל-6 סמ"ק).

וגם בספר בינת מרדכי לר' מרדכי הס הביא ראיה זו, וכדרכו הרבה בראיות והוכחות יפות לדבריו, ומסיק שגודל הזית הוא 3-6 סמ"ק.

אולם לענ"ד יש לפקפק מעט בראיה זו, שיש כיום בגדים הארוגים מחוטים מאוד עבים, יש ועובי החוט מגיע אף ל-12 מ"מ ואף יותר. אינני מכיר את סוגי הבדים בעבר, אך כדי להוכיח משם משהו, צריך לחקור את הענין יותר לעומק.

(ג) תאנה שיש בה 11 כזיתים

בזית רענן הביא ראיה מהגמ' במסכת מכות דף יט: על אדם שאכל תאנה שיש בה כ-11 כזיתים. שהפריש באותה תאנה תרומה ומעשר, ואכלה, ולוקה על אכילת התרומה והמעשר ראשון הטבול בתרומת מעשר. וכדי ללקות צריך שיהיה לפחות כזית בתרומה ובמעשר, כלומר נשארו לאחר הפרשת הכזית תרומה 10 כזיתים, ועשה אחד מהם מעשר. הרי שבתאנה כולה יש 11 כזיתים.

אם גודל הזית הוא 13 סמ"ק, גודל התאנה הוא 143 סמ"ק! אם גודל הזית הוא 9 סמ"ק, גודל התאנה הוא 99 סמ"ק! אמנם אם גודל הזית הוא כ-5 סמ"ק, גודל התאנה הוא כגודל ביצה בינונית. גדול מאוד לתאנה, אך עדיין אפשרי.

אולם הרב עידוא אלבה דחה ראיה זו, וכתב די"ל שהכונה היא במין תאנה באופן שיש בו לפי הצורך כדי שיהיה בעשירית כזית, ולמעשה הוא בשנים או שלושה תאנים. וכתב שנראה שזו כוונת הראב"ד המובא בשיטמ"ק בב"מ דף מג. ז"ל: "והיאך אפשר למעשר של תאנה אחת שיהא בו שוה פרוטה וקאמר שלוקה עליו. וי"ל שאותה תאנה נמי ממקום חיוב באה שיש לשם טבלים הרבה", כלומר תאנים הרבה. עוד י"ל שלא מדובר פה על תאנה מצויה, שהרי בעוקץ של תאנה אין גם 6 סמ"ק בלבד, אלא מדובר על זה שיכול להתחייב כמה חיובים הנוגעים לתרומה ומעשר באכילה של פרי אחד, ומשכחת לה תאנים גדולות בברכתה של ארץ ישראל. וצדקו דבריו לענ"ד.

(ד) קרצית שיש בה כזית

בספר ארכ"ה מארץ מידה (אין הספר תחת ידי וראיתי דבריו בזית רענן) הביא ראיה מגיטין דף פו: "וקרצית שבעמיר אינה פוסלת במי חטאת. מאי קרצית אמר אביי דידבתא דביני כיפי. מתיב רב דניאל בר רב קטינא כל העופות פוסלין במי חטאת חוץ מן היונה מפני שמוצצת, ואם איתא ניתני חוץ מיונה וקרצית? לא פסיקא ליה, דגדולה לא פסלה וקטנה פסלה, ועד כמה אמר ר' ירמיה ואיתימא ר' אמי עד כזית". והנה אין שום זבוב בעולם, ולא דבור וכיו"ב, שמגיע לנפח של 10 סמ"ק. מה גם שמלשון הגמ' משמע שדבר מצוי הוא. ולצורך כך נצטרך להקטין את הזית לגודל זית מצוי בימינו.

אולם הרב עידוא אלבה דחה ראייה זו דאין דרך למדוד שרץ עוף בנפח אלא מסתכלים על אורכו ורגליו וכנפיו מחשיבים כאילו הם רוחב הזית, וא"כ סגי בכך שיהיה בגודל של זית – גם אם לא בנפחו – ואין ראייה לענייננו. וישרו דבריו בעיני.

(ה) מטבעות הנבללים

עוד ראייה הביא בזית רענן (עמ' קיט) מהירושלמי במעשר שני (פ"ב ה"ג), דז"ל המשנה מעות חולין ומעות מע"ש שנתפזרו, מה שליקט ליקט למע"ש עד שישלים והשאר חולין. אם בלל וחפן לפי חשבון. זה הכלל המתלקטים למע"ש והנבללין לפי חשבון. ואיתא ע"ז בגמ' ירושלמי אמרו רבי יוסי בשם רבי פדייה רבי יונה בשם רבי חזקיה אין בלילה אלא ביין ושמן בלבד. רבי יוחנן אמר עד כזיתים הנבללים. מתניתא פליגא על רבי יוחנן אם בלל וחפן לפי חשבון. פתר לה עד כזיתים. עכ"ל הירושלמי.

ר' חזקיה סובר כי דין בלילה נאמר רק בלח. ר' יוחנן סובר שגם ביבש, ועד חלקים קטנים בגודל של כזיתים. על שיטתו הקשתה הגמ' ממשנתינו, בה מבואר שיש דין בלילה גם במטבעות – כלומר תתכן מציאות, וכנראה מציאות מסתברת, שיש מטבעות גדולות יותר מכזית. ותירצה הגמ' שאליבא דריו"ח צ"ל שהמשנה מדברת על מטבעות עד כזיתים.

והרי אפילו סלע צורי של תורה לפדיון הבן, שמשקלו לפי שיעור הגאונים כ-18 גרם, מטבע גדול מאוד יחסית, לפי משקל הכסף הסגולי שהוא 10.5, נפחו כ-1.7 סמ"ק בלבד. אם כזית הוא 5 סמ"ק, יכול להיות שהיו מטבעות במשקל פי 3 מסלע צורי ועל מטבעות כאלו חילל האדם את המע"ש שלו, אך אפילו לכזית 10 סמ"ק הדבר כבר לא מציאותי.

ע"כ דברי הרב בר כוכבא.

אולם השיב על כך על נכון הרב עידוא אלבה (האוצר נא), שמטבע הכסף הגדול ביותר שנמצא אי פעם הוא פחות מ-30 גרם, כלומר פחות מ-2.8 סמ"ק. וגם אם נעמיד את הזית על 5-6 סמ"ק יישאר הקושי, שאין מטבעות כאלו. ולכן נראה שאין כונת ריו"ח למידת נפח אלא לגודל המטבע. אורכו ורוחבו, שגודלו הוא כגודל זית אך בשום אופן לא נפחו, ודומיא דקרצית לעיל.

ולענ"ד מסתברים דברי הרב אלבה בזה מאוד.

(ו) כמה זיתים בביצה - ירושלמי

בבינת מרדכי (סימן ב' ענף ט') הביא ראייה לזית קטן, ואעתיק לשונו: דאיתא בירושלמי סו"פ שני דחלה (בתוספת ביאור שם), תני רבי לעזריה אמר משום ר' אליעזר, תורמין מן הטהור על הטמא בלח. כיצד, כבש זיתים [בחומץ] בטומאה, והוא מבקש לתורמן בטהרה, מביא משפך שאין בפיו כביצה וממלא אותו זיתים [טהורים כדי לעשותם תרומה על הזיתים הטמאים] ונמצא תורם מן המוקף. [ומקשה הגמ'] למה לי פחות מכביצה, ולא פירורין אינון [כלומר, למה לי שיעור פחות מכביצה שאינו מטמא, ואפילו יביא משפך שיש בפיו כביצה, והזיתים הטהורים שבפיו יטמאו מחמת שנוגעים בחומץ הזיתים הטמאים, עדיין לא יטמאו את הזיתים שנמצאים בגוף המשפך מעליהם כיון שכל זית נידון לעצמו – פירור, ולא מצטרפים לשיעור כביצה?], [ומתרצת הגמ'] שלא לטמאות זיתים הרבה [כלומר שאין ראוי לטמאות זיתים בשיעור כביצה, אע"פ שבאמת לא יטמאו את כל הזיתים שמעליהם בגוף המשפך], ע"כ הירושלמי.

הרי מבואר שבביצה יש "זיתים הרבה".

אולם הרב עידוא אלבה דחה ראייה זו דלא מדובר שם כלל על שיעור כזית, אלא על כמה זיתים שנכבשו והיינו זיתים מצויים קטנים ולכן שפיר שייך לומר בשיעור ביצה זיתים הרבה. וצדקו דבריו לענ"ד.

ז) ראש צפור

עוד ראייה הביא בזית רענן מהגמ' בשחיטת חולין דף ג., "תנו רבנן שחיטת כותי מותרת. במה דברים אמורים כשישראל עומד על גביו, אבל בא ומצאו ששחט חותך כזית ונותן לו, אכלו מותר לאכול משחיטתו ואם לאו אסור לאכול משחיטתו. כיוצא בו מצא בידו דקוריא (מחרוזת) של צפורים קוטע ראשו של אחד מהן ונותן לו, אכלו מותר לאכול משחיטתו ואם לאו אסור", ושואלת הגמ' "ואמאי ליחוש דלמא האי הוא דהוה שחיט שפיר (פי' אותו העוף שראשו נתן לו, ידע בו הכותי שנשחט כדן, אך שאר העופות לא)? אמר רב מנשה במכניסן תחת כנפיו" (כלומר מדובר בצפורים קטנות, שיכול להכניס מחרוזת שלהם תחת כנפי כסותו).

הרי לנו שבראשה של ציפור יכול להימצא בשר (ללא נוצות ועצמות) בשיעור כזית. וזה לא יתכן אלא בזית קטן מאוד.

גם בספר בינת מרדכי עמד על ראייה זו, ואף נחית למעשה לבדוק את נפח ראש הצפור המצויה (דרור), ומצא כי נפח הראש הוא כ-4.5 סמ"ק ללא המקור, ועצם הגולגולת רכה וכנראה ראויה לאכילה באופן שאולי לא חייבים לנכות אותה מהשיעור. ציפורים במחרוזת תחת כנפי כסותו של אדם זה כנראה ציפורי דרור או יונה לכל היותר.

הרב אלבה כתב ע"ז (האוצר עה) שמסתבר שהכותים לא אוכלים ראש שלם שלא נשחט כהלכה גם אם הוא פחות מכזית, כי מובן לאנשים שלראש יש חשיבות. ויש לעיין בכך.

ח) ראש בן יונה

עוד ראיתי שהביאו ראייה מהגמ' בזבחים דף קז: בעי רבא המעלה ראש בן יונה שאין בו כזית והמלח משלימו לכזית האם מתחייב בכך, תיקן. ובן יונה הרי הוא יונה עד תחילת הציהוב ויותר מכן פסול לבן יונה. ואם נפח הזית 10 סמ"ק ומעלה, ראשו של בן יונה לעולם לא יגיע לידי כך בתוספת מעט מלח, והיה ראוי יותר להסתפק על המעלה ראש תור שאין בו כזית והמלח משלימו (וכולי האי ואולי).

הרב עידוא אלבה דחה גם ראייה זו, שלא כתוב כמה מלח – זו שאלה תיאורטית, ואפשר לשים הרבה מלח. ונקט בן יונה שכן הוא מוזכר תחילה בתורה בקרבן יולדת המצוי. מ"מ לענ"ד 13 סמ"ק זה עדיין גדול מדי גם לשאלה תיאורטית.

ט) גיד הנשה

עוד ראייה הביא בבינת מרדכי, מהגמ' בחולין דף צו. במחלוקת רבנן ור' יהודה האם צריך שיעור כזית להתחייב לאוכל את גיד הנשה כולו. שר' יהודה מצריך שיהא בו שיעור כזית, וטעמו משום דאכילה כתיב ביה, ואין אכילה פחותה מכזית. ושואלת הגמ' "ורבנן נמי הכתיב

אכילה. [ומתרחצת] ההיא אכילה דכי אית ביה ארבעה וחמשה זיתים, ואכל אחד, מיחייב". ודייק מלשון הגמ' שהוא דבר המצוי וההווה, משום שלא נקטה הגמ' "טפי מכזית", אלא ארבעה וחמשה כדוגמא מצויה.

והנה אורך גיד הנשה האסור מן התורה הוא כמבואר ברמ"א והנו"כ ביו"ד סימן ק' סעיף א', הוא רוחב ארבע אצבעות בשור הגדול. כלומר כ-8 ס"מ. ועוביו, כפי אשר בירר שם ממנקרים מומחים, הוא 1.5-2 ס"מ (בשור כאמור³¹). כלומר, נפח הגיד האסור מהתורה הוא 14-25 סמ"ק. וראיה זו היא ממש תיובתא לשיעורים הגדולים, ומביאה לנפח זית קטן מאוד. הרב אלבה כתב לי על כך שנראה שהגמ' נוקטת שיעור כזה כשכוונתה לומר כמה זיתים בלי לעשות חשבון, כמו בב"מ דף ל': "אפילו ארבעה וחמישה פעמים – חייב להחזירה, שנאמר השב תשיבם".

ואכן נראה שזו הפלגה מעט. אך אכתי נראה שלכה"פ 3 כזיתים איכא, ולא רק שנים, וזה מביא לגודל זית של 4-8 סמ"ק.

(י) זית כלשהו

ראיה נפלאה הביא בספר זית רענן בשם הרב אריה גלינסקי, מהגמ' בשבת דף צא. דאיתא במשניות לפני זה ששיעור הוצאת שבת באוכלי אדם הינו כגרוגרת, ובזרעוני גינה שיעורו בפחות מכגרוגרת, ופירש הרמב"ם על המשנה "זרעוני גינה הם הזרעים שאינם ראויים לאכילה, כגון זרע הגזר וזרע הלפת וזרע הבצל וכיוצא בהן. המוציא מאחד מאלו קרוב לגרוגרת הרי זה חייב". וכונתו ביארו המפרשים שזרעונים הנאכלים שיעורם כגרוגרת, שאזלינן בתר המצוי וזה אכילתם. אח"כ איתא בדף צ' במשנה "המצניע לזרע ולדוגמא ולרפואה והוציאו בשבת חייב בכלשהו". כלומר, לא אזלינן בתר השיעור הגדול במשניות הקודמות, אלא אפילו בכלשהו מתחייב.

ואיתא בגמ' "א"ר יהודה אמר שמואל מחייב היה ר"מ אף במוציא חטה אחת לזריעה. פשיטא, כלשהו תנן! מהו דתימא של שהוא לאפוקי מגרוגרת ולעולם עד דאיכא כזית, קמ"ל".

וכתב במיוחס לר"ן: "ולעולם עד דאיכא כזית. פי' ואע"ג דכזית לא חשיב לענין שבת עד דאיכא כגרוגרת, מ"מ שיעורא הוא – וכד אחשביה מחייב עליה מיהא. וכיון דאיכא לאוקומי מתניתים בהכין, ש"מ דמתני' לא אזלא לגמרי בתר מחשבה, דאם איתא – הוה ליה לחיובי בכל שהוא. וא"כ קושיא דרב יצחק לא קאי אמתניתין אלא ארב יהודה אבוה". עכ"ל המיוחס לר"ן (תוספת זו קשורה להמשך הגמ' שם, רק הבאתיה שיש בזה תוספת ביאור להו"א של המשנה, דלא אזלינן בתר מחשבתו לגמרי לחייב בזרע אחד ממש כרצונו). וכ"ה ברמב"ן שם בביאור ההו"א של כזית "והלא אין דרך ב"א להוציא פחות מכזית לזריעה, ולשום דבר נמי לא חשיב בכל התורה כולה".

³¹ יש להוסיף כי במאמרו של פרופ' זהר עמר על קרבנות הציבור בביהמ"ק (קובץ מעלין בקודש כ"א) הערה 57 כתב כי הזנים המקומיים של שוורים באזורינו (זבו או דמשקאי) היו קטנים יותר מהזנים כיום באופן ניכר, ובזמן הגמ' לא ראו האמוראים שוורים בגודל טון כשלנו (שבהם רוחב הגיד הוא כ-2 ס"מ ומעט יותר), ואין סיבה להניח שכיוונו לשור בגודל שלא היה קיים עבורם. וא"כ שור הגדול זה לכל היותר 2 ס"מ.

חזינן שעל שיעור כזית כלפי שיעור כגרוגרת ניתן לומר כלשהו. ואם הזית הוא רק מעט פחות מגרוגרת לא ניתן לומר כן כלל³².

ושיעור גרוגרת הוא שליש ביצה, כלומר כ-17-16 סמ"ק, ובהכרח שהזית קטן לכל הפחות בחצי, כלומר כ-8 סמ"ק לכל היותר.

גם בספר בינת מרדכי לר' מרדכי הס בסימן ב' ענף ד' הביא ראיה זו. והוסיף עוד חיזוק משיעור זרעוני גינה שהוא קרוב לגרוגרת כדלעיל. הרי ששיעור הקרוב לגרוגרת אינו כזית כלל וכלל. ויעו' שם עוד ביתר ביאור. וזו ראיה נפלאה.

וכתב הרב אלבה (האוצר עה) להשיב על הדברים: "לענ"ד אין כל קושי להבין שיש סלקא דעתך שאותה רוצים להוציא שלפיה כל שהוא הוא ביטוי לשיעור הכי קטן בנפח שפחות מגרוגרת שעדיין יש לו חשיבות של אוכל. לשיעורים קטנים יותר אין חשיבות של אוכל", עכ"ל.

אך לענ"ד זה אינו, שאם לשיעור אוכלין בעינן אז אפשר לשמוע שנקטו כלשהו על כזית אע"פ שאינו כ"כ קטן מגרוגרת, משום שזהו שיעור האוכלים הקטן ביותר. אך הראשונים ביארו את נקיטת הגמ' שיעור כזית משום שבסממא הוא שיעור חשוב לכל התורה, ולא בהכרח לאוכלים, אולם לאחר תיקון הדברים יש לעיין, שיכול להיות שנקטה הגמ' שיעור כזית כי זהו השיעור הכי קטן של חשיבות מסוימת בכל התורה כולה, ולכן נקרא הדבר כלשהו גם כלפי גרוגרת גם אם אינו קטן ממנה הרבה. ויל"ע.

יא) שיעור אבנים לבית הכסא

איתא במסכת שבת (פא.) "זונין על לבי מדרשא אמר להו רבותי אבנים של בית הכסא שיעורן בכמה אמרו לו כזית כאגוז וכביצה אמר להו וכי טורטני יכניס נמנו וגמרו מלא היד תניא ר' יוסי אומר כזית כאגוז וכביצה ר"ש בריו"ס אומר משום אביו מלא היד". ופרש"י "שלש מכניסין לקינוח ומקנח זו אחר זו, אחת כזית ואחת כאגוז ואחת כביצה. בתחלה מקנח פי (הרעי) [הנקב] בקטנה להסיר הרעי הנדבק שם שהגדולה פוחסת ומלכלך סביבותיו".

וז"ל רבינו פרחיה: "פירוש תחלת הקינוח יהיה בדבר קטן להסיר הלכלוך שבפי הטבעת. ואחריו בגדול ממנו כדי להסיר הטינוף מסביב פי הטבעת. ואחריו בגדול ממנו כדי שאר הטינוף כולו". ודבריו פשוטים.

³² וציין לב"ב דף קנ. גבי שיעור הגיזה החייבת בראשית הגז, שהצדיקה הגמ' לשון כלשהו של חכמים כלפי שיעורו של ר' דוסא בן הרכינס מכיוון שההפרש בין שיעוריהם הוא גדול (פי 5).

ולביצה דף טז: שאמרה הגמ' לגבי שיור פת העירוב שאם שייר ממנו כלשהו סומך עליו, ואמרינן מאי כלשהו כזית. ופרש"י "ולגבי ככר שלם קרי ליה כל שהוא".

ולגמ' בעירובין דף פ. שצריך להגביה את העירוב כלשהו, והכוונה טפח. וכתב הרא"ש (סו"ס ח') "ולחכי קרי בשמעתין הך הגבהה דטפח משהו משום דבעלמא בעינן שלשה".

וכן ציין לביאור הלכה בהל' ציצית (י"ב א' ד"ה אם) שדן בשיעור גרדומי ציצית, וכתב שהוא לכל היותר ב' גודלים מהך דלשיטת רש"י שיעור הציצית ד' גודלים, והגמ' קוראת לגרדומין כלשהו "א"כ ע"כ דלא הוי עכ"פ יותר משני גודלים דזהו לא יקרא בשם שיריים או כל שהוא כיון דהוא רוב השיעור".

והנה בענין גודל האגוז, נראה בכמה מקומות שהוא קטן מגרוגרת. כ"נ במשנה בכלים פ"ג מ"ב "חבית שיעורה בגרוגרות דברי ר' שמעון. ר' יהודה אומר באגוזים. ר' מאיר אומר בזיתים" (יעו' שם בתוי"ט ותפארת ישראל בועז). לפי חשבון ביצה של 52 סמ"ק (ע"פ החשבון המדויק ברמב"ם), גודל הגרוגרת שהינה כשליש ביצה הוא כ-17.3 סמ"ק. לכן אגוז חייב להיות קטן יותר. במאמר של פרופ' זהר עמר (המעין תמוז תש"פ) כתב כי מוסכם לפי כל מסורות הזיהוי והמחקר המדעי שסתם אגוז של חז"ל הוא אגוז מלך, ולפי ממצאים של אגוזים מזמן חז"ל נפח אגוז מלך בינוני הוא בערך 15.5 סמ"ק.

הרב עידוא אלבה הציע במאמרו להעמיד את גדלי גרוגרת-אגוז-זית על 16-14.5-13 סמ"ק. אך לענ"ד אלו גדלים קרובים מידי בשביל חלוקה כזו. לפי"ז גודל האבנים לבית הכסא הוא 13-14.5-45, זה לא פרופורציונלי. גם ההפרש בין 13 ל-14.5 בצורה כדורית הוא כמעט אפסי, המדובר הוא על כדור בקוטר של 2.917 ס"מ לעומת כדור בקוטר של 3.025. ההפרש הוא 0.11 ס"מ. על כך יש להוסיף את העובדה שצורות הזית והאגוז הן שונות. גם אם נגדיל את האגוז ל-15.5 סמ"ק, כפי שנראה במחקר, הקושי עומד בעינו כי קוטר כדור בנפח 15.5 סמ"ק הוא 3.093 ס"מ, כלומר הפרש של 0.176 ס"מ³³. לא שייך להגדיר שתי אבנים כה קרובות לשימושים שונים, ולכן ברור כשמש שגודל הזית קטן יותר באופן משמעותי. גם מבחינה מעשית, חוץ מכבוד הקוראים, לא נראה כי אבן בגודל 13 סמ"ק יכולה לשמש לניקוי פי הטבעת במדויק בלא לפחוס את הרעי. מאידך גודל של 4-5 סמ"ק הוא קטן מידי לאחיזה, ועלול מאוד להתלכלך. גודל של 8 סמ"ק הכי מתאים להגדרה זו לענ"ד.

וכתב לי על זה הרב אלבה:

ונלענ"ד שיותר מסתבר שהפרש בין שיעורים אף גדול מ-1.5 סמ"ק, ולפחות 2.5 סמ"ק מאחר שקשה להניח שצמצמו בשם מידה אחרת בהפרשים קטנים מאוד. לפי ממצאים ככל הנראה אגוז היה בערך 15.5 סמ"ק, ועל כן צ"ל שגרוגרת היא יותר משליש ביצה. אמנם הרמב"ם נוקט שגרוגרת היא שליש ביצה, אך לא מבואר בגמרא ש18 גרוגרות הן 6 ביצים. שיעור י"ח גרוגרות נאמר לגבי עירוב חצרות, בעוד ששיעור 6 ביצים הוא לגבי עירוב תחומין אליבא דריב"ב בלבד, והככר שבעלמא יש בה שתי סעודות לפי ר"ש היא 8 ביצים. ובפשטות הגמרא, רבי יהודה ורבי יוסי ורבי סוברים כרבי שמעון בשיעור הככר. וכן נקטו בפירוש הגאונים לסדר טהרות בפתיחה. והגר"א בסימן תפו כתב ביאור מחודש לגמרא שמבאר את הפלא הגדול בדברי רב חסדא והירושלמי על כך שהחנווני מנכה שליש, וממנו עולה שהמשנה בפאה היא כרבי שמעון והלכה כרבי שמעון בשיעור הככר שהוא 8 ביצים. והטור סי' תט כתב שגם בעירובין נוקטים לפי שיעור 8 ביצים (כלומר שנוקטים כר"ש בשיעור הככר, אבל לא במה שהקל בעירובין לשער בשני שליש כיכר), ולפי זה י"ח גרוגרות הן 8 ביצים. השו"ע בסי' שסו, ג הביא דעה זו כ"א,

³³ ודאי שלא מדובר על אבנים מעוגלות ממש, כוונתי רק להמחיש שבהבחנת נפח בפועל, לא בנתונים ע"ג נייר, מאוד קשה כי הפרשים זעירים בגודל משפיעים הרבה על הנפח. בכל צורה שהיא, 13 ו-15.5 הם שיעורים קרובים מאוד. זה שלאבנים אין צורה מוגדרת, זה רק מוסיף לקושי להבחין בכך.

וכתב המ"ב על פי הב"ח שכך נהגו. ואם 18 גרוגרות הן 8 ביצים, לפי ביצה של 48 סמ"ק יוצא שגרוגרת היא 21.3 סמ"ק.

ולפי זה נוכל לומר שהיחס בין כזית, אגוז וגרוגרת הוא בהפרשים הגיוניים של לכל הפחות 2.5-3 סמ"ק דהיינו שהם 13 (כזית), 15.5-16 (כאגוז), 21 סמ"ק (כגרוגרת). ומכל מקום אפשר בכל זאת לומר כדברי הרמב"ם ששיעור 18 גרוגרות הם שש ביצים ונצטרך לומר שההבדל בין השיעורים 1.5 סמ"ק: 13, 14.5, 16.

אמנם לכאורה באבנים שאינם עגולים ככדור קשה להבחין גם בהפרשי גודל של 2.5 סמ"ק בין מידה למידה, והגמרא מבדילה בין כזית לאגוז לענין אבני בית הכסא, אך נראה לי שלענין זה גם גרוגרת תחשב לכאגוז אלא שנקטו את השיעור הגדול מעט מכזית לומר שיקח גם אבן בינונית הגדולה מעט מכזית, ואין נפק"מ אם היא תהיה בדיוק כאגוז או קצת יותר ממנו דהיינו כגרוגרת.

ע"כ דברי הרב אלבה.

הדוחק בדברים אלו מבואר מאליו, והעיקר לענ"ד כפי שהצעתי.

יב) גודל הזית הסורי

עוד סמך לגודל הזית, הביאו המחברים מהזית הסורי בימינו. שבין זני הזיתים הידועים בארץ בימי קדם, שהם המאליסי הנבאלי והסורי, הסורי הוא הבינוני. בנוסף, תפוקת השמן בו היא הגבוהה ביותר, ויכולה לעלות אף מעל ל-25%, ובחלק מהמקרים להגיע אף לכ-40% שמן, ואין "זית שמן" יותר ממנו.

כמו"כ בספר זית רענן העלה השערה יפה לבאר את מה שאמרו חז"ל שכל הזיתים גשם יורד עליהם ופולטים שמן, והוא אוגר שמנו, ע"פ תכונת הזית הסורי ששומר על אחוז שמן גבוה גם אם יורדים עליו גשמים, משא"כ שאר זיתים שאם יורד עליהם גשם השמן נהפך לחלק מבשר וציפת הפרי, ואיכותו נפגמת. כמו"כ בלחיצה קלה יוצא ממנו שמן רב, בדומה לענבים שהמשקה כנוס בתוכם ("מיפקד פקיד") ולא כתפוחים ושאר פירות.

ואע"פ שבד"כ גודל הזיתים הסוריים הוא 3-4 סמ"ק, מ"מ

אני הכותב ראיתי ומדדתי זיתים מכמה עצי זית פה בקרית הרצוג, והיו שני עצי זית (שזוהו ע"י מכון וולקני כזן סורי) שגודל פירותיהם הגיע אף ל-5-8 סמ"ק (השתדלתי שהתמונה תהיה בגודל טבעי בהדפסה).

וכאשר דיברתי עם מגדלי זיתים לא הופתעו כ"כ מגודל כזה, שעץ מטופל מניב פירות בנפח כ-6 סמ"ק באופן נורמלי ורגיל (ולעץ הגדל בתנאי בעל הוא פחות מצוי). כמו"כ כששאלתי במכון וולקני לפשר הדבר אמרו לי כי אכן יש זן סורי גדול (יש כמה וכמה תתי זן, יעויין בספרו של אסף גור – זני הזית בארץ ישראל). עכ"פ הסברא נותנת לשער ע"פ הגידול האיכותי, כשהעץ גדל בתנאים טובים (לא בהכרח בגידול מבוקר, וכמו שהוכיח העץ המדובר). וידוע שיש עוד אי אילו אופנים להגדיל את הפירות, וכגון פעולות דילול למיניהם, ולא לזה המכוון.

מ"מ אינני רואה בהשערה זו יותר מהשערה בעלמא, שידועים זנים ששמנם משובח יותר מהזית הסורי. ומ"מ לא נמנעתי מלהביא כאן השערה זו ולדון בה.

יג) שיעור בית הבליעה בבליעת דבר שלם

איתא במסכת שחיטת חולין בסוף פרק גיד הנשה, דף קג; לגבי נידון האוכל אבר מן החי, שחיובו באבר שיש בו כזית דוקא: "כי אתא רבין אמר, חלקו (לאבר מן החי) מבחוץ (ואז הכניסו לפה ואכלו) פטור. חלקו מבפנים (בתוך פיו, ובלעו לחצאין), ר' יוחנן אמר חייב וריש לקיש אמר פטור. ר' יוחנן אמר חייב, הרי נהנה גרונו בכזית. וריש לקיש אמר פטור, אכילה במעיו בעינן וליכא".

לרש"י כפי שביארתי לעיל (פרק ד' אות ג'), הנידון בסוגיא הוא צירוף אכילות, דבכל התורה אכילות מצטרפות בכדי אכילת פרס, אך אבר מן החי חידוש הוא ובעינן שיעור כזית באכילה אחת. ריו"ח סובר שהנאת גרון בעינן (הכונה היא לחיך, כלומר לכל מה שמבפנים לשיניים. יעו"ש באחרונים), ולכן אם אכל חצי כזית ובלעו ואח"כ עוד חצי כזית, גם מיד זה אחר זה, נידון הדבר כשתי אכילות ופטור. אך אם הכניס כזית לפה ולעסו, אף אם בולעו לחצאין ולא בבליעה אחת חייב, כיון שנהנה גרונו בכזית בבת אחת.

אולם דעת ר"ל, כפי שמסר רבין, היא שאף חילקו מבפנים חייב, שהמושג אכילה מתייחס להנאת מעיו, פרש"י "כשהוא יורד לתוך מעיו צריך שיהא בו שיעור אכילה (כזית)", כלומר המושג אכילה מתייחס למעשה הבליעה, וכדי שיתחייב צריך לבלוע כזית אבר מן החי בבת אחת.

לתוס' הנידון הוא בשם 'אבר', דלשיטתם אין חייב אלא על אבר שלם כברייתו, מתי נחשב שאוכל את האבר להתחייב עליו. ריו"ח סובר שאכילת גרונו בעינן, ודי בזה שמכניס את האבר שלם לפיו, ואע"פ שאח"כ לועסו, חייב. ור"ל ס"ל אכילת מעיו בעינן, ולא מתחייב אלא באופן שבולע את האיבר בשלימותו בלא לעיסה.

ושואלת הגמ' על שיטתו של ריש לקיש: "אלא לרבי שמעון בן לקיש היכי משכחת לה דמחייב? אמר רב כהנא בגרומיתא זעירתא (פרש"י: עצם קטן שעל כף הירך שיש בו משהו בשר, וגיד ועצם משלימו לכזית, ואין אדם לועסו אלא בולעו)".

והנה לתוס' השאלה מובנת, דאין שייך להתחייב לר"ל אלא בבולע אבר שלם בלא לעיסה, ודרך העולם ללעוס מאכל ולא לבולעו כמות שהוא (ואע"פ שיכול שפיר להתחייב גם על כליה שלימה של

תרנגולת למשל שיש בה שיעור כזית, או על כנף של צפור וכד', מ"מ לא אוכלים כך, והדרינן אחר חיוב בדרך אכילה). ועונה הגמ' בעצם קטנה, כלומר, בעצם קטנה שיש בה שיעור כזית ודרך אכילתה היא בבליעה בלא לעיסה (גם רש"י וגם הערוך הדגישו פרט זה, שהדרך לבלוע עצם זו).

אולם לרש"י אין מובן לשאלה, דשפיר יש לחייב באופן שלועס אבר מן החי ובולע כזית ממנו בבת אחת? ובביאור השאלהפירש רש"י: "היכי משכחת לה דמיחייב בכזית, הא א"א ללעוס אכילה [לבולעה. שיטמ"ק] כולה יחד". ונראה שהבין השאלה על כזית מצומצם דוקא, היאך שייך שיתחייב כשמכניס כזית אבר מן החי לפה, הרי בדרך אכילה לאחר שלועס, גם אחרי שבולע נשארות לו שאריות קטנות בפה (כן נראה לבאר ע"פ רגמ"ה, שכתב בביאור השאלה: "היכי משכחת לה בשום בר נש שאוכל כשיעור איסורא בבת אחת, והא א"א שיבלענו יחד שלא יוותר בפיו קצת והדר בולע בפעם אחרת"). אך מצד איבר שלם לא אתינן, דלרש"י שפיר מתחייב על כזית מן האבר אף לר"ל ובלבד שיבלע כזית בפעם אחת.

עכ"פ, הרי לפנינו בתירוץ הגמ', אדם המתחייב על אכילת אבר מן החי בבליעת עצם קטנה בשיעור כזית. ושלח לי הרב אלבה בשם רופא גסטרו (שזו מומחיותו) שאדם לא יכול לבלוע 8 סמ"ק של אוכל קשה לא לעוס. 5 סמ"ק אפשרי, ובין 5 ל-8 זה ספק.

ואע"פ שלעצם שיטת רש"י אין צריך לבלוע הכזית כשהוא לא לעוס, מ"מ למעשה כך מעמיד את תירוץ הגמ'. [בזיהוי העצם עליה מדבר רש"י, "עצם קטן שעל כף הירך שיש בו משהו בשר, וגיד ועצם משלימו לכזית", כנראה כונתו לעצם הקטנה שבקצה הערוסה (בלשון המנקרים האשכנזים קצ'קע, בלשון הקצבים אווזית), שהיא כף הירך כידוע. זוהי אכן עצם חלקה ששייך לבולעה שלימה, עכ"פ בצאן ואולי גם בעגלים צעירים].

א"כ לפי ביאור רש"י והתוס' בסוגיה, יוצא בהכרח שהזית קטן מ-8 סמ"ק, מכיון שעצם בנפח 8 סמ"ק ומעלה א"א לבלוע בשום פנים. גם אם חלק ניכר מהנפח של 8 סמ"ק זה בשר או שומן, שלא כדברי רש"י, הדבר קשה מאוד מאוד אם בכלל אפשרי (יעויין למשל בספר כזית השלם בתמונת הענב הגדול או התות הקטן, שנפחם כ-7.5 סמ"ק, שלא שייך לבולעם שלמים).

ממשמעות רש"י והערוך והתוס' שכך היא דרך אכילת אותה העצם, לבולעה שלימה, מסתבר להקטין את הזית באופן ניכר מ-8 סמ"ק, כי לא מסתבר שאנשים נהגו לבלוע דבר שמכאיב בגרון מחמת גודל, לאיזור ה-4-5 סמ"ק לכל היותר.

אלא שהרמב"ם למד את הסוגיא באופן אחר לגמרי. בפרק ה' ממאכלות אסורות פסק הרמב"ם שחייב גם על חצי איבר, אולם מתנה זאת שלא יהיה זה רק גיד או עצם בלא בשר. אך כל עוד דבוק על הגיד או העצם אפילו בשר כלשהו מבריייתו הראשונה, הרי"ז נידון באיסור אבר מן החי ומצטרפים הגידים והעצמות לשיעור כזית לחיוב.

לאחר מכן פוסק בהלכה ד': "חלקו לאבר זה ואכלו מעט מעט, אם יש במה שאכל כזית בשר חייב ואם לאו פטור. לקח כזית מן האבר כברייתו בשר וגידים ועצמות ואכלו אף על פי שנחלק בפיו בפנים קודם שיבלענו חייב". זהו חילקו מבפנים לשיטתו, וא"כ שיטת ר"ל לביאורו היא שאם נחלקו העצם והבשר בפיו שוב אין העצם מצטרפת לשיעור כזית לחיוב. על זה שאלה הגמ' היכי משכחת לה דמחייב לר"ל, שלפי ר"ל אכילת מעיו בעינן, וא"כ לעולם לא שייך להתחייב באיסור אבר מן החי על גידים ועצמות, כיון שכשלועס את מה שמכניס לפיו הרי נפרד הבשר מן העצם, ובכה"ג שוב פקע איסור אבר מן החי מהעצם? ומתרצת הגמ' בגרמיתא

זעירתא, כלומר באופן שהכניס לפיו חתיכה קטנה של עצם (שיש עליה משהו בשר) שיכול לבולעה כמות שהיא בלא לעיסה.

אולם אין העצם צריכה להיות בשיעור כזית, ושפיר אפשר שבולע כמה עצמות כאלו אחת אחרי השניה עד לשיעור כזית ואכילות מצטרפות הן לריו"ח והן לר"ל (בכדי אכילת פרס, או לשיטת הצפנת פענח על הרמב"ם במקום שאף שלא בכדי אכילת פרס), ואין לשיטתו כל ראייה לגודל הכזית. וכפי שמורות הראיות עד כה, אכן לא נראה להקטין את הזית ל-4-5 סמ"ק כפי שצריך לכאן לביאור רש"י והתוס'.

פרק ו': הסוברים שהזית חצי ביצה

(א) סתירת הסוגיות שהעמידו התוס'

הסוברים שהזית חצי ביצה הם התוס'. שאיתא במשנה בעירובין (פב:) מחלוקת התנאים גבי שיעור שתי סעודות פת העירוב, שיטת ר"מ כשיעור שתי סעודות של יום חול, ר"י סובר שתי סעודות שבת, ריו"ח בן ברוקא אומר ששיעור שתי סעודות הוא ככר של 6 ביצים, ור"ש אומר שני שליש מככר של 8 ביצים (כלומר 5.33 ביצים). ואיתא בבריתא שחצי חצי חצי של ככר (שמינית) הוא שיעור טומאת אוכלין. וכתבו שם התוס' (ד"ה וחצי) דאכולהו תנאי קאי, דלריב"ב שמינית משש ביצים, כלומר 0.75 ביצה מטמאה טומאת אוכלין, ולר"ש הוא שמינית משמונה ביצים, כלומר ביצה. והא דאמר בכל דוכתא כביצה לטמא טומאת אוכלין היינו כר"ש. ומסתימת התלמוד בזה משמע דהלכה כר"ש.

ובדף פ: איתא דשיעור פת העירוב הוא 18 גרוגרות. א"כ לריב"ב 18 גרוגרות הן 6 ביצים, כלומר הגרוגרת שליש ביצה. ולר"ש 18 גרוגרות הן 5.33 ביצים, כלומר הגרוגרת 0.3 ביצה.

ואיתא בשבת (צא.) דגרוגרת גדולה מזית. ולפי"ז הקשה ר"ת (ביומא פ.) היכי אמרינן ביומא שאין בית הבליעה מחזיק יותר מביצת תרנגולת, ובכריתות (יד.) אמרינן אין בית הבליעה מחזיק יותר משני זיתים – הרי לפי הנ"ל אליבא דר"ש בביצה יש יותר משלוש גרוגרות שהן ודאי יותר מג' זיתים!

(ב) מחלוקת ר"ת ור"י ביישוב הסתירה

ותירץ ר"ת ששיעור ח"י גרוגרות דעירוב הוא בגרוגרות בלא הגרעינים, שנמעכות ונדרסות טפי ונוחות להשימם בבית הבליעה, ושקולה ביצה ל-3.33 גרוגרות. אך זיתים קשים ועגולים ואינם נדחקים בביתה הבליעה, ולכן הוי שיעור שני זיתים כשיעור 3 גרוגרות ועוד שהן ביצה (ולפי"ז הזית פחות מ-0.3 ביצה).

ודחאו ר"י, חדא דבכריתות לא מיירי בזיתים כי אם בבשר בשיעור שני זיתים, ולא שייך בזה קשים ועגולים. ועוד דבמציאות בגרוגרות אין גרעינים, דגרוגרת היא תאנה דרוסה!

ולכן תירץ ר"י, דמשיעור טומאת אוכלין אין הכרח שהלכה כר"ש בעירוב, דשפיר י"ל דהבריתא הנ"ל דחצי חצי חציה לטומאת אוכלין לא קאי אלא אריב"ב ור"ש שדיברו על ככר במפורש, ור"מ ור"י גם ס"ל דשיעור טומאת אוכלין כביצה, אך ככר אפשר שגדול הוא מ-9 ביצים, ושתי גרוגרות גדולות מביצה, וזית שקטן מגרוגרת שפיר הוי חצי ביצה.

א"כ נחזי אנן, באותו מטבע שדחה ר"י לר"ת, יש לכאן להעיר ולהשיב על דבריו ז"ל, שבמציאות הזית אינו כחצי ביצה כלל. ואין זו גריעותא במעלתו לומר שלא ראה זית מימיו ובא לכלל טעות, כמו שאין זו גריעותא מה שאמר ר"י שר"ת לא ראה גרוגרת מימיו ובא לכלל טעות. ואכן באירופה לא גדלים זיתים מלבד במדינות השוכנות לחופי הים התיכון, כספרד ואיטליה, ולכל היותר דרום צרפת (פרובנס). ובתוס' בעירובין דף יח: ד"ה מרורין ופסחים דף לו. ד"ה מה כתבו שאין הזית מר רק עצו מר. וראה בראבי"ה (שבהל' פסח סי' תקכ"ה כתב שהזית חצי ביצה) סו"ס ק"ז, ז"ל: "וכל היכא שצריך כזית יאכל בהרויחא לפי שאין אנו בקיאים בשיעור כזית...".

אח"ז ראיתי ספר בינת מרדכי לר' מרדכי הס, והאריך שם בטוטו"ד בביאור שיעור כזית, והעיר הערה נפלאה בעצם שיטת ר"י, דלהנ"ל יוצא שלמסקנה אינו פוסק כר"ש וסובר שבשתי סעודות יש יותר בט' ביצים. ואילו לפנינו בתוס' במקום אחר סובר ר"י להדיא כשיטת ר"ש, בשבת דף עו: ד"ה חלב, שכותב שם ר"י דבקב יש ט' סעודות, וקב הוא כ"ד ביצים. הרי ששיעור שתי סעודות הוא 5.3 ביצים, וכר"ש. וא"כ גופא בשיטת ר"י אין זה ברור מה באמת סובר.

פרק ז': דברי מרן השו"ע

(א) דברי מרן בהלכות פסח

סוף דבר, נשאר לנו לברר למה אכן מרן השו"ע, שודאי ראה זיתים, פסק בהלכות פסח בשתיקה שי"א שהזית חצי ביצה. והנה קושיא חמורה היא, והקרוב אלי, הוא מש"כ בסוף ספר מדות ושעורי תורה, בהקדם עוד שתי תמיהות, למה מרן השו"ע הביא בב"י רק את הכתב האשכנזי, שודאי סתר לס"ת במקומו ולתפילין שהתעטר בהן הוא עצמו, ולמה פסק בצאה"כ כר"ת – אע"פ שודאי מכחיש את המציאות של שלשה כוכבים (ואביא כאן מה ששמעתי ממו"ר הרב אריאב עוזר, שפשוט וברור שמרן מעולם לא הוציא שבת כר"ת, ולו מצד הסיבה הפשוטה שבזמנם לא היה שעון [האמת שהיה שעון מים שיחסיט הינו מדויק, אך אכתי הדברים נכונים]), והיאך ידע מתי עבר כדי הילוך ד' מילין מהשקיעה? אלא ודאי מיד כשראה שלשה כוכבים עשה מלאכה, כנהוג בכל תפוצות ישראל. ומה שהביא לר"ת לחדש זה, הוא שבצרפת אכן השקיעה מתארכת מאוד, וככל שנוודדים צפונה מתארכת יותר ויותר, ובמקומו של ר"ת יכול לעבור פרק זמן של כ-55 דקות מהשקיעה ועד יציאת שלשה כוכבים בינוניים, ו-55 דקות וד' מילין הם כבר שיעורים קרובים. ע"כ. והמחברים בדורינו האריכו הרבה בביאור שיטת ר"ת ושאר הראשונים בכמה דרכים).

וז"ל הרב בניש: "ונראה שהיא דרכו של מרן המחבר בשו"ע, שבמקום שנתפרשה דעה מסויימת בראשונים ללא חולק (מפורש. מ"י), להעתיק זאת סתמא אף שהמנהג המקובל במקומו

לא היה כך, וזאת משום שלא מצא דעה נגדית המפרשת את המנהג³⁴. דוגמא לדבר ניתן להביא מדיני צורת האותיות בסת"ם (או"ח סי' לב) שהעתיקם מספר ברוך שאמר לאחד הראשונים, היחיד שמפרש את צורתם, למרות שהכתב הנהוג בין הספרדים היה שונה. וכך מדין בין השמשות שכתב בכל מקום בשו"ע כר"ת, משום שזו הדעה סתמא בראשונים, ולא מצא מפורש בדברי הראשונים כשיטת הגאונים, למרות שמסתבר שהרי"ף והרמב"ם סוברים כגאונים, ומסתבר שכך נהגו בא"י בכל הדורות. וכן כתב החיד"א במחזיק ברכה, קונטרס אחרון, או"ח סי' רסא וז"ל: ואולי דגם מרן ידע דמנהג העולם דלא כר"ת, ולרוב קדושתו בהיות הדבר נוגע לגופי תורה לא רצה לומר סוגיא דעלמא היכי אזלא ופסק כר"ת". והמחבר לא בא לשלול את המנהג הקיים, אלא העתיק את הדעה המפורשת בראשונים ללא חולק כדעה שניה. וכפי שמעתיק לעיתים דעה שניה בלשון יש אומרים. דברים דומים כתב בספר שבח פסח (מצה ח', לרי"ש הכהן בעל הזרע אמת) "ואפשר דהטעם דכתב מרן בסי' תפ"ו בשם 'יש אומרים', לפי שלבו ראה שאינו מוסכם מרוב הפוסקים, ולא כתב זה אלא להודיע דטוב לחוש גם לדעה זו לחומרא בעלמא לכתחילה", עכ"ל הרב בניש.

(ב) דברי מרן בשאר מקומות

ואכן המתבונן יראה כי בהלכות ברכת המזון לא ראה כל צורך לבאר, ופסק בפשטות (קפ"ד ו'): שיעור אכילה לברך עליה ברכת המזון בכזית". וכן בהל' זימון (קצ"ו ד') "אין מזמנין על מי שאכל פחות מכזית". ואין מפורש יותר מן השתיקה. כמו כן ראיתי מי שכתב שלכן הביא את דעת התוס' בשם י"א כי אין זה ברור ומוסכם, ומה שלא הביא דעה אחרת אינה טענה, וכי מה היה עליו לכתוב "י"א שזית הוא זית וי"א שהוא כחצי ביצה"?

גם בהלכות עירובין, לענין שיעור פת העירוב (שס"ח ג') פסק כשלושת עמודי ההוראה שי"ח גרוגרות הן כשש ביצים, ובי"א הביא שהם כח' ביצים. ובסימן ת"ט סעיף ז' כלל לא הביא שיטה אחרת מלבד ו' ביצים (ולפי"ז בהכרח הזית פחות משליש ביצה).

וכן בהל' יוה"כ (תרי"ב סעיף ד') כתב ששיעור אכילת פרס י"א ארבע ביצים וי"א שלש ביצים. אלא שבסימן תרי"ח סעיף ז' כתב למעשה להמתין כדי אכילת ד' ביצים. ושם הוא לחומרא בדאורייתא. אך מנגד הרי לשו"ע גם ברכה לבטלה דאורייתא היא, ואעפ"כ פסק שמברך על עירוב לרבים בשיעור של ו' ביצים [ואף בי"א לא הביא את אלא את השיטה שכתב הטור להניח ח' ביצים, וגם זה ברכה לבטלה לר"י שמעמיד את הזית על חצי ביצה, שלדבריו שיעור העירוב הוא יותר מט' ביצים, וכדכתב התורא"ש בעירובין (פג. סד"ה וחצי חציה). ועמד על כל זה בזית רענן].

³⁴ ראה כעין זה בבית יוסף או"ח סי' קנ"ט סעיף י"א גבי כונה בנטילה לאכילה ז"ל: "...וכן נראה שהוא דעת כל הפוסקים שלא הצריכו כוונה כלל. אבל הרשב"א כתב בתורת הבית ולענין כוונת נטילה מסתברא דבעינן כוונה לנטילה המכשרת לאכילה וכו' ולענין הלכה אע"פ שהפוסקים לא הצריכו כוונה כלל לחולין לא כוונת נותן ולא כוונת נוטל, מכל מקום כיון שלא כתבו כן בפירוש שאינו צריך כוונה כלל נקטינן כדברי הרשב"א". ופתח הבנה בענין זה, תמצא בהקדמה המפליאה קדמת העמק, במה שהאריך לבאר הוראת התורה בבחינת לוי ויהודה.

וביאור הענין נראה, שבאמת לא חש לשיטת התוס' אף לא בדאורייתא, וזה מה שפסק בהלכות עירובין לברך על שיעור ג' ביצים. ומה שביזה"כ פסק למעשה לחוש שהפרס ד' ביצים, אין זה מחמת שיטת התוס', אלא גם רש"י בכל מקום פוסק כן, וכן סתם הטור במקום. ולכן למעשה חשש לזה מרן למעשה בדאורייתא.

רק בהלכות פסח, הביא כדברי השבח פסח לאכול כזית מצה בשיעור התוס' – חצי ביצה – על דרך מהיות טוב לכתחילה, שהוא דבר שקל לעשותו, וכל פוסקי אשכנז האחרונים חששו לזה, וכתבו בהלכות פסח לאכול בשיעור זה. ולכן הביאם בתורת יש אומרים. אך לענין ברכה אחרונה כתב רק כזית, ואע"פ שידע שלהתוס' שיעור אכילה גדול מזית, מ"מ לא חש לזה משורת הדין ושפיר יש לברך על כך ברכה אחרונה ולא לחוש לספק ברכות כדפסק בעירובין. ובצירוף הנ"ל בשם הרב בניש, הדברים מתישבים על הלב³⁵.

(ואין כונתי שהשו"ע ראה את דברי התוס' כבנויים על טעות מסוימת ואעפ"כ הביאם. רק שודאי אחז שהעיקר לא כדבריהם, אלא שלא כ"כ פשוט להכריע כן להדיא, מסיבות שיבוארו בפרק הבא על דברי האחרונים).

פרק ח': דעת האחרונים

אלא דנשאר לברר, שהנה תירוץ זה מספיק לכל היותר למרן השו"ע שכן דרכו בפסק ההלכה שלא לסתור דברי הראשונים ולהקשות עליהם אם לא ע"י ראשון מפורש שכתב אחרת, אך מה נעשה לכל האחרונים שהחרו החזיקו אחריו אף בארצות המזרח לומר שהזית כחצי (או כשליש) ביצה?

ואפשר להבין זאת ע"פ דברי הרשב"ץ ביבין שמועה (י"ד י') בענין שיעור חלה, ז"ל: "ואני תמה מהמודדים בביצים שלנו לפי שאין כל המקומות שוין בביצים, שיש מקומות שביצי התרנגולת גסות כארצות אדום ויש מקומות שהביצים דקות כארצות ישמעאל, ויש ביצה גדולה מביצה וכו' על כן היותר טוב לשער זה באצבעות, ונלמוד זה משיעור רביעית של תורה שהוא אצבעים על אצבעים ברום אצבעים וחצי אצבע וחומש אצבע".

³⁵ כן אמר לי גם מו"ר הגרע"ק, ותוכן דבריו שמרן פתח כל סוגיא והראה המקורות והדעות, ולבסוף כתב הפסק המיוסד על דברי הראשונים בסוגיא. וגם אם יש דיוק מראשון בסוגיא אחרת, ואף פסק כוותיה לשם, לא יחוש לסתירה בדברים (ולכן דוקא בהל' פסח הביא את שיטת התוס' בשם י"א, שכל ראשוני אשכנז דנו בדבריהם בהל' פסח בצורת אכילת הכורך). ואכן באופן שיש סתירות יש שתי גישות היאך לנהוג: גישה אחת להיות צמודים לשו"ע וליישב את הסתירה כדי שלא לעשות מחלוקת בין הפוסקים שהביא כאן ושם. ולפעמים זה מתיישב, אך לפעמים מגיעים לדברים מוזרים. והגישה השניה שאכן אומרים שיש כאן סתירה ומחליטים לפסוק כצד אחד או להחמיר מספק, וזה תפקיד שלנו לא של מרן (אולם אם הביא מח' בב"י, ובשו"ע בסימן אחד כתב כך ובסימן אחר כתב אחרת, בזה בודאי שצ"ל שיש לו איזו כונה בזה או שחזר בו). ע"כ דבריו.

ובאופן כללי נראה כי לא מצוי בב"י שמביא ראשונים שלא דיברו להדיא בסוגיא, אע"פ שמגוף דבריהם יש להקיש הרבה לסוגיא בה עוסק ואף הזכירה. ואין כונתי שהב"י רק ליקט מאשר לפניו ח"ו, אלא שזו הדרך בה נקט בכתיבת ספרו הגדול לפסוק ע"פ דברי הראשונים בסוגיא. ויעויין ביד מלאכי כללים רבים בטור וב"י ושו"ע המורים על עניינים מעין אלו.

בגוף דבריו יש לדון³⁶, אך לענייננו יש פה פתח גדול להבנת הענין, שבעוד שכשהגיע ספר בית יוסף לארצות המזרח, מיד נכחו לראות כי אין הכתב שהביא מברוך שאמר זהה לשלהם, ומסורתם גברה – שכן לא יפסלו את כל הסת"ם³⁷ (שאין מסורת כמסורת התורה, ואפי' כנגד הגמ'³⁸). וכן

³⁶ ולו רק מצד העובדה שגם אצבעות האנשים משתנות ממקום למקום, שבקרב עמי המזרח ובפרט אזור סין, נחשב אני לגבוה, אך בקרב העמים הצפוניים באירופה, נמוך אני מרוב הנשים, ולדוגמא שוודיה – בה ממוצע גובה הנשים הוא 1.8 מטרים. והאצבעות בהתאם. כמו"כ הדבר עולה בקנה אחד עם מש"כ הרב יצחק יוסף בהסכמתו להידורי המידות, בשם הרב יוסף זליכה "שמדד אלפי גודלים ובכולם ראה שהאגודל של האשכנזים גדול יותר". ולכאן זה דלא כהגאונים הנ"ל [ולביאור הענין בטוב, ראה בביאור שיטתו בקונטרס לבירור שיעור האצבע].

³⁷ עיין בספר מסורת האותיות לר' מרדכי הס שהאריך להראות כי הכתב האשכנזי עד לפני מלחמת העולם השנייה היה שונה בפרטים רבים ממקום למקום, ובאופן כללי יותר דומה לכתב הספרדי. ואין הכרע בשו"ע, שגם לאשכנזים דעת ר"א מזונושהיים בתיקון תפילין שהמ"ם נו"ן וא"ו, ובעבר היו עושים מושב לשי"ן כספרדים ויכול להיפסק לעי"ן וא"ו, וכן היו מקומות שנהגו בצד"י עם יו"ד הפוכה גם באשכנז.

ובאמת שרוב דברי האלפא ביתא לא סותרים כלל לכתב הספרדי, רק שרגילים ללומדו ע"פ הבנתנו ולתרגמו לכתב האשכנזי הנהוג היום שבאמת שונה טובא מהספרדי, אך אין זו באמת כונת הדברים כניכר לכל מעיין באמת, והכל מרועה אחד ניתן. אך עכ"פ ודאי שישנם חילוקים בין הב"ש לנהוג בכתב ועליש. ונושא זה ראוי הוא למאמר בפני עצמו.

³⁸ "ובכל אתר דהמסורה פליגא על הגמ' בתר המסורה אזלינן", לשון המנחת שי בפר' לך לך גבי הא דלפי מסורתנו כדרלעומר מילה אחת היא, בעוד שבגמ' בשחיטת חולין דף סה. מוכח ששתי תבות הן, כדר לעומר. ועיין בגליון הש"ס בשבת דף נה: שמנה מקומות רבים שהתלמוד וחז"ל פליגי על מסורתנו (יש להעיר שלא ציין לדרלעומר הנ"ל, ואולי נקט כהר"ן ועוד ראשונים שהוציאו מגמ' זו דין דשם שלפי הענין יכול להחלק לשנים שנחלק באותה שיטה אינו פוסל, הביאם בית יוסף בהלכ' גיטין). ובספר משפחת סופרים (לר' שמואל רוזנפלד, וילנא תרמ"ג) מנה תתקפ"א שינויים בין מסורתנו בכתבי הקדש לדברי חז"ל, מהם תקנ"ו בתורה [אולם, חשוב להדגיש, שאין באמת מסורת אחידה בנוסח התורה והנ"ך. הנוסח המקובל בידינו בתורה כיום הוא פרי יצירת הרמ"ה ז"ל בספרו מסורת סייג לתורה, שבירר נוסח זה מכתבי יד רבים שהיו לפניו, כמתואר בהקדמתו. מעוררת התפעלות היא העובדה שהנוסח שעלה בידו, שונה מהנוסח המקובל בידי התימנים (שהוא אכן נוסח הנמסר במסורת רציפה) רק בשלושה עשר מקומות (חלקם בהכרעת הרמ"ה, ובחלקם שלא הכריע ונתקבלה הכרעת האור תורה), ואף לא אחד משנה משמעות (למעט, אולי, פצוץ דכא. ובשינוי 'ויהי'-'ויהי' סו"ס הכונה גם בנוסח דידן לרבים)! בנ"ך הנוסח המקובל הוא ע"פ מקראות גדולות דפוס ונציא עם הגהות המנחת שי (האמת היא שחלקם הקטן...), אולם לעומתו יש בידינו את כתר ארם צובא המהולל, אשר ערכו לא יסולא בפז, וכפי שכתב הרב מרדכי ברויאר: "כי רק הסופר של כ"י זה לבדו כתב וניקד ומיסר באותה מידה של שלמות, שבשר ודם יכול להגיע אליה. כ"י זה הוא טופס מופת של המקרא... אין בידינו להוכיח שנכתב ע"י אהרן בן אשר, אף אין לנו ראיות לכך שהרמב"ם עיין בכתב יד זה, אך אין ספק שהיה זה מגדולי החכמים שבתחום המסורה – ואולי הגדול שבהם. שהרי טופס המקרא והמסורה שיצא מתחת ידיו הוא כמעט מושלם, ושלמות כגון זו היא כמעט למעלה מכח אנוש. משום כך שאלת זהותו של אותו חכם היא בעלת חשיבות משנית בלבד; היא יכולה לעניין חוקרי היסטוריה; אך אין לה כל משמעות לגבי עצם חשיבותו של כתר ארם צובא. כי לא מסרנו של כה"י מעיד על כתב ידו, אלא כה"י מעיד על טיב מסרנו. אם שם בן אשר נקרא על כ"י זה – שבח הוא לבן אשר, ואם יצא מתחת ידו של אחר, הרי הוא הנשכר וכה"י איננו נפסד".

אמנם, דעת הרשב"א (במיוחסות סי' רלב) שהיכא שהתלמוד הביא פסוק לענין לימוד הלכה, אזלינן בתר נוסח התלמוד, הביאו המאירי בקרית ספר (מאמר שני חלק שלישי) "שכל מה שבא בתלמוד בדרך עיקר ושיוצא לנו ממנו איזה פסק בדבר הלכה סומכים על דברי רבותינו וכו' וכל שבא דרך מדרש אגדה סומכים על ספרי המסרה", וכ"ד הרדב"ז (ח"ג סי' אלף כ, ח"ד סי' אלף קעב) ועוד רבים וטובים. אך במבחן הדורות לא נתקבלה שיטתם.

לא אוכל לעצור במילין, ואומר כי כאן גם טמונה התשובה לתעלומת ספר התורה של הר"ן ז"ל, שבעוד שבפסקיו וחידושיו כתב שצריך לתלות רגל הקו"ף ולא להדביקה לגנה, בס"ת שכתב הוא עצמו אכן הדביקה לגנה, וכדכתב הרשב"ן בח"א סי' נ"א שבמיוקרה "היו יותר מששים ספרים חדשים וישנים, והעיד לי (ר' שמואל חלאיו, עי"ש) כי היו בהם הרבה שרגל הקו"ף היתה דבוקה. עוד שמעתי כי הרב נסים גרונדי ז"ל שהיה בברצלונה והיה רבם של רבותי ז"ל שכתב ספר תורה לעצמו והיו רגלי הקו"ף דבוקות לגנם, ואנוידל סופר שהיה שליח ציבור במיוקרה שאל אותו על זה כמדומה לו שהוא פסול, ושתק הרב ז"ל ולא ענהו", עכ"ל. וזהו כוחה ותוקפה של מסורת בהתגלמותה, ואכ"מ. וכיון דאתי לידן נימא ביה מילתא, רוחא בי מדרשא שיש בידינו הס"ת הנ"ל, המיוחס לר"ן, ואכן רגלי הקופ"ן דבוקות לגנ [בד"כ, אך ראיתי בספר ילקוט סופרים שכתב שנראה בעליל כי נגעה בהם יד להפרידם, אולם עיין בספר קדושת ספר תורה לר' דוד לייב גרינפעלד בפרק האותיות המשוונות שבתורה ביישוב

לגבי זמן צאה"כ, שבכל ארצות המזרח נהגו כהגאונים, וגם כשהגיע שולחנו הטהור דמרן גבייהו "אין אנו יכולין להכחיש דברים הנראים לעינים" (לשון הרמב"ן בשחיטת חולין דף צז: מהוספה בסוף המסכת), והרי לפנינו מנהג דלא כמרן. לגבי זיתים אין המציאות מכחישה כ"כ, שכן ההבדל בגודל זני הזיתים זה מזה הוא גדול לאין שיעור מהבדל ביצי התרנגולות מזנים שונים (ראה לעיל פרק ד' ראה י"א).

וא"כ מובן כי חכם בארץ בבל שהגיע לידו שלחן ערוך, וראה כי יש אומרים שהזית חצי ביצה (או עכ"פ שליש), ראה לנכון להחמיר ולהחשיב הזית בגודל זה מחשש פן אכן הזית האגורי בו דיברו חז"ל הוא זית כה גדול, שאכן גדל באי אלו ארצות ופעם גדל גם בארץ הצבי.

אכן אנחנו יודעים:

א. ע"פ עדותו של ר' שמשון מדורין מה שהביא לחכמי אשכנז לחדש שהזית הוא כחצי או כשליש ביצה, הוא משום שלא ראו זיתים. כמו גם מדברי התוס' שלא ידעו שהזית מר. וכן מבחינה גיאוגרפית לא גדלים זיתים באזור בעלי התוס'.

ב. ומבחינת המציאות יודעים אנו שאין וכנראה לא היה שום זן זיתים שהגיע ל-50 סמ"ק, שוב לא ניתן לומר על כ-25 סמ"ק בינוני בשום אופן. גם הזית הגדול ביותר הידוע בעולם – 17 סמ"ק, הרי שהוא הגדול ביותר, ומביא לזית בינוני של לכל היותר 9 סמ"ק.

ג. וכן יש בידינו ראיות רבות המראות בבירור ששיעור הזית לא עולה על 8-10 סמ"ק, כמבואר בפרקים הקודמים.

לאור כל זאת, יכולים אנו לסמוך על כך לכאן' אפי' לכתחלה, ע"פ דברי הגאונים והראשונים והאחרונים הנ"ל.

ואע"פ שמרן הביא להלכה שהזית כחצי ביצה, כבר הבאנו שי"א שלא נתכוין אלא לחומר בעלמא בפסח, ומגוף דברי מרן בשאר מקומות חזינן דאין שורת הדין כן, ובפרט שידוע לכל כי משמרת הבית להרשב"א לא היה בידי מרן. וכמו"כ לא ראה את הגאונים שכן לא הביאם בבית יוסף, וספר האשכול ג"כ לא היה בידי (הביאו רק ביו"ד ל"ט מכלי שני), ולא נחת גם לכל הראיות מהש"ס שכאמור לא זו דרכו בספרו. ועל פי שיטה זו יש לבאר גם את שיטת שלושת עמודי ההוראה – הרי"ף הרמב"ם והרא"ש, ויעלה הדבר בקנה אחד כפתור ופרח עם דברי הגאונים והמציאות, כמו גם עם המסתבר בהגדרת שיעור כזית. ומעל הכל, עם סוגיות הגמ' המראות בבירור לסתור שיעור זית כה גדול, וגם האחרונים ז"ל לא נחתו לראיות אלו (ואמנם פה יש קיבוץ גדול של ראיות, אך זהו סיכום של עיון מאומץ של הרבה ת"ח במשך שנים בסוגיא זו בשפע התורני של דורנו).

ענין זה], וכמו שהביא תצלום מספר זה בתורת הסופר ויריעות שלמה ועוד. אך באמת יחוס ספר זה קאי אחד כרעא, וכמו שהאריך בנושא זה בספר מסורת התורה שבעל פה. וחבל שהדברים לא ידועים מספיק, וכמו בנושאים רבים, אנשים נוקטים כדבר פשוט מה ששמעו מבלי לבדוק הדברים לעומקם.

פרק ט': סוף דבר

ראיתי לנכון להוסיף כאן דברים שכתב הרב חיים פנחס בניש בקובץ בית אהרן וישראל נג, ז"ל: "ואם יש בידך הקורא ספק שכך היא ההלכה הנוהגת, שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך, בכל תפוצות ישראל, במזרח ובמערב (וירושלים בכללם) לא נהגו בשיעורי כזיתים אלו שנקטו "בעלי הלוחות" (הכונה לשיעורים הגדולים המפורסמים מ"י). ובכל הדורות היו מביאים לפני בעה"ב עורך הסדר קערה ובה ג' מצות שמהם היה מחלק שיעורי החיוב (לכתחילה ה' זיתים) לכל המסובים. ול"בעלי הלוחות" יש בקערה שיעור לאדם אחד ומעט יותר. ובחצי מצת היחץ לאפיקומן אין שיעור ב' כזיתים שיש לאכול לכתחילה מהאפיקומן, לאדם אחד. (אם לא שנקל בשיעור קטן בדרבנו, הרי יספיק גם לאשתו בלבד). וכל זאת בדורות האחרונים שלא ניתן ליישב שמצותיהם היו גדולות, או עבות יותר", עכ"ל. [ועיין במה שהובא מהחזו"א כעין זה בפרק ג' סעיף א' אות י'].

וגם במצות הרכות בהם נוהגים הספרדים, אכתי לא מספיקה מצת האפיקומן אפי' לחצי מהמסובים לכזית אחד (ורק בדורות האחרונים ממש כתבו שיש לתת לשאר המסובים רק מעט ממצות המוציא ולהוסיף משאר המצות. בקדמונים מצינו שכתבו כן על מצת היחץ, וראה בריטב"א בהגדה של פסח שאחר שכתב "ויהיו מצות של מצוה ראוי לעשותן דקות כמו שנהגו", כתב עוד: "ומברך על הפרוסה ונותן ממנה כזית לכל א' וא'. ואם לא מספיקה היא, יאכל מן השלימה. ועכ"ז נכון הוא שתהיה הפרוסה מספיק שיאכל כל א' וא' ממנה כזית", והמדובר על פחות מחצי מצה).

עוד כתב שם הרב בניש: "והנה אמר לי חכם אחד: לא חידשת במאמרך מאומה (לשער בזית קטן. מ"י), הדברים הינם ידועים, אלא שנאמרו, אפילו ע"י גדולי הפוסקים, מפה לאוזן, ואתה הוצאת זאת שלא כדין ושלא לצורך לרשות הרבים. אמנם לדעתי נראה שלא הוצרכו להדגיש זאת משום שרוב העולם לא הרחיקו בשיעור גדול כל כך, ולכל היותר נהגו בשיעור של שליש-חצי ביצה, משא"כ בימינו כשרבה הבלבול, ורבים, אפילו שאכלו מידה רבה, עדיין קיים ספק בלבם האם יצאו ידי חובתם וכו'", עכ"ל.

ובאמת שהמכשלה מצויה בזה ביותר בימי הפסח, שיש המפליגים בשיעור הכזית עד לכדי מצת מכונה שלמה! ונפק"מ לברכה אחרונה כמובן, כמו גם למצה מטוגנת או מבושלת בכלי ראשון שברכתה המוציא כל עוד יש בפרורים כזית. ולכל הפחות, אף למתעקשים, יש להחמיר כשיטה זו ולהורות שאין לאכול יותר מכ-5 סמ"ק בלא ברכה³⁹, והמדובר בפחות מעשירית מצת מכונה!

³⁹ נפק"מ נוספת מהנ"ל הוא שיעור זית בכא"פ. שמקובל לומר שזה 1/6 מהתערובת. אך לשיעור 8 סמ"ק בשיעור של ג' ביצים השיעור הוא כ-5% מהתערובת. וזה כמובן שיש טעם דגן ניכר (אל תתמה על כך, שביטול בששים שהוא בעצם דבר שאין בו כדי נתינת טעם הוא 1.5% מהתערובת. א"כ שפיר בשיעור משולש מזה שייך נתינת טעם, וכמובן לפי הענין ושאר רכיבי התערובת). ולחומרא אם הפרס 200 סמ"ק, אז כזית בכא"פ הוא 4%.

עכ"פ כדאים הם גדולי העולם הנ"ל, קדושים אשר בארץ המה, לסמוך עליהם גם שלא בשעת הדחק.

ממכלול הראיות, הדבר ברור שגודל הזית קטן מרבע ביצה. יש ראיות שהדעת נוטה להקטין עבורן את הזית רק מעט, ויש שנוטות להקטין הרבה יותר.

סיכום

לשלימות הענין אסכם את מכלול הראיות עבורן יש להקטין את הזית מהגדלים המקובלים, ועבורן יש להקטין את הזית אפילו מרבע ביצה.

הראיות להקטין את הזית מהגדלים המקובלים:

א. קרישת רביעית דם על כזית (פרק ד' אות ה').

ב. נפח קמיצת הכהן (פ"ד אות ו').

ג. גודל העובר (פ"ד אות ח').

ד. קרצית שיש בה כזית (פ"ה אות ד').

הראיות להקטין את הזית מרבע ביצה:

א. סוגיית הגמ' בכריתות גבי החזקת בית הבליעה, בה הפשט היחיד העומד מבחינת המציאות לענ"ד הוא פשט התוס' ישנים. בדרך אכילה אדם בולע לכל היותר כ-18 סמ"ק, וזה אמור להכיל לכה"פ כשני זיתים (פרק ד' אות ג').

ב. דברי הרלב"ג ששיעור כזית הוא שיעור בליעה רגילה של אדם בדרך אכילתו (שם).

ג. ראיה בדעת נוטה מגודל פתיתי המנחות, ממנה עולה לענ"ד נפח של כ-8 סמ"ק (פ"ד אות ז').

ד. ראיה בדעת נוטה ממטלית שיש בה כמה זיתים (פ"ה אות ב').

ה. ראיה בדעת נוטה מראש ציפור שנותן לכותי (פ"ה אות ז').

ו. ראש בן יונה שהשלימו לכזית בתוספת מלח (פ"ה אות ח').

ז. גיד הנשה שיש בו כמה כזיתים (פ"ה אות ט').

ח. דברי הגמ' שזית הוא כלשהו ביחס לגרוגרת, משמע קטן ממנו הרבה (פ"ה אות י').

ט. גודל האבנים לבית הכיסא, זית-אגוז-ביצה (פ"ה אות י"א).

י. הטווח שיכול להיקרא בינוני בין זני הזיתים, שלפי הידוע לנו הוא 8-10 או 7-11 לכל היותר. כל טווח אחר הוא השערות בעלמא (פ"ד אות י"א).

לכן לענ"ד העיקר הוא להעמיד את הזית על כ-8 סמ"ק, ולחוש לחומרא למטה עד כ-5 סמ"ק, ולמעלה אולי עד 11 סמ"ק שיכול עדיין להיחשב בינוני בדוחק (אך לא יתיישב עם כמה מהראיות הנ"ל), ואין לענ"ד ראייה ממשית להגדילו יותר.

ואחר כל דברי הקונטרס, אסיים בהתייחסות לשתי הטענות המרכזיות של החוששים בדבר, בד"כ ללא עיון בגוף הדברים (ולכן בחרתי להציגם דוקא בסוף).

כונתי כמובן לטענת סב"ל – ספק ברכות להקל. ולטענה שאין לשנות מהמקובל, כי מה נדע אנחנו ולא ידעו גדולי אומתינו אשר לפנינו. וגם נושא זה נפתח כבר בראשונים.

לגבי הטענה הראשונה, יש להעתיק את דברי הריב"ש בתשובה תק"ה, שנשאל על ברכת זמן ביו"ט שני של ר"ה, והטוען שלא לברך כתב בתוך דבריו "ועוד, שאפילו יהיה הדבר ספק אם אומרים אותו אם לאו, ראוי שלא לאומרו מפני חשש ברכה שאינה צריכה", והשיב הריב"ש ז"ל: **"ומה שטען עוד ואמר דכל שהוא ספק שזה אומר לברך וזה אומר שלא לברך טוב שלא לברך כדי שלא יעבור משום ברכה שאינה צריכה, גם זו אינה טענה, שכיון שיש טענות וראיות מספיקות להכריע כדברי האומר לברך, אין זה ספק", עכ"ל.**

ולגבי הטענה השניה יש להעתיק את דברי המאירי בריש שחיטת חולין (דף ז:) וז"ל: "תלמיד חכם שאמר דבר הלכה מחודשת הן דרך הוראה הן דרך גדר הן להחמיר הן להקל, אעפ"י שהוא מבטל בזה מנהג קדמונים, אין ראוי להחזיקו בכך במדת יוהרא ונטילת שם במה שאין ראוי לו לסרב בדבריו מצד שלא נהגו הקדמונים כן אחר שהוא מראה פנים לדבריו ושהוא כדאי לסמוך עליו, שכל תלמיד ותלמיד מקום הונח לו להתגדר בו, וזהו שאמרו ברבנו הקדוש כשהתיר את בית שאן חברו עליו אחיו ובית אביו אמרו לו מקום שאבותיך ואבות אבותיך נהגו בו איסור אתה תנהג בו היתר, דרש להם מה שנאמר בחזקיה וכתת את נחש הנחשת וכו' אפשר בא אסא ולא ביערו וכו' אלא מקום הניחו לו וכו', מכאן לתלמיד חכם שאמר דבר הלכה שאין מזיחין אותו ר"ל שאין מסירין אותו מדעתו מצד המנהג הקדום, ואמרי לה אין מזיחין אותו כלומר שאין מעמידין אותו בחזקת שכחן ומורה בדרך שלא נתקבל בה כן", עכ"ל.

וכע"ז בפתיחה לבית הבחירה, כתב ז"ל: "ורצה באמרו אין מזיחין אותו שאין מחזיקין אותו כגאה וגבה הלבב, אבל יש לנו לדונו לכף זכות ולקבל דבריו או להתיישב בהן אם הן כדי להאמין אם לאו, ולא נחלוק עליו מצד הקנתור והקנאה או מדרך הגאווה והנצות, אבל נקבל דבריו או נחלוק עליו בדרך ישרה על צד הוצאת האמת לאור". עכ"ל, (ויעו' באורך בהקדמת ספר תורת הקדמונים לר' עמנואל מולקנדוב).

ואיני מורה הוראה לרבים ח"ו, רק מציג הדברים לפני הלומדים, בתקוה שילבנו נושא חמור זה ולא יפטרוהו כלאחר יד בטענות סרק מבלי לעיין בדבר כראוי.

הערות נחוצות במהות השיעורים

(א) הגדרת בינוני בדעתו של רואה, דור דור ושיעוריו?

אעיר הערה נחוצה במהות השיעורים, כתוספת על יסוד החזו"א בריש קונטרס השיעורים, ובשינוי מעט. ואומר הדברים במילים שלי, וכפי הנראה לעניות דעתי. והקורא ישפוט וישקול במאזני שכלו הדברים היטב.

ייסד החזו"א שלפי דעתו של רואה הוא ממהות השיעור, ולא שייך בזה שיאכל עד שיצא הספק מלבו. והדבר מסתבר מאוד, וכדברי ריו"ס כפי דעתו של רואה, ואיך שכתב הגאון (הבאתיו בפרק ג' אות א'). ובאומדן הבינוני בפועל יש להבין, דבינוני הוא גדר דינמי, ומשתער כפי ידיעת האדם המשער אותו. שאדם במקום בו גדלים זיתים גדולים יחשוב את הבינוני לזית בגודל מסויים שלענינו של אדם החי במקום בו גדלים זיתים קטנים הוא זית גדול מאוד. ויש שהבינו שגם בזה אזלינן בתר האדם האומד, והוא בכלל החידוש הנ"ל שאומד הוא ממהות השיעור, וישתנה כפי האדם שאומד את השיעור בפועל.

אך באמת שזה דבר קשה מאוד. דלפי זה יוצא שהשיעורים אינם קבועים ואחידים אלא משתנים, וזוהי סתירה מהותית לכל המושג 'שיעור'. ועיקר החקירה בזה ע"י האחרונים היה בשיעור האצבע, עקב סתירת השיעורים לכאן בין השיעור בביצים לשיעור באצבעות, והדברים מפורסמים. ויעו' בספר זית רענן שהאריך בכך, וקיבץ את כל האחרונים שכתבו בזה, והעלו כולם שאזלינן בתר כל דור ודור.

והדברים ודאי נכונים ונכוחים כלפי החקירה שחקרו האחרונים הנ"ל, אך כדי להעמיד את הדברים על דיוקם יש להוסיף פרט מכריע: כל החוקרים בזה הניחו הנחת יסוד מקדימה לחקירה, והיא שאכן יתכן וישנם שינויים מדור לדור, שינויים אף מופלגים לפעמים, וכלפי כך יש לדון היאך מכריעים, וזאת ע"פ הנחת הנוד"ב שכל שיעורי הנפח קטנו בחצי, ושיעורי האורך בכחמישית. ולכן, כיון שאין בידינו לדעת המידה המקורית בזמני קדם, וכן שהמידה המקורית שוב איבדה את תוכנה – כלומר, שיעור שביעה גם אם פעם היו כפול כשתי ביצים, הרי כיום שבעים אנשים בביצה אחת, וכן אין טעם להגדיר אמה כאורך מסוים אם כיום אינו משקף כלל את אורך האמה וכן הלאה, יש להכריע כהצד השני הנ"ל, שודאי כונת התורה וכונת חז"ל שיהיה סיפק בידינו לדעת מידות התורה ואזלינן בתר כל דור ודור (והארכתי בביאור הדברים בקונטרס לבירור שיעור אצבע).

אך אם נשמוט את הנחת יסוד זו לחקירה, ואחר שנקבע בליבנו ואנו יודעים שבאמת עולם כמנהגו נוהג, ורק הבדלי צמצום בעלמא יש בשינוי המידות (אצבע 1.9 ס"מ, או 1.94, או 2, או 1.88 וכו' וכו' בכל המידות), נבוא מחדש לחקור חקירה זו, האם אזלינן בתר המידה המקורית או"ד משתנה מעט כפי בינוני הדור המסוים – בזה לא דיברו הפוסקים הנ"ל. וננסה אנחנו את כוחנו.

דזה פשוט, דעצם הגדרת מידה הינה שאינה דינמית, אלא חוק קבוע הוא, ואינו משתנה. ויש להבחין בין קביעת המידה, לבין תוקפה אחר שנקבעה. דהפרשי צמצום היו ויהיו לעולמים. פוק חזי הבדל הדורות בין דור מייסדי המדינה לבין בניהם, שתמיד בניהם גבוהים יותר ואמתם ארוכה בהתאם, וזאת מפני תת תזונה בזמן ההוא שפגע בגדילתם. ודבר כזה הרי היה לעולמים גם בזמני קדם למשל בימי שפוט השופטים שהיו זמנים בהם עמ"י סבל במשך עשרות שנים תנאים קשים ואף רעב (חובט חיטים בגת...). והגע עצמך: כשהגיעו למשכן שילה, לו יצוייר שממוצע האצבעות השתנה מ-1.94 ל-1.9 ס"מ, ובהתאם לכך הלוג צריך להשתנות מ-315 סמ"ק, ל-296 סמ"ק, האם נגנוז את כלי השרת שעשה משה או שנצטרך לצורפם מחדש כיון שפסולים הם לנסכים? ומה נעשה במידת קוה"ק שבמשך 400 שנה ועוד יותר זמן בבית שני עמד על עומדו כשהוא מוגדר כ-20 אמות, וכן מידת המזבח ושאר כלי הקודש שמידתם מעכבת, כמו גם מידות העשרון למנחות ולחם הפנים וכן הלאה. ושמא לאחר 300 שנה כבר לא היתה מידת לוחות הברית 6 טפחים כי אם 6.5???

פשוט שלא כך היא המידה, "אמה של משה" היתה במקדש ולא טרחו לבודקה בכל דור ודור אם עדיין משקפת היא את הבינוני של הדור. אלא כך הוגדרה האמה ויהי מה.

ובאמת שיש בידינו ראשונים מפורשים שדיברו בזה, בסוגיית הועודות של רבי בעירובין פג., שם מבואר כי כאשר ראה רבי כי הביצים בזמנו ומקומו לא שוות לביצים בדור המדבר, עמד ושינה את מנין הביצים שיש בסאה, כך שבמקום שסאה (ציפורית) תוגדר כ-207 ביצים, היא מוגדרת כ-217 ביצים (כלומר נפח הסאה לא השתנה, אם ניקח את ביצי המדבר כיחידת מידה אז עדיין הסאה מכילה 207 ביצים, אך כיון שהביצים שלנו קטות יותר, נשתמש ב-217 ביצים, אך לא נקטין את הסאה ל-207 ביצים שלנו).

ומרן הסטייפלר עמד בחקירה זו בשש"ת סימן ט' והכריע שאכתי משתנה כל דור ודור, ז"ל: "ומכאן דגם בתר שנתברר שהבצים מדבריות היו גדולות חשבו הסאה מדברית קמ"ד קטנות של אותו זמן וכו'", כלומר נקט מרן הסטייפלר שרק את הסאה הציפורית, המסחרית, שינה רבי, אך את הסאה של תורה – המדברית לא שינה.

אך הנה מילתא דפשיטא ליה לרב ז"ל, קשיא ליה להרא"ש בתוספותיו: "מיהו תימה דחשיב ועודות בשל ציפורי ובשל מדברית לא חשיב ועודות, וכולם היו שוים בועודות, אלא שהוסיפו שתות".

ובאמת הביאור הוא פשוט למה בסוגיא מבואר רק השינוי בסאה הציפורית ולא בסאה המדברית, וכבר נרמז בדברי רבינו עצמו בהמשך דבריו, שלא השתמשו כבר במידה מדברית, שהמידות הן מידות מסחריות ויומיומיות, והכל מדדו בסאה ציפורית, לכן המידה המדברית נקטו כהגדרתה – כך וכך קבין שהם כך וכך לוגין שהם בסה"כ 144 ביצים. וזו נקודת המוצא. אך פשוט שאין הכונה בזה ל-144 ביצים שלנו, אלא 144 ביצים מדבריות, ואם נבוא למדוד סאה מדברית נמלא שיעור של כ-152 ביצים שלנו, וממש כמו הסאה הציפורית.

והבנה זו של רבינו ז"ל באה לו מחמת שהבין שהדורות הולכין ומתמעטין, וכבר בדור רבי ראו את תחילת התהליך שהביצים קטנו קצת [קצת מאוד], ולכן היה צריך למסור כל המידות בהתאם למציאות ירידת הדורות שמכאן והלאה דע כי סאה מדברית היא 152 ביצים וכו'. אך באמת להאמור אין הכרח לירידת הביצים, והכל נובע משינוי קל ממקום למקום, ואם במקומו של רבי והאזור ביצה בינונית קצת ירדה אין זה אומר שבשאר מקומות גם ירד, ותמיד הביצים הטבעיות ישארו בטווח של 45-50 סמ"ק. לכן לא משנים את הגדרות המידות, כי אם המידה השימושית – בזמנם המידה של ציפורי – מוסרים לעם ע"פ הביצים בפועל ולא ע"פ ההגדרה.

ועומק הבנה זו תמצא שם במאירי ז"ל: "ומ"מ בזמן הזה שאין לנו מדה שבלוגין אלו לא מדברית ולא ירושלמית ולא צפרית, חוזרין לראשונות ומודדין בביצים (בחידושיו הניסוח: צריכין אנו לכון הדברים על פי מנין הביצים למדה מדברית)", יעו"ש ובחידושיו. והענין כי כאשר אין אני יודע הביצה המדברית, שוב אין לי אלא לשער בדעתו של רואה, וזה 43.2 ביצים שבידינו. אך לא שכעת זה הוא עיקר המידה. ואם אצליח להשיג את שיעור המידה המקורית, זו תהיה המידה ולא נשתמש בביצים שלנו.

ובאמת שאין חידוש בדברי, ודברי כלולים בדברי מרן החזו"א בקונטרס השיעורים, שהשיעור המקורי מחייב אם אכן אני יודעו, גם אם נשתנו הדורות. וכ"כ גם בעוקצין סימן ג' אות ז' ז"ל: "אלא אמרה תורה זה העומר היא מידה לקמח שיעור חלה, ואילו היה העומר בידינו היינו מודדים בו, וע"י הפלת המים במ"ג הביצים אנו מוצאים את העומר האבוד ממנו". ויצא רבינו ז"ל מגדרו לחלוק בזה על החזו"א.

כלומר, ענין דעתו של רואה מגיע לאחר מכן, כשאין לנו את השיעור המקורי.

ולכאוף הוא דבר שאין צריך לפנים, שהרי כך איתא בעצם שם בעירובין דף פ"ג, ששיעור חלה נלמד מראשית עריסותיכם – כדי עיסת המדבר והיא עומר לגולגולת עשירית האיפה. וזה פשוט וברור שאף אם כעת יגדלו הביצים או יתקטנו, אין זה משפיע כמובן על גודל עיסת המדבר... (ואמנם בחת"ס יצא לפרש בענין אחר שם, שלמדין מידת עומר יחסית כל אדם, אך הוא דבר פלא וניכנס בדוחק הענין מכיון שכאמור הבין שהבריות משתנות והולכות), ודברי החזו"א בזה הם יתד שלא תימוט, וכהמאירי הנ"ל.

ואמנם במבט שטחי יש מקום לחלק בין מידות האורך והנפח המוגדרות כיחידת מידה, שהן קב וסאה וביצה בקליפתה ורביעית, וכן אמה וטפח וכו', לבין מידות שאינן מוגדרות כיחידת מידה, רק נפח מקומי, כביצה קלופה, וזית וכותבת ועדשה וגריס וכו', שבהם אפשר לשמוע שאזלינן בתר כל דור.

אך באמת שגם במידות אלו אין לומר שמשתנה כפי הבינוני באותו הדור. והטענה שאם צריך לשיעור המקורי נפל שיעורא בבירא דאיך נדעהו כעת כשלא בידינו, יש להשיב עליה

בפשטות שאם חכמי ישראל יראו שכך אכן קורה, והמין המסויים שחז"ל נתנו לנו נעלם או משתנה, יודיעו לנו איך לדעת את השיעור ע"י סימנים אחרים.

וכך אכן עשו חכמינו עם שיעור אחד שבאמת אבד לנו, הלא הוא שיעור כותבת הגסה לאכילת יוה"כ, שלפי הגמ' כותבת הגסה קרובה היא לשיעור ביצה, דבר שלא מתאים עם הכותבות שלנו. ואף פוסק לא אמר ללכת לחפש את התמרים הגדולים הידועים לנו ולשער על פיו - דבר שהיה מקטין את השיעור. אלא חקרו חכמי ישראל מתוך הש"ס גופא את השיעור. וכפי שכתב הר"ן שמתוך הסוגיא יוצא שכותבת היא ודאי לא פחות משני שליש ביצה - שיעור הידוע לנו, ועל פיו נפסק בשו"ע.

א"כ הלכה למעשה יוצא שחכמי ישראל הגדירו לנו שיעור אחר לאכילת יוה"כ מאשר חז"ל במשנה, כעת לנו השיעור הוא 'שני שליש ביצה בינונית'. והסיבה לזה היא כנ"ל משום אכן אין לנו את הכותבות עליהן דיברו חז"ל (יעויין באורך בגוף הקונטרס פרק ד' אותיות ב-ג).

כן הוא הדבר גם לגבי הזית הבינוני. שאין ענין לחפש את הזית הבינוני בדורינו (שכפי הידוע לנו היום הוא כ-9 סמ"ק). שלא הבינוני בדורינו הוא הקובע, אלא הבינוני שאליו כיוונו חז"ל. אין הכרח שחז"ל הכירו את כל זני הזיתים בעולם [ואשאל משפט שכתב בשש"ת סימן י' אות ד': "(המהר"ם שיק) דרכו ז"ל שצריכים לידע פירות של כל העולם ולשער הבינוני היוצא מכולם, וזה צ"ע דנפל שיעורא בבירא לגמרי, דמי יכול לעמוד על פירות של כל העולם כולו"], (וגם במחקר אין עדויות לזיתים גדולים בשיעור 15 סמ"ק ומעלה בארץ ישראל והאיזור. ואמנם אין זו קושיא, אך אין סיעתא משם עכ"פ). רק כמו שעשו חכמי ישראל לגבי גודל הכותבת הגסה, כך עלינו לעשות עם גודל הזית הבינוני - לנסות ולהגיע לשיעור ע"י הוכחות מתוך דברי חכמי הש"ס שכן ידעו את השיעור. וזו העבודה שנעשתה בקונטרס זה, ע"פ ראיות מהגמ' לצמצם יותר ויותר את הטווח האפשרי לגודל הזית הבינוני שאליו כיוונו חז"ל.

(ב) הדיוק בשיעורים בשיטת הגאונים

אולם לכאן דעת רב שרירא גאון אינה כך, ועיקר תוקף טענתו כלפי מר רב הילאי היא (הבאתי תשובתו בשלימות לעיל פרק ג' אות א'): "הו' יודעים שאין לאלו שעורים משקל כסף, לא במשנה ולא בתלמוד שלנו כל עקר, ואילו בקשו לתת שיעור משקל מן הדינרים היו עושין מעקרא, אלא שנתנו השיעור מקטנית ופירות שמצויין תמיד ואין לומר שנשתנו, וכך שנינו (כלים פי"ז מ"ו) כביצה שאמרו לא גדולה ולא קטנה אלא בינונית, ר' יהודה אומר מביא הגדולה שבגדולות והקטנה שבקטנות ונותן לתוך המים וחולק את המים, אמר ר' יוסי מי מודיעני איזה גדולה ואיזה קטנה, אלא הכל לפי דעתו של רואה. הא למדנו משנה שלימה שאין לביצה משקל ידוע שלא להוסיף ושלא לגרוע.

וסלקא דעתין, ר' יהודה ור' יוסי דקאמרי האיך משערים בביצה לא היו יודעין לקוץ לה משקל ידוע? וכי מר רב הילאי גדול וחכם מר' יהודה ור' יוסי היה? אלא כמתניתין עבדינן הכל לפי דעתו של רואה. ומר רב הילאי כך היתה דעתו, שהמשנה חייבה כל אדם לפי דעתו, והרי פירש לכם מה שראה הוא לפי דעתו, או מה שראו משלפניו ולמדוהו. אם חפצים אתם לעשות

כמוהו ולסמוך עליו או על חכמים שלפניו ששערו כן לפי דעתם עשו, ואם לאו שערו אתם, ולפי דעתו של רואה יעשה אם חסר אם יותר. וכן לענין כזית וכגרוגרת הרי פורש לכל אחד מהן בזו משנתינו לא גדול ולא קטן אלא בינוני, וגם הוא לפי דעתו שלרואה. והאי דקצת רבנן שערו לפי דעתם ביצה ולא שערו כזית וככותבת וכגרוגרת, משום דביצה תלויין בה מילי נפיש קב וסאה ואיפה ועומר כולהון משתערין בביצה, לפיכך שערוה לפי דעתם, אבל הני שיעורים שבקינן לפי דעתו שלרואה, ע"כ תשובת רש"ג.

והנטיה הראשונה היא כדברי כמה מחברים בזמנינו לחלק בין שיעורים התלויים בנפח ביצה דוקא, לשיעורים שהם מידות נפח בעצם (רביעית, מקוה, עומר וכו'). אך הגאון חסם לנו דרך זו, וכתב שע"פ הביצה משערים את השיעורים הנ"ל, ולכן ראה רב הילאי צורך למוסרה בדקדוק. ועל כך ממש נחלק רב שרירא.

ונראה להעמיד פה מחלוקת בגאונים לגבי זה. דכנגד תשובה זו הנ"ל, בספר האשכול הובאה תשובה נוספת (הבאתיה גם לעיל שם), ז"ל: "ונשאלו הגאונים ז"ל בדבר זה איזהו שיעור מדוקדק, והשיבו כי ודאי שיעור חלה מ"ג ביצים וחומש ביצה וכמפורש בשמעתא דאימריא בעירובין בפרק כיצד משתתפין כי אתא רב דימי אמר שיגר לו בן בוניס לרבי מודיא קונטרסא דמן נאוסא וכו', ומההיא שמעתא שמעינן דשיעור חלה מ"ג ביצים וחומש ביצה.

ולכן נתנה תורה שיעור בביצים ובפירות, שדברי סופרים נתנו על הר סיני כדכתיב ועליהם ככל הדברים, לפי שהביצים והפירות נמצאות בכל מקום, כי גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שישראל עתידין להתפזר בין האומות, ומשקליהם ומדותיהם שהיו בימי משה ושהוסיפו עליהם בארץ ישראל אין נשמרין להם, והמדות משתנות בדורות ובמדינות, שבכל דור ודור היו מחדשין חכמים מדותיהן, כדמפורש בכמה מקומות וכו'. ונשתנו כל המדות הללו שהם מזמן קרוב ואינן ידועות כלל, וכל שכן מדורות הראשונים שאינם ידועים מדותיהן כלל, הלכך תלו חכמים ז"ל המדות בפירות ובביצים שהם קיימות ואינן משתנות, מיהו שיעור הביצים (והפירות) תלו אותן לפי דעתו שלרואה. והן המידה ישרה ע"ב אוקיות", עכ"ל תשובת הגאון.

דעת הגאון השני ברורה היא, השיעור הוא מוחלט, אך בתרגום המעשי ישנה גמישות מסויימת' כיון שא"א למסור מידה מדוייקת בתכלית במהלך הדורות. אך דעת רש"ג היא שהגמישות היא מעצם השיעור. אך גם בזה יש למתן את הדברים, דלכאו' איך ניתן להכניס 'גמישות' לגדרו של ר' יהודה במשנה, לוקח גדולה שבגדולות וקטנה שבקטנות וחולק? ויותר מזה, למה חז"ל מסרו לנו את הזית האגורי כזית בינוני אם זה דבר שמשתנה? חז"ל כתבו משהו שהיה תקף רק לזמן שלהם? וכן בכל השיעורים המוזכרים שם במשנה שנתנו לנו סימן זן מסויים.

אלא ברור שגם לפי רש"ג אין המדובר אלא ביחס לבינוני שסימנו חז"ל. כלומר, חז"ל סימנו לנו את הזן האגורי כזית בינוני, ונניח שהוא 8 סמ"ק. אם יבוא אדם ויאמר שלדעתו הבינוני באגורי הוא 9 סמ"ק או 7 סמ"ק, שבקינן ליה. אך לא יוכל אדם לבוא ולומר שזית

בינוני בעיניו הוא 15 סמ"ק, כי הוא מכיר זיתים מופלגים בגודלם. רק ביחס לאגורי בינוני שבקינן ליה ותו לא. לכן בא לאפוקי מדעת השואלים ששיעורו של רב הילאי הוא ביצה בינונית ואין בלתו. דהא אפילו במשנה אין שיעור כה מוגדר. זו היתה דעת רב הילאי, ולכן רשאים הם לנהוג ע"פ דעתו, אך בשום אופן אין זה מחייב אותם בתוקף מוחלט אם לדעתם אין זה שיעור נכון.

א"כ, למעשה חז"ל מסרו לנו האומד מהו הזית הבינוני, והם אמדוהו באגורי. אם אדם יודע את שיעור הזית האגורי, ישער על פיו - אע"פ שעיניו כפי מקומו וידיעתו זהו זית גדול אות זית קטן ולא בינוני. ובזה דעת רש"ג היא שיש גמישות מסויימת וישער כפי ידיעותיו את גודל הזיתים (או הביצים וכו').

ולדעת הגאון שהשיעור מוחלט, לנו שאין לנו ידיעה לגבי הזית האגורי, הדרך להגיע לגודל הזית הוא ע"י ראיות מרחבי הש"ס, ואם הגודל יצא כהבינוני בזמנינו, נאמר ברקאי, ואם יצא קטן יותר או גדול יותר – אז אין פה קושיא כלל כיון שבבינוני בזמן חז"ל עסקינן. וגם לדעת רש"ג שניתן ללכת אחר הזית הבינוני לעינינו - אם יש לזה סתירה מהמשנה או מהגמ' שמוכח שם שאין זה בינוני, יבטל דעתו כמובן. ולכן למעשה אם אדם חושב שהבינוני הוא 3 סמ"ק למשל, ומצאנו לזה סתירה מהגמ' שזית בודאי לא קטן מ-5 סמ"ק, אז כעת המינימום לזית הוא 5 סמ"ק, ואם זהו האומדן של האדם ישער בכך. ולדעת הגאון שהשיעור מוחלט יש לחפש גם שיעור מקסימלי מהגמ', ואז בפועל יחוש לשני הקצוות.

ג) הדיוק בקביעת השיעורים ומדידתם בפועל

אלא דיש לחדד מעט את הגדר גם לשיטת רב שרירא גאון. אמנם לשיטתו מבואר ששיעורי תורה אינם מדע מדויק (וכמו בכל דבר בחיים ישנו תחום סטייה קביל. ולדוגמא אם קומה בבנין היא כ-3 מטרים, ובנין בינוני (ריגל) בן 5 קומות גובהו כ-15 מטר, אם יהיה בנין בגובה 15.5 מטר הוא ג"כ יחשב בנין בינוני, כמו גם בנין בן 14.5 מטר. אע"פ שסטייה של חצי מטר במפת שולחן למשל היא גדולה מאוד. וכל ענין נידון לגופו, ויש טווח מסוים שיכול להיכנס תחת הגדרת הבינוני, וזהו "לפי דעתו של רואה", שאין ראית האנשים שוה), אך אין זה כ"כ פשוט.

דלכא' יש להשיב על כך מהגמ' בר"ה דף יג. שכל שיעורי תורה ניתנו בדקדוק, בארבעים סאה טובל בארבעים חסר קורטוב לא. כביצה מטמא, כביצה חסר גרגר שומשום לא. ומנגד פי הגאון ברור מילל כי "וכל אחד בעשותו לפי דעתו הרי יצא ידי חובתו, ואין צריך ללמוד שיעור מאחר" (לעיל פרק ג' אות ב', עמוד ז'). והיאך לא דקדק עמנו במשקל אם אפילו על קורטוב במקוה ושומשום בביצה קפדינן?

אך ודאי שאין כונתו לשער "בערך", כפי מצב רוחו של האדם באותו הרגע. אלא על כל אדם לשער בכובד ראש כפי הענין, כשנצרך לביצה ישער בביצה בינונית בכובד ראש, וכשנצרך לשיעור חלה – מגוחך הדבר לשער באומד האם בקערה שלפני יש 43.2 ביצים, אלא יצטרך לקבוע לו יחידת מידה של ביצה ועפי"ז לחשב את המבוקש. ויש להבדיל בין קודם האומדן לאחריו, שבקביעת האומדן "שבקינן לפי דעתו שלרואה" כדברי הגאון, גם במילי

דאורייתא, וגם במקוה, שישער כפי הענין ואם צריך לחכמת התשבורת וכד' שיברר אצל הבקאים וכו' ויגיע לאומדן בבירור מסוים שיש פה שיעור.

ודברי הגמ' ששיעורי תורה ניתנו בדקדוק עולים בקנה אחד עם הנ"ל, שודאי צריך דקדוק ולא ראייה בעלמא. אך אין לדקדוק סוף, וכל אדם כשידקדק בדבר כפי הצורך והנדרש – הרי שהגיע לדקדוק המבוקש. וזה ברור שאין רצון התורה שנשב שבעה נקיים לפני כל צעד בחיינו. ויש את הדרך הממוצעת, שלא לזלזל בדבר מחד, אך לא להשתגע מאידך. ואתן דוגמא בעלמא לענין, הנה זה ברור שצריך לדקדק בהגיית האותיות, וידוע שהגאון הקדוש ר' נתן אדלר למד את הגיית הספרדים כשלוש שנים (וזו חכמה גדולה, להבחין בין קמץ לפתח, ובין סגול לצירי, ובין סגול לשוא נע, ובין קמץ קטן לחולם, ובאותיות עצמם המון חילוקים דקים וקשים למי שלא מורגל בכך), וכיום יש לכאן מעין "זלזול" בנושא זה בדברים שהם טעות ברורה. ולכאן צריך אדם לעמול כפי כוחו בזה. אך צא וראה כמה מעציב הדבר לראות בחורי חמד ואברכים יקרים רבע שעה אחר גמר תפילת ערבית, יושבים בבית הכנסת באומרם שוב ושוב "והיה אם שמוע תשמעו" ... וכשנשאל על כך המרא דאתרא דפה בקרית הרצוג, השיב "אני מאנשי בית שאן" ... אע"פ שברור שאם יעמול כמו ר' נתן אדלר יוכל גם הוא להתגבר על בעיה זו ולא להיות יותר מאנשי בית שאן. אך החליט ברוחב דעתו שלא זה המוטל עליו, עכ"פ כעת. כן הוא גם בנידון שיעורי תורה, שיכול לעמול וללמוד מתמטיקה כמה שנים, ולחדד שכלו בפלפול הגמרא וכו' עד שיוכל להכריע בבירור מוחלט כמה מ"ל הם מקוה, ולדעת למודד בפועל בדיוק מירבי, אך לא זה מוטל עליו, רק מוטל עליו לברר בכובד ראש הנצרך. ואם טעה בטווח קביל שלא בפשיעה, הרי זו דעתו של רואה.

ואם נוגע הדבר לעצמו די בכך. אך אם נוגע לחיוב המוטל על בי"ד הרי שהאומדן תלוי בדעתם, וכמובן כל בי"ד והאומדן שלו ואזלינן בתר הבי"ד הנוגע לענין. למשל במקרה בו אדם הוציא מאכל בשבת מרשות לרשות והתרו בו העדים שיש בזה שיעור גרוגרת, אך מנגד יש האומרים שאין בזה אלא מעט פחות. בזה נידרש להכרעת בית הדין. וכעת הדיין ישער בדעתו שלו, דעת חכם ומבין ונחית לעומקא דדינא האם יש בזה כגרוגרת או לא, ובזה הוא שיקבע.

וזו הכונה שבמקוה חסר קורטוב אינו טובל, לאחר האומדן כשהוכרע שיש פה שיעור מקוה בצמצום, וכעת נחסר משיעור זה אפילו קורטוב – שוב אין זה מקוה ושוב אין זה כביצה בינונית. אך השיעור בעצם הוא מוחלט ודאי, רק בתרגום המעשי נמסר הדבר לנו כפי היכולת שלנו לדקדק (ואולי כיום שיש בידינו לדייק יותר עם אמצעי מדידה מודרניים, עלינו לעשות זאת).

וכאמור לעיל, מצינו מפורש בגאונים שיטה אחרת, שהשיעור הוא מוחלט לגמרי בעצם, ורק בפרקטיקה ניתנה הגמישות.

לאור כל זה, יש לדעת שצריך תמיד לקחת טווח סטיה מסוים וקביל כשבאים למדוד, ולשקול בפלס השכל לפי חומרת הענין ושיטות הפוסקים כדי להוציא הלכה למעשה. וה' יצילנו משגיאות.